

วาทกรรมวัฒนธรรมว่าด้วย
สื่อ ศิลปะ ท้องถิ่น และ อัตลักษณ์

โดย

นลินี ตันธวนิตย์ จันทน์ เจริญศรี
ก่อนตะวัน ศิวทอง อมต จันทรัมย์

โครงการประเมินและสังเคราะห์สถานภาพ องค์ความรู้การวิจัยวัฒนธรรมในประเทศไทย
ระยะที่สอง

สนับสนุนโดย
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กันยายน ๒๕๕๘

สารบัญ

	หน้า
เกริ่นนำ	๑
ส่วนที่หนึ่ง: วาทกรรมวัฒนธรรมในบริบททางวิชาการ	๓
บทที่หนึ่ง: ฐานข้อมูล และคำถามนำในการปริทรรศน์องค์ความรู้ว่าด้วยสื่อมวลชน ศิลปะ และบริโศคนิยม	๔
บทที่สอง: บริบทของการผลิตความรู้ว่าด้วยสื่อมวลชน ศิลปะ และบริโศคนิยม	๕
บทที่สาม: นักวิชาการ แหล่งทุน สำนัก/สถาบัน: ตัวกลางในการผลิตองค์ความรู้	๑๒
บทที่สี่: องค์ความรู้ว่าด้วยสื่อมวลชน ศิลปะและบริโศคนิยม	๑๕
บทที่ห้า: กรอบแนวคิดและระเบียบวิธีในการศึกษา	๓๒
บทสรุป	๓๖
ส่วนที่สอง: วาทกรรมวัฒนธรรมในบริบทของการเคลื่อนไหวทางสังคม	๓๘
บทนำ	๓๕
บทที่หนึ่ง: ฐานข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ กรอบการวิเคราะห์ และคำถามนำการวิจัย	๔๐
บทที่สอง: กรณีศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม	๔๕
บทที่สาม: ความเหมือนและความแตกต่างหลากหลายของกระบวนการนำประเด็นทางวัฒนธรรมมาใช้ในการเคลื่อนไหว	๗๘
บทสรุป: วิเคราะห์วาทกรรมวัฒนธรรมท้องถิ่นในการเคลื่อนไหวทางสังคม	๕๓
ส่วนที่สาม: บทสรุปวาทกรรมวัฒนธรรม: การเมืองวัฒนธรรม	๑๐๕
บรรณานุกรม	(๑) – (๑๓)

เกริ่นนำ

รายงานการศึกษานี้เริ่มต้นด้วยข้อสังเกตเบื้องต้น จากการทำบรรณนิทัศน์งานวิจัยเรื่อง “วาทกรรมวัฒนธรรม” ในการศึกษาาระยะที่ ๑ ของโครงการ พบว่าประเด็นทางวัฒนธรรมว่าด้วย สื่อ ศิลปะ และ บริโภคนิยม ตลอดจน วิถีชีวิตท้องถิ่น อัตลักษณ์ พิธีกรรม และ ความเชื่อ เป็นที่สนใจศึกษาวิจัยมากในช่วงทศวรรษที่ ๒๕๔๐ ทั้งงานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความวิชาการ และขยายออกไปถึงสื่อประเภทอื่นๆ ตลอดจนเป็นประเด็นที่หลายวงวิชาการให้ความสำคัญไม่เฉพาะแต่แวดวงสังคมศาสตร์ คำถามนำการวิจัยครั้งนี้คือ

๑. สถานะขององค์ความรู้ในเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างไรในยุคสมัยของ “โลกาภิวัตน์” และ “ยุคหลังสมัยใหม่”
๒. องค์ความรู้นี้ถูกผลิตขึ้นภายใต้เงื่อนไขใดและมีกระบวนการผลิตอย่างไร
๓. องค์ความรู้นี้สามารถสร้างผลกระทบทางสังคมอย่างไร

รายงานฉบับนี้แบ่งการนำเสนอออกเป็น ๒ ส่วน

ส่วนที่หนึ่ง “วาทกรรมวัฒนธรรมในบริบททางวิชาการ” เป็นการสำรวจบริบทของการผลิตความรู้, “ตัวกลาง” ในการผลิตองค์ความรู้, กรอบแนวคิดและกระบวนการหาความรู้ รายงานส่วนแรกนี้เน้นที่การผลิตความรู้โดยนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ ซึ่งมีผลการศึกษาอยู่ในรูปของงานวิจัย และวิทยานิพนธ์ การศึกษานี้ทำผ่านการวิเคราะห์งานวิชาการในประเด็น สื่อ ศิลปะ และ บริโภคนิยม

ส่วนที่สอง “วาทกรรมวัฒนธรรมในบริบทของการเคลื่อนไหวทางสังคม” เป็นการวิเคราะห์ชุดของความรู้ที่ผลิตโดยท้องถิ่น ซึ่งมีผลการศึกษาที่ไม่ใช่งานวิจัย แต่ขยายออกไปนอกวงวิชาการเข้าไปอยู่ในสื่อประเภทอื่นทั้งรายการโทรทัศน์ ภาพยนตร์สั้น วีซีดี บทเพลง และ เว็บไซต์ การศึกษานี้ทำผ่านการวิเคราะห์การเคลื่อนไหวทางสังคม ๕กรณี โดยเน้นศึกษาประเด็นที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตท้องถิ่น อัตลักษณ์ พิธีกรรม และ ความเชื่อ

หัวข้อหลักในการนำเสนอมีดังนี้

ส่วนที่หนึ่ง “วาทกรรมวัฒนธรรมในบริบททางวิชาการ”

บทที่ ๑ ฐานข้อมูล และคำถามนำการวิจัย

บทที่ ๒ บริบทของการผลิตความรู้ด้วยสื่อมวลชน ศิลปะ และ บริโศคนิยม

บทที่ ๓ นักวิชาการ แหล่งทุน สำนัก/สถาบัน: ตัวกลางในการผลิตองค์ความรู้

บทที่ ๔ องค์ความรู้ด้วยสื่อมวลชน ศิลปะ และ บริโศคนิยม

บทที่ ๕ กรอบแนวคิดและระเบียบวิธีในการศึกษาสื่อมวลชน ศิลปะ
และ บริโศคนิยม

ส่วนที่สอง “วาทกรรมวัฒนธรรมในบริบทของการเคลื่อนไหวทางสังคม”

บทที่ ๑ ฐานข้อมูลและคำถามนำการวิจัย

บทที่ ๒ ประเด็นวัฒนธรรมในการเคลื่อนไหวทางสังคม

บทที่ ๓ บริบทและกระบวนการนำประเด็นวัฒนธรรมมาใช้ในการเคลื่อนไหว

บทที่ ๔ ผลกระทบของการนำประเด็นวัฒนธรรมมาใช้ในการเคลื่อนไหว

ส่วนที่สาม “บทสรุปวาทกรรมวัฒนธรรม: การเมืองของวัฒนธรรม”

วาทกรรมวัฒนธรรมในบริบทวิชาการ

๑. ประเภทของงานศึกษาวัฒนธรรม ๔ กลุ่ม
๒. มโนทัศน์หลักของการวิจัย: กระแสโลกกาทวิวัฒน์และภาวะหลังสมัยใหม่
๓. แหล่งทุนและนักวิชาการในฐานะตัวกลางในการผลิตความรู้
๔. แนวคิดหลักคือทฤษฎีมานุษยวิทยาและสื่อสารมวลชน
๕. ระเบียบวิธีวิจัย ๓ แบบ: ชาติพันธุ์วรรณา วิจัยเชิงปริมาณ และวิจัยเชิง
ทดลอง

วาทกรรมวัฒนธรรมในบริบทของการเคลื่อนไหวทางสังคม

๑. ประเด็นวัฒนธรรมไม่ใช่ประเด็นเริ่มต้นและไม่ใช่ประเด็นสุดท้าย
๒. ขับเคลื่อนพร้อมการเข้ามาของพันธมิตรและสื่อ
๓. ความรู้วัฒนธรรมออกไปเจริญงอกงามนอกรวงวิชาการด้วยรูปแบบที่
หลากหลาย
๔. ความรู้วัฒนธรรมสร้างอำนาจได้ในบางมุมของสนามแบบชั่วคราว

ส่วนที่หนึ่ง: วาทกรรมวัฒนธรรมในบริบททางวิชาการ

จันทน์ เจริญศรี

อมต จันทรัมย์

บทที่ ๑

ฐานข้อมูล และคำถามนำ

ในการปริทรรศน์องค์ความรู้ว่าด้วยสื่อมวลชน ศิลปะ และบริโศคนิยม

สำหรับในบทนี้จะนำเสนอเนื้อหาดังต่อไปนี้

๑. ฐานข้อมูลที่จะใช้ในการวิเคราะห์
๒. กรอบของเนื้อหาและการคัดเลือกเอกสาร
๓. การจัดประเภทฐานข้อมูลตามกรอบของเนื้อหา เพื่อให้เห็นภาพรวมขององค์ความรู้
๔. จากภาพรวมของข้อมูลในข้อสาม ผู้วิจัยสามารถตั้งคำถามนำเพื่อวิเคราะห์ภาพรวมขององค์ความรู้ว่าด้วยศิลปวัฒนธรรม ได้อย่างไร ซึ่งคำถามเหล่านี้จะเป็นแนวทางในนำเสนองานวิจัยชิ้นนี้ต่อไป

ฐานข้อมูลในการวิเคราะห์

งานประเมินและสังเคราะห์องค์ความรู้ว่าด้วยสื่อมวลชน ศิลปะและบริโศคนิยมตั้งอยู่บนฐานข้อมูลดังต่อไปนี้

1. บรรณนิทัศน์งานวิจัยเรื่อง “วาทกรรมวัฒนธรรม: การเมืองของวาทกรรมด้านสังคมวัฒนธรรม” ซึ่งประกอบด้วยสิ่งพิมพ์ภาษาไทย ๒๗๐ รายการและภาษาอังกฤษ ๗ รายการ
2. บรรณนิทัศน์จากรายงานผลการศึกษาเรื่อง “ศิลปวัฒนธรรม” เขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ซึ่งประกอบด้วยเอกสารทั้งสิ้น ๔๑๑ รายการ
3. เอกสารจากที่ประชุมไทยศึกษานานาชาติปี ๑๙๙๙ จำนวน ๒๒๐ เรื่อง ปี ๒๐๐๒ จำนวน ๑๑ เรื่อง และปี ๒๐๐๕ ๓๕ เรื่อง*

กรอบเนื้อหาการค้นคว้า และการคัดเลือกเอกสาร

จากฐานข้อมูลข้างต้น ผลงานวิชาการทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับศิลปะ สื่อมวลชน และบริโศคนิยมที่ถูกผลิตขึ้นในระหว่างปี ๒๕๓๖-๒๕๔๗ ผู้วิจัยได้วางกรอบการวิเคราะห์ไว้ภายใต้ฐานความคิดที่ว่า ภาพรวมของงานวิจัยในกลุ่มนี้ย่อมเป็นการตอบได้อย่างซับซ้อนต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่ก่อตัวขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว และการเปลี่ยนแปลงที่กว้างขวางและทรงพลังที่เวลานั้นก็คือกระแสโลกาภิวัตน์ (globalization) สภาวะของสังคมแบบหลังทันสมัย

* เหตุที่ฐานข้อมูลในแต่ละปีมีความผันแปรสูง เนื่องมาจากปัญหาในการเข้าถึงเอกสาร ซึ่งผู้วิจัยได้ติดต่อไปยังสถาบันที่มีสถาบันวิจัยด้านไทยศึกษาแล้ว พบว่าไม่ได้มีการเก็บรวบรวมเอกสารอย่างเป็นระบบ จึงใช้ฐานข้อมูลจากเอกสารเท่าที่สามารถหาได้

(postmodernity) ซึ่งเป็นสองมโนทัศน์หลักเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ถูกกล่าวถึงอย่างกว้างขวางในวงวิชาการด้านสังคมศาสตร์

ทว่างานของผู้วิจัยในที่นี้คือการพยายามกล่าวอย่างเจาะจงลงไปว่า กระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้กระตุ้นให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในงานศึกษาทางวิชาการด้านสังคมศาสตร์ ที่ว่าด้วยสื่อมวลชนและศิลปะอย่างไร โดยเฉพาะเจาะจงทั้งในแง่มุมมองของประเด็นศึกษา เนื้อหา กรอบแนวคิด ทฤษฎีและวิธีวิทยาที่นำมาใช้ รวมถึงองค์ความรู้ที่ถูกผลิตขึ้นนี้มีศักยภาพมากน้อยเพียงใดที่จะช่วยให้เรารับมือกับกระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว หรือในอีกระดับหนึ่งองค์ความรู้เหล่านี้จะมีส่วนร่วมในการก่อตัวหรือหันเหทิศทางของกระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วยก็เป็นไปได้^๒

ทั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่างานในเบื้องต้นคือการจัดประเภทฐานข้อมูลที่จะมาวิเคราะห์ เพื่อให้เห็นภาพรวมขององค์ความรู้ทั้งหมด เพื่อให้สามารถคัดเลือกผลงานที่แม้จะไม่สามารถเป็นตัวแทน (represent) องค์ความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมทั้งหมดได้ แต่ก็น่าจะให้ภาพบางประการเกี่ยวกับองค์ความรู้ที่มีได้มีศูนย์กลางอยู่ที่ความโน้มเอียงทางวิชาการของผู้วิจัยฝ่ายเดียว

ภาพรวมและการจัดประเภท^๓

จากการสำรวจบทบรรณนิทัศน์โดยย่อ ผู้วิจัยเห็นว่าอาจจัดแบ่งประเภทของงานวิจัยตามกรอบการวิเคราะห์ข้างต้นได้เป็น ๔ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

๑. หมวดที่ว่าด้วยงานศึกษาศิลปวัฒนธรรมในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน หรือที่หลอมรวมกับความเป็นชุมชน (communal art and culture) ซึ่งการคัดเลือกสนามในการศึกษามีทั้งแบบเอาที่ตั้งทางกายภาพเป็นจุดนำเข้า เช่น คนทำบาตรที่บ้านบุญ ชลู่ที่บางไผ่ไก่ ผ้าไหมที่บ้านครัว, ฯลฯ และที่นำตัวครูช่างชาวบ้านเป็นจุดนำเข้า เช่น ปี่พาทย์มอญของครูสุ่มและครูเงิน หัวโขนของครูสถาพร ระนาดน้ำค้าง สุพจน์ โตสง่า เป็นต้น

^๒ สำหรับการอภิปรายว่าด้วยบทบาทของนักวิชาการด้านโลกาภิวัตน์ต่อการก่อตัวของโลกาภิวัตน์สามารถดูได้จากผลงานของ Roland Robertson และ ในอีกระดับหนึ่งการอภิปรายว่าด้วยบทบาทของงานวิจัยด้านสังคมศาสตร์ต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่หันไปจากเจตจำนงของผู้สร้างองค์ความรู้ถูกอภิปรายไว้โดย Anthony Giddens ภายใต้มโนทัศน์ “double hermeneutic”

^๓ แน่นนอนว่าการจัดประเภทงานวิจัยนั้นสามารถทำได้อย่างหลากหลาย ขึ้นอยู่กับเกณฑ์ที่เลือกใช้ ในที่นี้ผู้วิจัยเลือกที่จะจัดประเภทผลงานวิจัยตามระบบโครงสร้างวัฒนธรรม ซึ่งมีนัยยะเชิงลำดับสูงต่ำ ความจริงแท้ และความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าเข้าเจ้าของวัฒนธรรม ทั้งนี้เป็นไปตามที่สำนักคิดทางสังคมวัฒนธรรมหลาย ๆ สำนักเลือกใช้ไม่ว่าจะเป็นสำนักแฟรงค์เฟิร์ต สำนักเบอร์มิงแฮม หรือแนวการวิเคราะห์วัฒนธรรมแบบหลังทันสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในผลงานของเฟรดริก เจมสัน เราก็จะพบคำที่ใช้จัดจำแนกวัฒนธรรมเหล่านี้ อยู่ ซึ่งเมื่อถอยออกมาหนึ่งก้าว การจำแนกและจัดประเภทย่อมมีความสัมพันธ์กับจิตสำนึกรวมหมู่ (collective conscience) ของนักวิชาการในฐานะกลุ่มทางสังคมที่มีตำแหน่งที่อันเจาะจงในโครงสร้างสังคม กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าเราสามารถชี้แจงของแนวคิดสังคมวิทยาความรู้วิพากษ์การจัดประเภท/ลำดับสูงต่ำทางวัฒนธรรมของนักวิชาการได้อีกชั้นหนึ่ง

อนึ่งการจัดประเภทในที่นี้ไม่ได้ยึดหลัก mutually exclusive หรือ exhaustive แต่อาจจะมีส่วนที่อยู่กึ่งกลางระหว่างประเภทหรือจัดอยู่ในประเภทอื่น ๆ ทั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งหวังเสนอภาพรวมเพื่อเป็นกรอบเบื้องต้นในการวิเคราะห์ต่อไปเท่านั้น และยังสัมพันธ์กับจุดยืนที่ผู้วิจัยจะเสนอต่อไป การแยกวัฒนธรรมชาวบ้าน วัฒนธรรมป๊อปและวัฒนธรรมชั้นสูงนั้นเป็นการจัดประเภทที่ไม่มีอยู่จริง

การมองศิลปวัฒนธรรมในแง่ที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน หรือหมุนวนอยู่รอบ ๆ ตัวตนของครูชาวบ้าน (ซึ่งก็มักจะมีลักษณะติดสถานที่ด้วย) นั้น ผูกพันกับอารมณ์ถวิลหาอดีต (nostalgia) เมื่อครั้งวัฒนธรรมและศิลปะยังเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เป็นที่มาของเอกลักษณ์ตัวตนของสมาชิกในชุมชนนั้น ๆ เป็นตัวผสานคนบ้านเดียวกัน ศิษย์ครูเดียวกันไว้ด้วยกัน และเป็นดัชนีบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่ชัดเจนและเรียบง่าย ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของดนตรี ประเพณีพิธีกรรม ศิลปะหัตถกรรม หรือสถาปัตยกรรม เช่น งานศึกษาเรื่องชุมชนเก่าและชุมชนข้างต่าง ๆ ไม่ว่าจะป็นชุมชนบ้านครัว ชุมชนมัสยิดต้นสน มอญที่พระประแดง มอญที่เกาะเกร็ด มอญสามโคก ลาวที่บางไผ่ ไก่ หรืออื่น ๆ ก็ตาม

งานในกลุ่มนี้จึงมักจะศึกษาศิลปวัฒนธรรมในเชิงติดกับสถานที่ทางกายภาพ อันถูกแรงกระทำจากภายนอกมากระทบจนเกิดความผันแปรและผันผวนไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเชิงของความเสื่อมถอยอันเป็นผลจากกระแสการคุกคามจากบริโกลนิยม โลกาภิวัตน์ และวัฒนธรรมแบบหลังทันสมัย ในเชิงปริมาณ ผู้วิจัยพบว่ามีงานในกลุ่มนี้จากฐานข้อมูลข้างต้นทั้งสิ้น ๕๓ ชิ้น

๒. หมวดที่ศึกษาศิลปวัฒนธรรมหลวงที่อิงกับความเป็นรัฐชาติและสถาบันกษัตริย์ ซึ่งมักจะเป็นศิลปวัฒนธรรมที่สะท้อนความยิ่งใหญ่ของชาติ หรือมีบทบาทเชิงอุดมการณ์ในการสร้างชุมชนในจินตนาการ ซึ่งมีทั้งงานที่เชิดชูสถาบันและวิพากษ์สถาบันไปพร้อม ๆ กัน เช่น งานศึกษา “ละครหลวงวิจิตร” “จิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ ๓” “นาฏศิลป์ไทยสมัยรัชกาลที่ ๔” หรือบทบาทของวัฒนธรรมในการนิยามความเป็นชาติในแบบของจอมพลป.พิบูลสงคราม, ฯลฯ เป็นต้น ในเชิงปริมาณ งานในกลุ่มนี้มีทั้งสิ้น ๔๗ ชิ้น

๓. หมวดที่ศึกษาศิลปวัฒนธรรมที่ก่อตัวขึ้นใหม่ ในฐานะเป็นผลผลิตของอุตสาหกรรมวัฒนธรรม (cultural industry) อันสืบเนื่องมาจากกระแสบริโกลนิยม โลกาภิวัตน์ และวัฒนธรรมแบบหลังสมัยใหม่ ซึ่งงานในกลุ่มนี้มักจะเกี่ยวข้องกับมโนทัศน์ของระบบโครงสร้างวัฒนธรรมร่วมสมัยที่แฝงนัยยะของความเป็น “ป๊อป” หรือ “มวลชน” ในความหมายที่ต่อต้านความเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชน/ชาวบ้าน และความเป็นวัฒนธรรมชั้นสูง หรือแฝงความหมายของการเป็นวัฒนธรรมที่มาจากภายนอก/ไม่จริงแท้ เป็นลูกผสม งานในกลุ่มนี้มีเช่น งานศึกษาวิวัฒนาการของเพลงลูกทุ่งไทย วรรณกรรมร่วมสมัย (เรื่องสั้นของปราบดา หยุ่น) ภาพลักษณ์ของความเป็นไทยในโฆษณา การวิเคราะห์ผลงานเพลงของบริษัทอาร์เอส โปรโมชั่นจำกัด รวมถึงภาพยนตร์ “สุริโยไท” เป็นต้น ในเชิงปริมาณ ผู้วิจัยพบว่างานในกลุ่มนี้มีจำนวนน้อยกว่างานในกลุ่มแรกมาก กล่าวคือมีทั้งสิ้น ๖๐ ชิ้น

๔. หมวดที่ศึกษาศิลปวัฒนธรรม และสื่อในเชิงเทคนิควิทยาเพื่อในมาประยุกต์ใช้ในระดับปฏิบัติการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาขาวิชาด้านการแพทย์ การศึกษา และบริหารธุรกิจ ซึ่งมักจะเป็นการศึกษาด้วยวิธีวิทยาเชิงปริมาณ เช่นงานศึกษาที่ว่าด้วยประสิทธิภาพของการใช้ดนตรีเพื่อบำบัดความเจ็บปวดของผู้ป่วย หรือเพื่อฟื้นฟูสภาพจิตใจของผู้ที่ประสบปัญหาต่าง ๆ รวมถึงงานที่ว่าด้วย

ประสิทธิผลของวิธีการสอนคนตรีแบบต่าง ๆ ทักษะคิดและความคิดเห็นของครูสอนคนตรี และผลกระทบที่คนตรีมีต่อการเรียนรู้ของเด็ก และการเพิ่มพูนความคิดสร้างสรรค์ ในเชิงปริมาณ ผู้วิจัยพบว่างานในกลุ่มนี้มีจำนวนมาก กล่าวคือมีทั้งสิ้น ๓๘ ชิ้น

คำถามนำในการสำรวจองค์ความรู้

โดยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเห็นว่าน่าจะนำเสนอบทสังเคราะห์งานวิจัยเรื่องวาทกรรมวัฒนธรรมใน ส่วนที่ว่าด้วยสื่อมวลชนและศิลปะโดยมีคำถามนำดังนี้

๑. ทิศทาง ประเด็นศึกษา เนื้อหา กรอบแนวคิดทฤษฎี และวิธีวิทยาในการศึกษาเรื่อง สื่อมวลชนและศิลปะมีความสัมพันธ์กับกระแสโลกาภิวัตน์และสภาวะหลังทันสมัย อย่างไร
๒. การตอบคำถามในข้อหนึ่งผู้วิจัยเห็นว่า นักวิชาการในฐานะกลุ่มทางสังคมเป็นตัวกลาง ที่สำคัญในการกำหนดประเด็นศึกษา เนื้อหา และวิธีวิทยาในการศึกษา และดังที่กล่าวแล้วว่า งานศึกษาในกลุ่มนี้โดยรวมอาจแบ่งได้เป็นสองกลุ่มสำคัญ คืองานกลุ่มที่มุ่งอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์อันแนบแน่น และเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และงานกลุ่มที่มุ่งศึกษาวัฒนธรรมป๊อปหรือวัฒนธรรมมวลชนที่ไร้ราก และเป็นเชื้อของการเปลี่ยนแปลง ผู้วิจัยจึงสนใจว่างานทั้งสองกลุ่มมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับ กระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอย่างไร โดยผู้วิจัยมีสมมติฐานว่างานทั้งสองกลุ่มอาจจะเป็นการตอบโต้ (แบบคนละทิศทาง) ต่อกระแสกดดันทางสังคมอัน เดียวกัน และผู้วิจัยยังเห็นว่าทิศทางขององค์ความรู้ด้านสังคมศาสตร์จะเป็นอย่างไรนั้น จิตสำนึกของนักวิชาการนั้นเป็นตัวสอดคล้องที่สำคัญ^๔ จึงเห็นว่าน่าจะวิเคราะห์งาน วิชาการผ่านจิตสำนึกของนักวิชาการที่ตอบโต้ต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

Strauth & Turner ในบทความชื่อ “Nostalgia, Postmodernism, and the Critique of Mass Culture”^๕ ได้เสนอให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่าง “อารมณ์ถวิลอดีต ตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของ นักวิชาการ และการศึกษาวัฒนธรรมมวลชน” ไว้ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าอาจเป็นกรอบการวิเคราะห์ที่จะ ช่วยให้เราสามารถทำความเข้าใจงานวิจัยทั้งสองกลุ่มในฐานะคนละด้านของเหรียญเดียวกันได้ ทั้งนี้เนื่องจาก มีงานวิจัยอย่างมากมาย^๖ ที่ได้พยายามแสดงให้เห็นว่าภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และ

^๔ เช่น งานศึกษาพิพิธภัณฑสถานบ้าน พบว่ามีบางกรณีเฉพาะที่นักวิชาการเข้าไปมีบทบาททั้งในการสนับสนุนด้านทรัพยากรและปลูก จิตสำนึก หรืออันที่จริงน่าจะใช้คำว่าเร้าจิตสำนึกให้สามารถแปรรูปออกมาเป็นรูปธรรมทางวัตถุคือตัวอาคารพิพิธภัณฑสถานที่มีข้าวของ จัดแสดง

^๕ Strauth, George and Bryan S. Turner. “Nostalgia, Postmodernism and the Critique of Mass Culture” in *Theory, Culture and Society* (Mike Featherstones, ed.) Vol.5, No 2-3, June, 1988, p.p. 509-526.

^๖ เช่น พัฒนา กิตติอาษา. *มนุษย์วิทยาการศึกษาปรากฏการณ์โศกนาฏคดีในสังคมไทยร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ:

ภาวะทางสังคมแบบหลังทันสมัยนั้น ระบบโครงสร้างทางวัฒนธรรม และโครงสร้างสังคมเกิดการ หลุดแยกออกจากกัน (disjunction) ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและวัฒนธรรมมีความ ซับซ้อนและมีพลวัตสูงเกินกว่าจะจัดจำแนกได้อย่างชัดเจน แน่ใจว่าวัฒนธรรมใดคือวัฒนธรรม อันจริงแท้ของชุมชน และวัฒนธรรมใดเป็นการนำเข้ามาจากภายนอก เพราะแม้แต่ผู้ที่ศึกษาพิพิธภัณฑ์ ที่บ้าน/ท้องถิ่นเองก็ยอมรับว่ามีความเป็นป๊อป/มวลชน อยู่ในวิธีที่ชาวบ้านหยิบยกและจัดแสดง ข้าวของในพิพิธภัณฑ์เหล่านั้น หรือในอีกกรณีหนึ่งเราก็พบว่าในปัจจุบันนั้น ศิลปวัฒนธรรมมีการ กลับกลายและแปรสภาพเชิงสถานภาพอย่างรวดเร็ว เช่นกรณีของดนตรีแจ๊สที่ภายในคนชั่วรุ่นเดียว ได้แปรเปลี่ยนจากดนตรีเดินรำกลายเป็นรูปแบบหนึ่งของดนตรีศิลปะ หรือในกรณีของฟังก์ที่แปร รูปจากวัฒนธรรมกระแสด้านจนกลายเป็นวัฒนธรรมที่หรูหรา (Haute Couture)

ความคลอนแคลนไม่แน่นอนของ โครงสร้างวัฒนธรรมอันเป็นธรรมชาติแห่งยุคสมัยของ เรานี้เองที่ได้ส่งผลกระทบต่อวงวิชาการโดยรวมอย่างลึก ก่อให้เกิดความรู้สึกสั่นคลอนใน สถานภาพของนักวิชาการ^๑ ซึ่งสภาพเช่นนี้เราให้เกิดอารมณ์วิตถาวรที่วัฒนธรรมเคยเป็นส่วน หนึ่งของชุมชนอย่างแนบแน่น และมีระบบสูงต่ำที่โดยสัมพันธ์แล้วค่อนข้างมั่นคง สเตราส์และ เทอร์เนอร์วิเคราะห์ว่า จิตสำนึกเช่นนี้เองของนักวิชาการที่ก่อให้เกิดกระแสการศึกษาวัฒนธรรม มวลชนด้วยทัศนะแบบชนชั้นนำ (หรือประดิษฐ์โมทัศน์วัฒนธรรมมวลชนขึ้น) ในลีลาของ สำนักแฟรงค์เฟิร์ต ในขณะที่เดียวกันก็เราให้เกิดการศึกษาเพื่ออนุรักษ์ รักษาวัฒนธรรมที่นิยมแบบ ดิสดิสถานที่ในลักษณะต่างๆ เช่น วัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน พิพิธภัณฑ์ การท่องเที่ยวเชิง อนุรักษ์ ภูมิปัญญา ชุมชน ฯลฯ เพื่อตอบโต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่มาพร้อมกับความน่ากลัวของการ สามารถเคลื่อนย้ายได้อย่างคึกคัก (high mobility) โดยเฉพาะอย่างยิ่งของทุน ในขณะที่กระแสโลกา ภิวัตน์อีกเช่นกันที่ทำให้ผู้ไม่สามารถจะเคลื่อนย้ายได้ (immobility) เช่น แรงงาน ของเสียจาก อุตสาหกรรม สิ่งแวดล้อมที่ถูกบริโภคไปแล้ว กลายเป็นอีกชนชั้นหนึ่งที่ต้องรองรับความทุกข์ยาก เมื่อเจ้าที่ดินชอบทุนหายไ้แบบไวกว่าแสง

แต่การวิเคราะห์ข้างต้นก็อยู่ในระดับนามธรรม เกินกว่าที่จะตอบคำถามในระดับ ชีวิตประจำวันได้ว่า แท้ที่จริงแล้วนั้น ในการเอาตัวรอดวันต่อวันของผู้คนทั้งหลายเหล่านั้น เขาได้ รับรู้กระแสการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้มากน้อยเพียงไร ถอดรหัสมันอย่างไร และนำมาซึ่งการตอบ โต้ที่เป็นรูปธรรมต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างไร คำตอบที่ได้ดูเหมือนจะหลากหลาย แต่ผู้วิจัยเห็นว่าโดยงาน ตำราวิจัยความรู้ชิ้นนี้ เราน่าจะสามารถตอบคำถามเหล่านี้ได้ในระดับหนึ่ง หรืออย่างน้อยที่สุดก็ น่าจะสามารถตั้งคำถามที่พอมิแนวทางในการตอบได้ชุดหนึ่ง

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๖.

^๑ งานวิเคราะห์การเมืองเรื่องสถานภาพของนักวิชาการในยุคหลังทันสมัยสามารถดูได้จาก Bauman, Zygmunt. "Is there a postmodern Sociology?" in *Theory, Culture and Society* (Mike Featherstones, ed.) Vol5, No 2-3, June, 1988, p.p. xxx-xxx.

บทที่ ๒

บริบทของการผลิตความรู้ด้วยสื่อมวลชน ศิลปะ และบริโคนิยม

สำหรับประเด็นศึกษาในการสำรวจองค์ความรู้ว่าด้วยสื่อมวลชน ศิลปะและบริโคนิยมอันเป็นประเด็นสังเคราะห์และสำรวจองค์ความรู้ในที่เกิดขึ้นก็ด้วยเหตุผลที่ว่า ประเด็นศึกษาที่ว่านี้เป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาวิจัยด้านวัฒนธรรม และมีงานวิจัยในประเด็นที่ว่านี้ถูกผลิตขึ้นมากในระยะหลัง ๆ น่าจะด้วยเหตุผลที่ว่าประเด็นเรื่องสื่อและบริโคนิยมนั้นทวีความสำคัญขึ้นมาในการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในยุคสมัยปัจจุบัน โดยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้ตั้งคำถามนำในกรอบของสังคมวิทยาความรู้ดังที่ได้กล่าวไปในความเบื้องต้นแล้ว

ความเบื้องต้นว่าด้วยข้อสังเกตเกี่ยวกับงานวิจัยที่ว่าด้วยสื่อมวลชน ศิลปะและบริโคนิยม

จากการปริทรรศน์งานวิจัยในประเด็นที่ว่าด้วยสื่อมวลชนและบริโคนิยม ผู้วิจัยพบว่าผลงานเหล่านี้หมุนวนอยู่รอบ ๆ มโนทัศน์หลัก ๆ ดังต่อไปนี้ กล่าวคือ โลกาภิวัตน์ หลังสมัยใหม่ และบริโคนิยม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่ทรงอิทธิพลต่องานวิจัยทางวัฒนธรรม

โลกาภิวัตน์และการผลิตความเป็นท้องถิ่น

จากการปริทรรศน์งานวิจัยที่ว่าด้วยศิลปะ สื่อมวลชน และบริโคนิยม ผู้วิจัยพบว่ามีงานจำนวนมากกระบู่ถึงกระแสโลกาภิวัตน์ว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในปริมาตรดังกล่าว โจทย์วิจัยมักจะถูกตั้งในลักษณะที่มองวัฒนธรรมในเชิงปะทะสังสรรค์กับวัฒนธรรมโลก (interactive rather than one-sidedly dominated one) โดยมีสื่อมวลชนและการอพยพโยกย้ายที่คึกคักเป็นตัวกลางสำคัญ

บริบทของการไหลเชิงวัฒนธรรมในระดับโลกก่อให้เกิดการเชื่อมประสานทางวัฒนธรรมอย่างใหม่ ที่ส่งผลให้การประดิษฐ์วัฒนธรรมและตัวบ่งชี้อัตลักษณ์อื่น ๆ มีลักษณะเลือนไหล เพราะการสื่อสารที่คึกคักทำให้ความแน่นอนมั่นคงเช่นนั้นคลอนแคลน แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นผู้คนในแต่ละส่วนของโลกก็มีเหตุผลและเงื่อนไขเฉพาะที่ต่างกันในการกลัวหรือไม่กลัวการไหลของวัฒนธรรมโลก หรือที่อ็พพคูไรกล่าวว่า “ชุมชนในจินตนาการของคนบางกลุ่ม อาจหมายถึงคุกการเมืองของคนอีกกลุ่มหนึ่ง (Appadurai, 1990: 5-6) หรือในระดับที่เป็นรูปธรรมกว่านั้น เราอาจกล่าวได้ว่าคนชั้นกลางในกรุงเทพฯ คงยินดีจะอ่านหนังสือฮอลลีวูด และหนังสือเกาหลี มากกว่าชาวอิหร่าน หรืออินโดนีเซีย

การมองวัฒนธรรมในบริบทของการปะทะกับกระแสโลก นำไปสู่การตอบได้ในสองแนวทางหลัก ๆ คือ แนวทางแรก ได้แก่การตอบได้ด้วยการผลิตความเป็นท้องถิ่น หรือที่อ็พพคูไร

(Appadurai) เสนอไว้ในงานเรื่อง the production of locality^๑ที่เขาพยายามเน้นย้ำว่า “ความเป็นท้องถิ่นนั้นเป็นผลผลิตเชิงประวัติศาสตร์ และขึ้นต่อพลวัตของความเป็นโลก (global)” เป็นอย่างมาก กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า งานวิเคราะห์จากทัศนะแบบนี้ก็คือการพยายามวิเคราะห์ว่าความเป็นท้องถิ่น “เกิดจาก” โลกสังคมที่ถูกผสานเป็นหนึ่งเดียว “ทั้งโลก” ได้อย่างไร และการเมืองเรื่องวัฒนธรรมในปัจจุบันได้รับผลสะท้อนจากกระแสอาณานิคมอย่างรุนแรงเพียงใด เขาเน้นว่ากระบวนการโลกาภิวัตน์และท้องถิ่นนิยม หรือ global homogenization / heterogenization นั้นเสริมแรงให้แก่กันและกัน จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษา “การผลิตความเป็นท้องถิ่น” ด้วยวิธีวิทยาแบบชาติพันธุ์วรรณา (Appadurai, 1995)

จากการปริวรรตผลงานวิจัยที่มีจุดนำเข้าในการศึกษาแบบติดที่ ผู้วิจัยพบว่างานศึกษาจำนวนมากตั้งโจทย์วิจัยในลักษณะเช่นว่านี้ คือศึกษาถึงการก่อกำเนิดถึงจิตสำนึกถึงท้องถิ่นของผู้คนที่ผนวกผสานกับกระบวนการปรับตัวเพื่อเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจ พร้อม ๆ กับการตระหนักรู้ขึ้นมาอย่างทันทีทันใด ถึงอำนาจของความเป็นท้องถิ่นในการต่อสู้ต่อต้าน หรือบางทีก็คล้อยตามกับกระแสการเปลี่ยนแปลง เช่น สุนิสา ฉันทรัตน์โยธิน, ๒๕๔๕ สิริกมล ศรีเดช ๒๕๔๔ สิริยา วัฒนสุขชัย ๒๕๔๔ ภัทพงษ์ คงวิจิตร ๒๕๔๒ เป็นต้น

สำหรับแนวทางที่สองคือการศึกษาวฒนธรรมที่มีลักษณะลูกผสม หรือได้รับผลกระทบจากกระบวนการนำวัฒนธรรมเข้าสู่ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม ที่มักจะมักนัยถึงการมองวัฒนธรรมในกลุ่มนี้ว่ามีลักษณะป๊อป เป็นวัฒนธรรมมวลชน สามานย์ ฯลฯ กล่าวอีกอย่างว่าไม่ใช่วัฒนธรรมชั้นสูง (elite culture) และไม่ใช่วัฒนธรรมชาวบ้าน (folk culture) เป็นวัฒนธรรมที่เหมือน ๆ กันไร้เอกลักษณ์ (homogenous) และมักจะนำเข้ามาจากต่างแดน งานศึกษาในกลุ่มนี้มีเช่น กบเคโระ หนังกาหลี เจป๊อป หรืองานของธิดารัตน์ รัชฎ์ประยูร เรื่อง “การเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นผ่านสื่อในประเทศไทย” (๒๕๔๕) ฯลฯ ซึ่งมักจะมิประเด้นศึกษาที่หลากหลาย ทั้งในแง่ที่มองวัฒนธรรมเหล่านี้ว่าเป็นอื่นที่มาให้ความเป็นไทยต่างพริ้ว หรือตกต่ำลง หรือในจุดยืนที่แบบขลังว่านั่น คือศึกษาโดยตั้งคำถามว่า วัฒนธรรมอื่นเหล่านั้นมีความผันแปรหรือถูกปรับเปลี่ยนอย่างไร เมื่อเข้าสู่บริบทของสังคมไทย

กระแสหลังสมัยใหม่

คำสำคัญอีกคำหนึ่งที่ปรากฏถี่มากในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เป็นกรอบของการวิจัยเกี่ยวกับศิลปะ สื่อมวลชน และบริโภคนิยมก็คือมโนทัศน์ “หลังสมัยใหม่” (postmodernity) หรือแบบ/ลีลา/กระบวนการทัศน์แบบหลังสมัยใหม่ (postmodernism) ซึ่งมักจะถูกใช้ในแง่ที่ผูกโยงกับภาวะโลกาภิวัตน์ส่วนหนึ่ง และผูกโยงกับแบบทางวัฒนธรรมชนิดหนึ่งที่มุ่งสลาย

^๑ อัพดูไรไม่ได้นิยามท้องถิ่น

เส้นแบ่งลำดับสูงต่ำทางวัฒนธรรม รวมถึงทั้งลักษณะข้ามชาติ ข้ามสไตล์แบบที่ทำให้อะไรสามารถผสมกับอะไรก็ได้ ขอให้สามารถสร้างความแปลกใหม่ สะดุดตา เป็นใช้ได้ นอกจากนั้นมโนทัศน์ที่ว่านี่ยังมีนัยยะส่วนหนึ่งที่เกี่ยวพันกับเรื่อง “การขายได้ของทุกอย่างทุกอย่าง” รวมทั้งวัฒนธรรมด้วย ดังที่ได้ถูกกล่าวถึงไปมากแล้วในผลงานของเฟรดริก เจมสัน ที่มักจะกล่าวถึงหลังสมัยใหม่ว่าเป็นภาวะที่ทุกอย่างได้กลายเป็นเรื่องเชิงวัฒนธรรม คือเปิดกว้างต่อการตีความได้อย่างไม่จำกัดทั้งสิ้น ซึ่งภาวะเช่นนี้ทำให้ทุกอย่างทุกอย่างสามารถผลิตซ้ำได้อย่างไม่จำกัด และเอื้อต่อลักษณะของการบริโภคแบบบริโภคนิยมที่มีลักษณะเด่นคือความไม่มีที่สิ้นสุดหรือที่ซิกมุนท์ เบามันเรียกว่า บริโภคเพื่อสนอง “ความปรารถนาที่จะปรารถนาต่อไป” ไม่ใช่เพื่อเติมเต็ม และคงเป็นยุคเช่นนี้เองที่สังคมสามารถคลั่งไคล้ “ไวอากร้า” ได้

ภาวะเช่นนี้ถูกอ้างถึงในแง่ที่ส่งอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในสื่อมวลชน ศิลปะและบริโภคนิยมในงานวิจัยด้านวัฒนธรรมจำนวนมากที่มีประเด็นศึกษาในเรื่องดังกล่าว และการใช้กรอบการวิเคราะห์ตามแนวสังคมวิทยาความรู้ ดังที่ได้กล่าวมาทำให้ผู้วิจัยจัดประเภทองค์ความรู้ตามการสนองตอบต่อภาวะการณ์เปลี่ยนแปลง ที่ถูกนำเสนอในองค์ความรู้เหล่านี้ออกเป็นประเภทดังที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น

บทที่ ๓

นักวิชาการ แหล่งทุน สำนัก/สถาบัน: ตัวกลางในการผลิตองค์ความรู้

นักวิชาการไทย และสถานภาพที่เปลี่ยนแปลง

ในบทความชื่อ “Is there a postmodern Sociology?” ชิกมุนท์ เบามันน์ ได้วิเคราะห์อิทธิพลของกระแสหลังสมัยใหม่ว่า ส่งผลเป็นอย่างมากต่อสถานะที่ยืนของนักวิชาการในเวทีสังคมโดยรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อสังคมบริโภคได้ให้กำเนิดผู้กำหนดกระแส (trendsetter) ใหม่ในสังคมว่าได้แก่กลุ่มคนที่บูร์ดิเยอเรียกว่า the new cultural intermediaries เช่น บรรณานักออกแบบ นักร้อง นักแสดง พิธีกร ก๊อปปี้ไรเตอร์ คอลัมนิสต์ ฯลฯ ซึ่งกลายเป็นกลุ่มผู้มีอำนาจในการกำหนดความนิยมทางวัฒนธรรมในสังคม และกลายเป็นความใฝ่ฝันใหม่ของวัยรุ่นในสังคมปัจจุบัน ทำให้นักวิชาการรู้สึกเสมือนหนึ่งว่าตนขาดที่ยืนในฐานะผู้นำทางความคิดของสังคม ทั้งนี้ นักวิชาการถือดีว่าเป็นผู้รู้ดี และเป็นมืออาชีพมากกว่าในทางวัฒนธรรม ความรู้ความงาม เราจึงมักได้ยินเสียงบ่นจากนักวิชาการอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับความใฝ่ฝันของวัยรุ่นร่วมสมัยที่ต้องการเป็นดารา นางแบบ นักร้อง พิธีกร ผู้ประกาศข่าว พริตตี้มากกว่าอาชีพยอคนนิยมเดิม ๆ อย่างเช่น แพทย์ พยาบาล ครู หรือนักวิชาการ ผู้วิจัยตั้งข้อสันนิษฐาน (ตามหลังเบามันน์) ว่า ความเศร้าโศกของนักวิชาการ อาจจะไม่ไ้มาจากความรู้สึกถึงความไม่ค้อยเข้าท่าและไม่ค้อยจะมีคุณูปการต่อสังคมของอาชีพเหล่านั้นเพียงอย่างเดียว แต่มาจากจิตใต้สำนึกของนักวิชาการที่น้อยใจโดยไม่รู้ตัวว่า คนที่สู้สุดส่าห์ไปศึกษาเล่าเรียนมาอย่างเหน็ดเหนื่อยและยาวนาน กลับไร้อิทธิพลต่อสังคม (ทั้ง ๆ ที่ในความรู้สึกของนักวิชาการ เขาน่าจะมีความชอบธรรมที่จะยืนอยู่ ณ จุดดังกล่าว) ความผิดหวังที่กล่าวมา ทำให้เกิดวิกฤตสถานภาพในหมู่นักวิชาการ และเบามันน์วิเคราะห์ต่อไปว่า ด้วยสถานการณ์เช่นนี้เองที่ก่อให้เกิดแนวคิดแบบอะไรก็ได้ (anything goes) ในหมู่นักวิชาการ เพราะในด้านหนึ่งสถานการณ์เช่นนี้ เท่ากับเปิดเสรีภาพให้นักวิชาการมีความหลากหลายในการทำงาน ทั้งในแง่ประเด็นศึกษาและวิธีวิทยา ส่วนหนึ่งเพื่อเปิดพื้นที่ให้นักวิชาการมาจับประเด็นที่เป็นแฟชั่นกว่าเดิม (fashionable) และในวิถีทางที่เป็นแฟชั่นกว่าเดิม เพราะนักวิชาการไทยคงไม่อยากเป็นเพียง “คนที่มีสิทธิพูด แต่ไม่ค้อยมีคนสนใจฟังจริงจัง”

นอกจากเงื่อนไขในเชิงสถานภาพ ที่อิงกับการเปลี่ยนแปลงของตำแหน่งในสนามอำนาจของนักวิชาการดังที่กล่าวไปข้างต้น การจะเข้าใ้บทบาทของนักวิชาการไทยยังต้องดูประวัติศาสตร์เฉพาะของสังคมไทยด้วย เพราะเงื่อนไขเหล่านี้ย่อมมีส่วนหล่อหลอมจุดยืนและให้แรงจูงใจแก่นักวิชาการอีกด้วย สำหรับกรณีนี้ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะต้องกล่าวถึงเป็นรุ่นของคน ซึ่งสำหรับนักวิชาการที่มีบทบาทหลักอยู่ในสังคมเวลานี้ น่าจะแบ่งออกได้เป็น ๓ รุ่น กล่าวคือ

๑. รุ่นเดือนตุลา ได้แก่แก่นักวิชาการที่มีอายุปัจจุบันอยู่ในช่วง ๕๐-๖๐ กว่าปี ซึ่งน่าจะเป็นกลุ่มที่มีอาวุโสที่สุดที่ทำงานอยู่ในเวลานี้ และมีอิทธิพลมากที่สุดด้วย หากกล่าวเฉพาะ

นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ นักวิชาการรุ่นนี้ น่าจะได้รับผลกระทบอย่างมากจากเหตุการณ์เดือนตุลา เช่นเดียวกับที่นักวิชาการฝรั่งเศส โดยเฉพาะกลุ่มที่มีบทบาทในการพัฒนาแนวคิด สกฤต โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมและหลังสมัยใหม่ถูกกล่าวถึงว่าได้รับอิทธิพลจาก เหตุการณ์เดือนพฤษภาคมปี ๑๙๖๘ และเกือบทั้งหมดเคยเป็นมาร์กซิสต์มาก่อน นักวิชาการ ไทยรุ่นนี้ถ้าไม่มีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวขับไล่เผด็จการเดือนตุลาโดยตรง ก็อาจจะมี ความผูกพันกับการเคลื่อนไหวดังกล่าวโดยทางอ้อม กล่าวคือมีมิตรสหาย หรือญาติพี่น้อง เข้าร่วมการเคลื่อนไหว หรืออาจจะมีบทบาทในทางอื่น ๆ แรงผลักดันทางการเมืองจาก เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้นักวิชาการกลุ่มนี้ (ที่ตัดสินใจไม่เลือกทำงานการเมือง) มีความ กระตือรือร้นทางการเมืองสูง และสนใจประเด็นปัญหาทางสังคมมากกว่าการนั่งขบปัญหา ทางวิชาการเพียงอย่างเดียว และอิทธิพลจากแนวคิดแบบมาร์กซิสต์ยังให้แรงจูงใจในการ พยายามตีแผ่ (debunking motif) และปลดปล่อยมายาคติทางวัฒนธรรมต่าง ๆ

๒. รุ่นที่สาบสูญ ถัดจากคนรุ่นเดือนตุลา มีการตั้งข้อสังเกตว่า นักวิชาการไทยดูเหมือนจะมีรุ่น ที่สาบสูญ หรือถ้าดูจากช่วงอายุจะเห็นว่าไม่ค่อยมีคนรุ่นกลางๆ หรือถ้ามีก็ไม่ค่อยแสดง บทบาทต่อสังคมในแบบ organic intellectual ที่โดดเด่นมากนัก ผู้วิจัยตั้งข้อสันนิษฐานว่า น่าจะมีคนชั่วรุ่นหนึ่งที่ปัญญาชนไทยหันเข้ามาภาคธุรกิจมากกว่าจะเข้าสู่วงการ ส่วน หนึ่งอาจจะเนื่องมาจากความเฟื่องฟูของเศรษฐกิจไทย (โดยเปรียบเทียบ) ในช่วงระหว่างปี ๒๕๒๕-๒๕๓๘
๓. รุ่นที่กำลังก่อตัว หมายถึงนักวิชาการรุ่นที่อยู่ในช่วงอายุ ๓๐-๔๐ ต้น ๆ ซึ่งยังเป็นรุ่นที่กำลัง เพิ่งเริ่มผลิตผลงาน และ ณ เวลาปัจจุบันคงยังเป็นเรื่องยากที่จะมองเห็นภาพรวมว่า นักวิชาการรุ่นนี้จะแสดงบทบาททั้งต่อวงวิชาการและต่อสังคมต่างออกไปอย่างไร

จึงอาจกล่าวได้ว่า สำหรับที่ทางและสถานภาพของนักวิชาการไทยในปัจจุบันน่าจะพบวิกฤต สองชั้น ชั้นแรกคือในสังคมยุคที่เศรษฐกิจการเมืองเป็นแบบเสรีนิยมใหม่นั้น นักวิชาการมีที่มั่นและ ที่ยืนทางวิชาการค่อนข้างมั่นคงในสถาบันการศึกษา แต่โดยบริบททางสังคมนั้นไม่ค่อยเอื้อให้มี บทบาทภายนอกรั้วมหาวิทยาลัยมากนัก และวิกฤตประการที่สองคือโครงสร้างของวงวิชาการไทย เองที่ดูเหมือนไม่ค่อยมีการสืบทอดและความสืบเนื่องมากนัก กระนั้นก็ดีสิ่งที่บวามันน์เสนอการ วิเคราะห์วงวิชาการตะวันตก ผู้วิจัยเห็นว่ามีส่วนน่าจะใช้ในการอธิบายวงวิชาการไทยได้ด้วย เช่นกัน นั่นคือ แม้ว่าสังคมไทยจะไม่สนใจงานวิชาการหรือนักวิชาการ นักวิชาการก็คงจะไม่ เดือดร้อนอะไร เพราะความเป็นสถาบันที่ลงหลักปักฐานค่อนข้างจะมั่นคงก็คงจะให้ทรัพยากรแก่นัก วิชาการในการผลิตผลงานและสร้างความก้าวหน้าในอาชีพได้โดยที่ไม่เดือดร้อนต่ออย่างใด

แหล่งทุน

สำหรับงานวิจัยทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในประเทศไทย แหล่งทุนใหญ่ ๆ ที่ให้การสนับสนุนคงหนีไม่พ้นรัฐ โดยมีหน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลที่สำคัญคือ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) และสภาวิจัย (วช.) โดยในแต่ละส่วนงานจะมีการกำหนดแก่นเรื่อง (ธีม) หลักที่อยากจะสนับสนุนให้มีการทำวิจัย และกำหนดงบประมาณการเงินเพื่อให้การสนับสนุนต่อไป ในฐานะที่งานวิจัยเป็นผลผลิตที่มีต้นทุน จึงปฏิเสธไม่ได้ว่า แก่นเรื่องที่กำหนดโดยแหล่งทุนเหล่านี้ย่อมเป็นตัวกลางที่สำคัญในการกำหนดหน้าตา ทิศทาง แนวโน้มของงานวิจัยทางด้านวัฒนธรรมที่จะปรากฏโฉมออกมา แม้ว่าโดยหลักเหตุผลแล้ว นโยบายหรือยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ในด้านวัฒนธรรมควรจะมาทีหลังงานวิจัย แต่ผู้วิจัยเห็นว่าในระดับปฏิบัตินั้นบางครั้งเส้นแบ่งเหล่านี้ก็พร่าเลือน โดยเฉพาะในยุคที่รัฐทรงอำนาจมาก ๆ หลายครั้งที่งานวิจัยมีบทบาทเป็นเพียงส่วนเสริมในการสร้างความชอบธรรมให้กับนโยบายที่มีการกำหนดไว้ล่วงหน้าแล้วเท่านั้น โดยเหตุนี้การดูทิศทางและประเด็นที่แหล่งทุนให้ความสนใจจึงน่าจะมีประโยชน์ในการทำความเข้าใจโฉมหน้าของงานวิชาการด้านวัฒนธรรมไทย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สำหรับทุนวิจัยด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ของสกว. ใน ๒ ปีหลังมีการกำหนดประเด็นหัวข้อ (Issue) ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นด้านวัฒนธรรมใน ๒ หัวข้อใหญ่ ๆ คือ ๑) มองสังคมไทยจากหลายมุม และ ๒) การดำรงอยู่และการปรับตัวภายใต้กระแสบริโภคนิยม โดยมีการให้ตัวอย่างหัวข้อในแต่ละประเด็น (เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับสื่อมวลชน และบริโภคนิยม) เช่น สื่อสัมพันธ์ของคนต่างถิ่นผ่านการท่องเที่ยว (สกว.๒๕๔๕) และสื่อกับความรับผิดชอบต่อสังคม (สกว. ๒๕๔๕) มองสังคมไทยผ่านสื่อ (สกว. ๒๕๔๘) และที่เกี่ยวข้องกับบริโภคนิยมเช่น วิถีพุทธกับกระแสบริโภคนิยม (สกว. ๒๕๔๕) และกฎหมายไทยกับกระแสบริโภคนิยม (สกว. ๒๕๔๕) หรือประเด็นเรื่องการปะทะกับกระแสโลกาภิวัตน์ เช่น การศึกษาเรื่องข้ามวัฒนธรรม (สกว. ๒๕๔๘) จารัตท้องถิ่น: การดำรงอยู่และการปรับตัวภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์

นอกจากนี้สกว.ยังมีการกำหนดยุทธศาสตร์การวิจัยที่เป็นวาระแห่งชาติ ซึ่งกำหนดว่าต้องมีการผูกร้อยประเด็นเข้าด้วยกันเพื่อก่อให้เกิดข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย อาทิเช่นในปี ๒๕๔๕ ได้เสนอมวาระแห่งชาติในเรื่องที่เกี่ยวกับสื่อมวลชนในสองประเด็นคือ สื่อในฐานะเครื่องมือทางสังคมและสื่อมวลชน (เชิงโครงสร้างและการจัดการ) ส่วนปี ๒๕๔๖ เสนอประเด็นเรื่อง “สื่อเพื่อชุมชน”

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.)

ส่วนประเด็นหัวข้อให้ทุนของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติเท่าที่ค้นได้มีดังนี้

ปี ๒๕๔๗ กำหนดไว้ ๕ หัวข้อ คือ

๑. ความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม (Cultural Movement)
๒. ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น
๓. วัฒนธรรมกับการพัฒนา
๔. บทบาทเจ้าหน้าที่ของรัฐกับการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมแบบธรรมาภิบาล (good governance)
๕. การเสริมสร้างให้เยาวชนและประชาชนมีความรักชาติ รักท้องถิ่น วัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทย และมีคุณธรรมและจริยธรรมที่เหมาะสม

นอกจากนี้สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ยังมีการกำหนดแผนงานเกี่ยวกับแนวทางการวิจัยวัฒนธรรมซึ่งค่อนข้างมองวัฒนธรรมในเชิงยุทธศาสตร์ ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้

- ๑) วิจัยเพื่อสร้างวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา
- ๒) วิจัยเพื่อเสริมสร้างศักยภาพของครอบครัวและชุมชน
- ๓) วิจัยเพื่อเสริมสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตย
- ๔) ส่งเสริมการลงทุนทางวัฒนธรรม
- ๕) วิจัยเพื่อปลูกฝังและสร้างเสริมค่านิยมที่พึงประสงค์
- ๖) วิจัยเพื่อเสริมสร้างภาวะผู้นำทางวัฒนธรรมในสังคมโลก
- ๗) วิจัยเพื่อเสริมสร้างศักยภาพในการเฝ้าระวังทางวัฒนธรรม
- ๘) วิจัยเพื่อเชิดชูคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรม
- ๙) วิจัยเพื่อพัฒนาระบบการบริหารและจัดการงานวัฒนธรรม

จะเห็นว่าประเด็นวิจัยที่ดี หรือยุทธศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่ดี เป็นประเด็นที่แสดงการปะทะกับวัฒนธรรมอื่นอย่างรู้สำนึกค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือมีการย้ำประเด็นเรื่องการอนุรักษ์ เสริมสร้าง ปลูกฝัง เชิดชูวัฒนธรรมของตนเอง ในขณะที่วัฒนธรรมอื่นถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ต้องระแวดระวังหรือไม่ก็แข่งขันด้วย (เมื่อมองวัฒนธรรมเป็นทุน) ซึ่งจุดยืนในเชิงยุทธศาสตร์เช่นนี้ค่อนข้างจะมีลักษณะสวนทางกับงานวิจัยเชิงวัฒนธรรม ที่ค่อนข้างจะย้ำประเด็นเรื่องความเป็นคู่ตรงข้ามที่คิดไปเอง (false dichotomy) หรือความเป็นลูกผสมโดยสภาวะของวัฒนธรรม (เช่น ธเนศ, ๑๕๕๕ และ พัฒนา, ๒๕๔๖)

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรจะมีการปรับเปลี่ยนหัวข้อการให้ทุนทุก ๆ ปี ทว่าประเด็นเน้นหนักมักจะเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ และวัฒนธรรมพื้นบ้าน^๑ แต่หากมองเฉพาะงานวิทยานิพนธ์ที่ศูนย์ให้ทุนพบว่ามีหลากหลายหลายมาก คือทั้งประเด็นเรื่องสุขภาพ การเมืองเรื่องอัตลักษณ์ รัฐชาติ พันธุ์ ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของงานเหล่านี้คงจะปรากฏในการให้ทุนย่อย ๆ เช่นทุนสนับสนุนวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาระดับปริญญาโทมากกว่า ส่วนทุนระยะยาวหรือทุนที่สนับสนุนงานวิจัยที่ดำเนินการโดยศูนย์ฯ จะให้น้ำหนักกับวัฒนธรรมท้องถิ่นมากกว่า

เมื่อพิจารณาประเด็นในการนำเสนอให้ทุนของแหล่งทุนต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาจะเห็นว่าแหล่งทุนมองวัฒนธรรมในเชิงปะทะสังสรรค์ คือเห็นว่าวัฒนธรรมเป็นสนามของการต่อสู้ และเห็นว่าวัฒนธรรมไทยเป็นสิ่งที่จะต้องถูกเผ่าเร่ร่อนและปกป้องจากการกระทำต่อของวัฒนธรรมอื่น แต่ในขณะที่เขวกันก็มองว่าวัฒนธรรมมีศักยภาพในเชิงรุกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมองว่าวัฒนธรรมเป็นทุนชนิดหนึ่งที่สามารถจะถูกแปลง (converse) ให้เป็นทุนทางเศรษฐกิจได้อย่างไม่จำกัด ต่างจากทุนทรัพยากรชนิดอื่นที่มีลักษณะใช้แล้วหมดเปลือง และก่อให้เกิดของเสียและมลภาวะ อีกทั้งวัฒนธรรมยังมีลักษณะที่สร้างมูลค่าเพิ่มได้อย่างไม่จำกัด เพราะสามารถนำไปเชื่อมต่อกับมูลค่าเชิงสัญลักษณ์ต่าง ๆ ได้อย่างหลากหลายและปราศจากข้อจำกัด

มุมมองต่อวัฒนธรรมทั้งสองแบบดูเหมือน ๆ อาจจะดูเหมือนขัดกันในตัวเอง กล่าวคือ รัฐทั้งอยากจะอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย (ที่ดั้งเดิม จริงแท้) และอยากจะทำลายวัฒนธรรมเป็นทุน (ผ่านการส่งเสริมการท่องเที่ยว ขายสินค้าไทย ที่เป็นต่างแดน (exotic)) ในเวลาเดียวกัน แต่มองในอีกด้านหนึ่ง แนวคิดทั้งสองแบบก็ไปด้วยกันได้เป็นอย่างดี เพราะการจะใส่มูลค่าเชิงสัญลักษณ์ให้กับสินค้าหรือวัตถุใด ๆ ก็แล้วแต่ รวมถึงวัตถุแห่งการจับจองของการท่องเที่ยวด้วยนั้น สิ่งที่จะขาดเสียไม่ได้ก็คือความแปลกต่าง สะดุดตา เป็นอื่น และเฉพาะตัว จึงไม่น่าแปลกใจว่าในกรอบของวัฒนธรรมแบบนี้เอง ที่ได้ก่อให้เกิดสำนึกอย่างแรงกล้าในเรื่องความเป็นท้องถิ่น (locality) อันแรงกล้า พร้อมกับอารมณ์ดิวลิอิด (nostalgia) ที่ปรากฏออกมาเป็นรูปธรรมอันหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็น การปรากฏอย่างคึกคักของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น^๒ หรืออาหารที่มักพ่วงท้ายด้วยคุณศัพท์ “สูตรโบราณ”^๓

^๑ ผู้สนใจสามารถดูรายชื่องานวิจัยที่ได้รับทุนจากศูนย์ฯ ได้ที่ <http://www.sac.or.th/academic/thesis/thesis๑.html>, <http://www.sac.or.th/academic/thesis/thesis2.html>, <http://www.sac.or.th/academic/thesis/thesis3.html>, และ <http://www.sac.or.th/academic/thesis/thesis1.html>

^๒ โปรดดูศิริพร ศรีสินธุไร และอุษณีย์ พรหมสุวรรณ. พลวัตและความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น: กรณีศึกษาพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร อำเภอ อัมพวาจังหวัดสมุทรสงคราม. งานวิจัยภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๑.

^๓ โปรดดูสิริกมล ศรีเดช. ตลาดคอนหาวย: พื้นที่แห่งการท่องเที่ยวและการบริโภค. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔. และ วิภาณี กาญจนานิกุล ใหญ่กุล. ขนมไทยและวัฒนธรรมการบริโภค: กรณีศึกษาตลาดคอนหาวย. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔

สำนัก สถาบัน

จากการปริทรรศน์งานวิจัยว่าด้วยศิลปะ สื่อมวลชน และบริโภคนิยม ผู้วิจัยยังพบว่าสำนักและสถาบันการศึกษาเป็นตัวกลางสำคัญที่ทรงอิทธิพลต่องานวิจัยด้านวัฒนธรรมที่จะออกมา ทั้งในแง่ของประเด็นวิจัย แนวคำถามวิจัย กรอบแนวคิดทฤษฎี และวิธีวิทยา อาทิเช่น งานวิจัยจากสำนักมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ก็มักจะเกี่ยวกับประเด็นเรื่องชาติพันธุ์ ชนกลุ่มน้อย ความเป็นชายขอบ การจัดการทรัพยากร โดยมุ่งโจมตีอำนาจรัฐที่กระทำต่อผู้อื่น โดยไม่รับรู้ถึงการมีอยู่ สิทธิ รวมถึงความรู้และโลกทัศน์แบบอื่น ในขณะที่สำนักธรรมศาสตร์จะมีลักษณะที่หิวโหยทางทฤษฎีมากกว่า เช่น งานในสาขามานุษยวิทยาในสมัยหลัง ๆ ก็มักจะได้รับอิทธิพลจากนักคิดสายยุโรป เช่น เฮอร์ค ฮอบสบอว์ม ที่มุ่งตีแผ่ให้เห็นลักษณะที่ถูกประดิษฐ์สร้างของวัฒนธรรม หรือปีแอร์ บูร์ดิเยอ ในแนวคิด “ชุมชนปฏิบัติ” ในขณะที่สำนักจุฬาลงกรณ์ก็มีลักษณะค่อนข้างคลาสสิกทางทฤษฎี โดยเน้นที่งานชาติพันธุ์วรรณาเป็นหลัก

คำอธิบายในเรื่องดังกล่าวดูเหมือนจะเรียบง่ายและชัดเจนอยู่ในตัวเองอยู่แล้ว ส่วนหนึ่งที่ทำให้งานในแต่ละสำนักปรากฏออกมาในรูปโฉมดังกล่าว น่าจะมาจากที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ส่วนตัวของแต่ละสำนักสถาบัน เช่น เชียงใหม่อันมีที่ตั้งใกล้กับกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกรัฐกระทำมานานก็เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกระแสการเคลื่อนไหว เพื่อเรียกร้องให้รัฐยอมรับรู้ถึงการดำรงอยู่ของผู้อื่น และความรู้ชุดอื่น ในขณะที่ประวัติศาสตร์อันเก่าแก่ของจุฬาลงกรณ์ก็อาจจะทำให้แนวคิดแบบที่ถนอมรากถอนโคนมาก ๆ แทรกตัวเข้าไปลำบาก ส่วนสำนักธรรมศาสตร์นั้นผู้วิจัยเห็นว่า ที่ตั้งในเมืองและบุคลิกแบบที่พยายามจะเสรีนิยมผสมปฏิบัติก็อาจโน้มนำโดยไม่รู้ตัวให้ตัวผู้กระทำ (ที่มีชีวิตวิจัย) อยู่ในโลกทางสังคมดังที่กล่าวมาหันเหความสนใจทางวิชาการไปในลักษณะดังกล่าว

นอกจากนั้น งานวิจัยด้านวัฒนธรรมส่วนใหญ่โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิทยานิพนธ์^{๒๒} ยังได้รับอิทธิพลอย่างสูงจากชื่อของผู้ที่เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ทั้งในแง่ประเด็นวิจัยและกรอบแนวคิดทฤษฎี ซึ่งคำอธิบายทำนองนี้ก็มิได้แบบอยู่แล้วในงานของนักสังคมวิทยาฝรั่งเศส ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Homo Academicus, (French Edition) Les Éditions de Minuit, Paris, 1984. (English Edition) Polity press 1990 และ “Reproduction in Education: Society and Culture” in *Theory, Culture and Society Series*, Sage, 1990, with Jean-Claude Passeron (in French: La Reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement), Minuit, 1970) งานเหล่านี้พูดถึงอิทธิพลของโครงสร้างของวงวิชาการ ที่จะกำหนดให้ใครผ่านเกิดได้ในฐานะนักวิชาการ โดยแสดงให้เห็นว่าการประสบ

^{๒๒} แม้จะได้มีความพยายามที่จะเสาะหาองค์ความรู้ในลักษณะอื่น ๆ เช่นบทความในนิตยสารหลายเล่มที่เสนอผลงานวิจัยด้านวัฒนธรรม เช่น ศิลปวัฒนธรรม เข้ามานับรวมไว้ด้วย แต่ผู้วิจัยคงต้องยอมรับว่า ในท้ายที่สุดแล้ว งานวิจัยที่มีลักษณะเป็นชิ้น เป็นอันเป็นระบบนั้น จำนวนมากที่สุดก็คือวิทยานิพนธ์

ความสำเร็จทางการศึกษานั้น ไม่ใช่เรื่องทางปัญญาเพียงอย่างเดียว แต่เกี่ยวข้องกับทุนประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางวัฒนธรรม ทุนเศรษฐกิจ ทุนทางสัญลักษณ์ กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ในด้านหนึ่ง โครงสร้างสังคมที่ดำรงอยู่ก็ผลิตซ้ำตัวมันเองผ่าน โครงสร้างที่พรางตาให้คนคิดไปว่า การเคลื่อนย้ายทางสังคม (social mobility) นั้นมีอยู่จริงและเป็นไปตามเกณฑ์ของความสามารถล้วน ๆ ทว่าในความเป็นจริงแล้ว การกระทำตัวเสมือนเป็นนักเรียนตัวอย่างที่เป็นที่ชื่นชอบและยอมรับจากครู “โดยไม่ต้องพยายาม” และเสมือนหนึ่งเป็นธรรมชาติในกายตนนั้น เป็นผลผลิตของกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมและการซึมซับทางวัฒนธรรมอันยาวนาน และมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับ โครงสร้างการแบ่งช่วงชั้นที่ดำรงอยู่ในสังคม หลังจากบูร์ดิเยอยังมีงานวิจัยเชิงประจักษ์อีกเป็นจำนวนมากที่สนับสนุนแนวความคิดที่ว่าระบบการศึกษาที่ดูเหมือนใช้หลักความสามารถเป็นเกณฑ์วัดความสำเร็จนั้นพรางการผลิตซ้ำทางชนชั้นไว้อย่างล้าลึกผ่านข้อมูลที่ว่า นักเรียนดีเด่นส่วนใหญ่ นั้นมาจากครอบครัวชนชั้นกลางและชนชั้นสูง

เมื่อขยับแนวคิดดังกล่าวมาสู่การวิเคราะห์อิทธิพลของสำนักสถาบัน และอาจารย์ที่ปรึกษา ที่มีต่อโฉมหน้าขององค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่จะออกมา ผู้วิจัยจึงเห็นว่ากรอบคิดของบูร์ดิเยอ สามารถอธิบายได้ว่าเหตุใดผลงานวิจัยที่ออกมาจากสำนักสถาบันหนึ่ง ๆ จึงค่อนข้างจะมีลักษณะที่บอกความโน้มเอียงทางวิชาการได้ค่อนข้างชัดเจนตามที่กล่าวมา^{๑๑}

^{๑๑} จากการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการผู้วิจัยพบว่านักศึกษากว่าครึ่ง โดยเฉพาะในระดับบัณฑิตศึกษาเลือกสำนักสถาบันที่จะศึกษาต่อโดยตระหนักชัดถึงความโน้มเอียงทางวิชาการเหล่านี้ นอกเหนือจากชื่อเสียงของสถาบัน และในระหว่างที่ทำการศึกษานักศึกษาที่เรียนรู้ในเรื่องเหล่านี้ ทั้งโดยผ่านความสัมพันธ์ที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และกระบวนการเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของการทำวิทยานิพนธ์ “ผ่าน” อย่างราบรื่น อย่างไรก็ตามก็เห็นหลักฐานที่หนักแน่นในประเด็นนี้คงต้องการการยืนยันจากการทำวิจัยเชิงสำรวจอย่างเป็นระบบ และเนื่องจากประเด็นนี้ไม่ใช่ประเด็นหลักในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยจึงได้เพียงแต่ตั้งข้อสังเกต เพื่อจะไปสู่การสรุปภาพรวมขององค์ความรู้ว่าด้วย สื่อ ศิลปะ และบริโคโนมียเท่านั้น

บทที่ ๔

องค์ความรู้ว่าด้วยสื่อมวลชน ศิลปะและบริโภคนิยม

สำหรับการจัดระเบียบเนื้อหาในบทนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอตามการจัดประเภทดังที่ได้เสนอไว้ในบทนำ คือเสนอว่า การสร้างองค์ความรู้เพื่อสนองตอบต่อกระแสโลกาภิวัตน์และวัฒนธรรมแบบหลังทันสมัยนั้น มีจุดนำเข้าในการตั้งโจทย์วิจัยในประเด็นที่ว่าด้วยศิลปะ สื่อมวลชน และบริโภคนิยมเป็น ๔ แนวทางด้วยกัน ด้วยข้อจำกัดของเวลาและแรงงาน ผู้วิจัยได้เลือกงานที่เป็นภาพแทนของงานทั้ง ๔ ประเภทมาอภิปรายในรายละเอียดจำนวนหนึ่ง โดยจะระบุชื่อผลงานในตอนต้นของหัวข้อ จากนั้นจะอภิปรายงานเหล่านั้นโดยสังเขป

๑. การศึกษาศิลปวัฒนธรรมโดยนิยามโจทย์วิจัยด้วยสถานที่หรือชุมชน

สำหรับงานวิจัยชุดแรกนี้ เป็นงานศึกษาศิลปวัฒนธรรมโดยมีการกำหนดกรอบการศึกษาโดยการเลือกสถานที่หรือชุมชนใดหนึ่งเป็นสนามของการศึกษา (แม้ว่าในท้ายที่สุดแล้ว งานสนามอาจจะนำผู้วิจัยไปสู่ประเด็นอื่น ๆ ที่กว้างกว่านั้น แต่ผู้วิจัยจัดประเภทงานชุดนี้โดยจุดมุ่งนำเข้าเป็นสำคัญ) สำหรับงานวิจัยในชุดนี้ ผู้วิจัยเลือกงานดังต่อไปนี้ในรายละเอียด

๑. ณรงค์ฤทธิ์ อุปราญเคราะห์. การเมืองเรื่องเล่าพื้นบ้าน: กรณีศึกษาบ้านม่อนป่ายาง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.
๒. เขาวนุช เวศร์ภาค. “วาทกรรมความรู้ในการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น” กรณีศึกษา อุทยานการศึกษา-หมู่บ้านวัฒนธรรมเขาขุนศรี ตำบลบ้านเกาะ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.
๓. สรัญญา จิตรเกษย์. ข้าว: วัฒนธรรมการผลิตและการเปลี่ยนแปลง. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.
๔. วิภาณี กาญจนานิฏโฏกุล. ขนมไทยและวัฒนธรรมการบริโภค: กรณีศึกษาตลาดดอนหวาย. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.
๕. ชนิตา ตั้งถาวรสิริกุล. ลวดลายผ้า: สื่อสัญลักษณ์ของลาวเวียง (จันทร์). นครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘.

งานในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยในสาขาวิชามานุษยวิทยา ซึ่งโดยกรอบของวิธีวิทยาหลัก ๆ ก็คือการลงไป “จุ่มตัว” ในบริบทของวัฒนธรรมอื่น ผ่านการแปลง “ตัวตน” ของตนเองจากคนนอกให้กลายเป็น “คนใน” แล้วเขียนงานเชิงชาติพันธุ์วรรณาจากตำแหน่งแห่งที่ของความเป็น “คนใน” นั้น แต่เดิมความเป็น “คนใน” เป็นความชอบธรรมที่สำคัญที่สุดในการเขียนงานเชิงชาติพันธุ์วรรณา แต่งานในระยะหลัง ๆ ได้หันเหความสนใจมาอยู่ที่กระบวนการ “แปลงกาย” เป็นคนในของนักมานุษยวิทยามากขึ้นเรื่อย ๆ เรื่องเล่าเกี่ยวกับการแปลงสภาพจากคนนอกเป็น “คนใน” ของนักมานุษยวิทยานั้นสามารถนำมาเขียนเล่าได้อย่างเป็นเล่ม ๆ ที่ทั้งสนุกสนานและแฝงนัยในการอธิบายเชิงญาณวิทยา^{๑๔}

โดยนัยนี้ การทำงานสนามจึงมีมิติของการข้าม “วัฒนธรรม” และข้าม “สถานที่” หรือการเข้าไปอยู่ “ที่นั่น” และเนื่องจากมนุษย์เป็นสสารประเภทหนึ่งที่ไม่สามารถครอบครองที่ว่างทางกายภาพได้ ๒ แห่งในเวลาเดียวกัน บ่อยครั้งนักมานุษยวิทยาจึงต้องนิยามวัฒนธรรมโดยอิงกับสถานที่ และเมื่อวางสถานที่ลงในบริบทของโลกาภิวัตน์ ภาพที่ได้ก็คือการปะทะสังสรรค์การผลิตสร้างความเป็นท้องถิ่นเพื่อตอบโต้/ตอบรับ/ปรับตัวต่อแรงกระทำ ซึ่งผลที่ได้ก็มักเป็นความหลากหลายของการตอบสนองนั้น และในอีกแง่หนึ่ง การกล่าวหาว่านักมานุษยวิทยามักจะนิยามโจทย์วิจัยแบบติดที่นั่น ดูเหมือนจะเป็นภาพขยายเกินจริง และไม่คิดความพัฒนาการในสาขาวิชาเนื่องจากในระยะหลัง ๆ นี้มีนักมานุษยวิทยามากมายที่นิยามสนามแบบหลากหลายพื้นที่ (multi-sited)^{๑๕} ของสนามมากขึ้น ไม่ว่าจะป็นงานของวสันต์ ภัยภูเภาแก้ว ที่ศึกษาคณะนักดนตรีเร่ และได้ทำงานสนาม โดยติดตามนักดนตรีกลุ่มนี้ไปเรื่อย ๆ หรืองานของบุญเลิศ วิเศษปรีชา ที่ศึกษาคนไร้บ้านโดยติดตามพวกเขาไปยังที่ต่าง ๆ อันเป็นฉากแห่งการปรับตัวเพื่อมีชีวิตรอดของคนกลุ่มนี้ ซึ่งดูเหมือนจะมีสมมุติฐานที่ไม่ได้ตั้งอยู่ตลอดทั้งปี ว่าวัดใหญ่แห่งไหนมีงานสำคัญ หรือจะมีเสี้ยคนไหนแจกสตางค์ หรือชูดอาหารเป็นการทำบุญวันเกิด

^{๑๔} เช่น ปรีดา เถลิงเผ่า กอนันตกุล (บรรณาธิการ). คนใน: ประสบการณ์ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๕. และสำหรับตัวอย่างที่สนุกสนาน นั้นมีเกร็ดมากมายในงานของ บุญเลิศ วิเศษปรีชา. เปิดพรหมแดนโลกของคนไร้บ้าน. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๖. ที่เขาพยายามทำตัวให้เหมือน “คนไร้บ้าน” แต่โดนข้อหา “ชาวเกินไป” บ้าง “หล่อเกินไป” บ้าง

และสำหรับการอภิปรายเรื่องความสลับซับซ้อนของกระบวนการดังกล่าว โปรดดูปรีดา เถลิงเผ่า กอนันตกุล. “จารีตและวรรณศิลป์ในงานชาติพันธุ์วรรณา” ใน ไทยคดีศึกษา ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ เดือนตุลาคม ๒๕๓๔.

^{๑๕} ผู้สนใจ โปรดดู George E. Marcus” Ethnography in/of the World System: the Emergence of Multi-sited Ethnography. Annual Review of Anthropology, ๑99๕, ๒4: 9๕-๑๑7. โดยย่อ ๆ มาร์คัสกล่าวถึงความวิตกกังวลในเชิงวิธีวิทยาของนักมานุษยวิทยาอันมีที่มาส่วนหนึ่งจากระเบียบทางสังคมที่ถูกสร้างให้มีขอบข่ายกว้างขวางขึ้น เช่น ระบบทุนนิยมโลก และเพื่อตัดข้ามปัญหาคู่ตรงข้ามที่นึกคิดไปเองระหว่างความเป็นโลกกับความเป็นท้องถิ่น หรือระหว่าง system world กับ life world หากจะกล่าวด้วยโมทัศน์แบบฮาร์เบอร์มาส

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยพบว่า จากการปริวรรตฐานข้อมูลของงานวิจัยว่าด้วยศิลปะ สื่อมวลชน และบริโภคนิยมในกลุ่มนี้ ยังมีงานในปริมาณมากที่นิยามงานที่มีจุดนำเข้าโดยอิงกับชุมชนหรือสถานที่ ดังตัวอย่างผลงานที่ยกมาข้างต้น นอกจากนี้งานวิจัยในกลุ่มนี้ยังมีโจทย์วิจัยที่ใกล้เคียงกันและมีบทสรุปที่มีจุดร่วม ท่ามกลางความหลากหลายและสถานการณ์เฉพาะของผลงานนั้นๆ กล่าวคือ งานวิจัยในกลุ่มนี้มักจะตั้งคำถามถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เป็นผลจากการปะทะกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่กระทำต่อท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาตลาดคอนทราสต์ ม่อนป่ายาง เขาขุนศรี คอยปุย วัดศิระระทอง ฯลฯ

สำหรับข้อสรุปร่วมที่ผู้วิจัยพบเสมอ ๆ สามารถสรุปผ่านคำหาดังต่อไปนี้ “ความจริงแท้, ประเพณีประคิษฐ์, ถวิลอดีต” ซึ่งเป็นการสรุปรวบยอดปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่ท้องถิ่นมีต่อโลกาภิวัตน์ทั้งด้วยเหตุผลเชิงวัฒนธรรม (การรู้จักสร้างตัวเอง สร้างสำนึกในเชิงอัตลักษณ์ แสวงหารากเหง้าและสิ่งยึดเหนี่ยว) และเชิงความอยู่รอดทางเศรษฐกิจ (การให้/ตอบสนองในสิ่งที่นักท่องเที่ยวซึ่งมักเป็นชนชั้นกลางในเมืองโหยหาอาลัย)

ข้อสงสัยของผู้วิจัยในประเด็นนี้ก็คือ เหตุใดกระแสโลกาภิวัตน์และหลังสมัยใหม่จึงก่อให้เกิดความสนใจใคร่รู้ทางวัฒนธรรมในทิศทางเดียวกัน ในขณะที่งานวิจัยด้านวัฒนธรรมอาจจะตอบโจทย์ข้อนี้โดยหันเหไปอีกทางหนึ่งได้ เช่น ทำไมโลกาภิวัตน์จึงไม่ก่อให้เกิดความสนใจในวัฒนธรรมอื่น หรือไม่กระตุ้นให้เกิดงานวิจัยข้ามวัฒนธรรมอย่างหลากหลาย ดังที่ ปริตดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุลได้ตั้งข้อสังเกตและเสนอประเด็นนี้ไว้ในบทความเรื่อง “วิธีวิทยาในการวิจัยวัฒนธรรม : ข้อพิจารณาสำหรับการพัฒนาวิเทศคดีศึกษาในประเทศไทย” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการสัมมนาเรื่องอนาคตของวิเทศคดีศึกษาในประเทศไทย : ศักยภาพและทิศทางซึ่งได้สำรวจงานวิจัยด้านวัฒนธรรม โดยนักวิชาการไทยที่ศึกษาวัฒนธรรมเทศ และพบว่างานในกลุ่มนี้มีน้อยมากจนเกือบไม่มีเลย โดยงานด้านวิเทศคดีโดยนักวิชาการไทยส่วนใหญ่สนใจประเด็นเรื่องเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศด้านวัฒนธรรม ส่วนงานด้านวัฒนธรรมแม้ว่าจะมีฉากของการศึกษาเป็นต่างแดน เช่น อินเดีย พม่า ลาว เวียดนาม หรือจีน ก็เป็นการศึกษาเรื่องชนชาติเสียมากกว่า ส่วนงานวิเทศคดีที่ว่าด้วยวัฒนธรรมเทศนั้น มีงานที่เกี่ยวข้องกับชนชั้นสูงและงานด้านการบริการท่องเที่ยวและการบริโภคซึ่งก็เขียนถึงวัฒนธรรมอื่นแบบมาสนใจใคร่รู้มากนัก (ปริตดา ๒๕๓๖ หน้า ๗-๑ ถึง ๗-๓๕)

๒. การศึกษาศิลปวัฒนธรรมโดยนิยามโจทย์วิจัยโดยอิงกับความเป็นรัฐชาติและสถาบันกษัตริย์

ตัวอย่างของผลงานในกลุ่มนี้ที่จะนำมาวิเคราะห์คือ

๑. สันติ เล็กสุขุม. “จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: เรื่องราวกับลักษณะและการแสดงออก” คำรงวิชาการ วารสารรวมบทความทางวิชาการคณะโบราณคดี ๔, หน้า ๕๕-๑๑๑.

๒. จิราภรณ์ เจริญเดช (บรรณาธิการ). รำลึกรัตนโกสินทร์ ๒๒๒ ปี. กรุงเทพฯ ฯ สำนักพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ, ๒๕๐๐.
๓. กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. ธนบุรีศรีมหาสมุทร. กรุงเทพฯ: อรุณสภาลาดพร้าว. ข, ๒๕๔๔.
๔. จันทิมา ศรีทองอินทร์. การศึกษาพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเภทบทความในหนังสือพิมพ์. วิชาภาษาไทย อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒.
๕. ศิลปกิจ ตีพิมพ์ดิคุณ. หุ่นน้ำ: พัฒนาการของโรงหุ่นแห่งชาติและศิลปะทางการของประเทศเวียดนาม. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑.
๖. สุมณฑา ศักดิ์ชัยสมบูรณ์. “เพลงไทยสากลตามนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๗” จารึกภาษาไทย โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐.
๗. สิริรัตน์ พุ่มเกิด. ““อ้าวพาหุ” กับการใช้วรรณกรรมเพื่อเผยแพร่แนวความคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง” ประวัติศาสตร์ อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ตามที่ได้มีการกล่าวถึงกันอยู่เนื่อง ๆ ในการสัมมนาความคืบหน้าของรายงานการวิจัยชุดนี้ว่า หากเราไม่นับเฉพาะองค์ความรู้ที่ถูกผลิตขึ้นในบริบทของมหาวิทยาลัย เช่น ในรูปแบบของวิทยานิพนธ์ หรือบทความในวารสารวิชาการ หรือตำราวิชาการ จะพบว่ามีงานทางด้านศิลปวัฒนธรรมอีกจำนวนมากที่กระจายตัวอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรูปแบบบทความในนิตยสาร ที่ก่อรูปมายาวนานและมีบทบาทชัดเจนคงหนีไม่พ้นศิลปวัฒนธรรม (ฉบับปฐมฤกษ์ ปี พ.ศ. ๒๕๒๒) และนอกจากนี้ยังมีนิตยสารอื่นอีก ๒-๓ ฉบับที่ตีพิมพ์บทความในกลุ่มนี้ค่อนข้างมาก คือ สารคดี สยามอารยะ โบราณคดี และวัฒนธรรมไทย เป็นต้น นิตยสารเหล่านี้มีบุคลิกและทำที่ที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ส่วนหนึ่งผันแปรตามแหล่งทุน และมีระดับความผูกพันต่อสถาบันการศึกษาต่าง ๆ กัน

ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยเห็นว่า *ศิลปวัฒนธรรม* น่าจะมีบทบาทเด่นที่สุด ดังนั้นเพื่อให้เห็นภาพขององค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมจึงน่าจะกล่าวถึงนิตยสารฉบับดังกล่าวโดยรวม ว่ามีทำที่ต่อ “วัฒนธรรม” อย่างไร ในแง่มุมนี้ผู้วิจัยเห็นพ้องกับยุกติ มุกดาวิจิตร (อ่าน “วัฒนธรรมชุมชน. วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนววัฒนธรรมชุมชน, ๒๕๔๘) เพียงแต่อาจจะพูดกลับกัน กล่าวคือ บทความที่ตีพิมพ์ในนิตยสารฉบับดังกล่าวค่อนข้างจะมีจุดยืนทางวัฒนธรรมแบบสัมพัทธ์ (cultural relativism) คือไม่ได้มองว่าวัฒนธรรมใดหนึ่งสูงส่ง ดีงาม หรือเหนือกว่า

วัฒนธรรมอื่น แต่ทว่าจุดสนใจโดยรวมก็ยังคงเป็นการมุ่งสืบค้นอดีตและวัฒนธรรมไทยที่นับวันจะถูกลบหายไปให้ความสนใจกับ “วัฒนธรรมตะวันตก”

จุดยืนแบบนี้อาจจะมีเกี่ยวข้องกับจุดกำเนิดของนิคยสารดังกล่าว ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเกิดจากเหตุการณ์เดือนตุลาทั้งสองครั้ง ผู้ก่อตั้งและผู้มีส่วนร่วมที่ได้รับผลกระทบอย่างลึกซึ้งจากลัทธิชาตินิยม หรือราชาชาตินิยม ได้ก่อให้เกิดความรุนแรงทางตรงต่อผู้ที่ถูกสร้างให้ “เป็นอื่น” ในเชิงเชื้อชาติ ศาสนา อุดมการณ์ ที่ยืนของศิลปวัฒนธรรมจึงมุ่งสร้างความเป็นไทยแบบไม่มีลักษณะเชื้อชาตินิยม ทว่าตะวันตกก็เป็นภัยคุกคามอีกอันหนึ่งที่ถูกมองว่าเป็นผู้กระทำต่อ “ความเป็นไทยที่มีได้อิงเชื้อชาติ” ด้วยเช่นกัน ศิลปวัฒนธรรมและบทความในนิตยสารเล่มนี้จึงมุ่งเน้นที่การเสนอความจริงทางวัฒนธรรมแต่ในขณะเดียวกันก็ให้ความสนใจอย่างมากต่อ “ความเป็นไทย”

ส่วนงานวิจัยอื่นๆ เมื่อดูในรายละเอียดของผลงานในกลุ่มนี้ ผู้วิจัยพบว่างานของศิลปกิจ ดิฉันติกุล น่าจะมีจุดยืนเชิงทฤษฎีที่ต่างจากงานอื่นๆ ที่ยกมา กล่าวคือ ศิลปกิจศึกษาหุ่นน้ำเวียงคนาม โดยดูว่ามีพัฒนาการมาอย่างไรจากการแสดงพื้นบ้านที่มีมาช้านาน ได้ผ่านการประดิษฐ์สร้าง ผลิตซ้ำจนกลายมาเป็นศิลปะประจำชาติที่มีสถาบันรองรับ (โรงหุ่นแห่งชาติ) และมีบทบาทในการให้ภาพประเทศเวียงคนามต่อนักท่องเที่ยวในแนวทางที่รัฐอยากจะนำเสนอ กล่าวคือไม่ได้มีเฉพาะสงครามกับการสู้รบ แต่เป็นชีวิตชนบทที่เรียบง่ายและรื่นรมย์ โดยอิงกับเกษตรกรรมและเทศกาลที่มีลักษณะเป็นพื้นบ้านและมีเสน่ห์เฉพาะ โดยผ่านกรอบแนวคิดเรื่องประเพณีประดิษฐ์ (invention of tradition)

งานของสิริรัตน์ พุ่มเกิด และสุมณฑา ศักดิ์ชัยสมบูรณ์ รวมถึงจันทิมา ศรีทองอินทร์ อาจเป็นตัวแทนส่วนน้อยของผลงานในอีกกลุ่มใหญ่ที่วิเคราะห์กรณีเฉพาะ ของการศึกษาการสร้างคำนิยาม “ราชาชาตินิยม” ในสังคมไทย ซึ่งก่อรูปอย่างหนาตาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เรื่อยมา ซึ่งผลงานในกลุ่มนี้ให้ภาพที่สำคัญอย่างยิ่ง ในการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรมในสังคมไทยที่ดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างความเป็นพลเมืองของผู้ที่อยู่ภายใต้รัฐชาติ และรบบารมีของสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งอาจแตกงานในกลุ่มนี้ออกเป็นสองกลุ่มคือ สายวิพากษ์และสายที่ตอกย้ำอุดมการณ์ กล่าวคือ ผลงานที่ออกโดยรัฐ เช่น *วัฒนธรรมไทย* มักจะเป็นงานที่ตอกย้ำพระอัจฉริยภาพในด้านต่างๆ ขององค์พระมหากษัตริย์ และความสงบบรมเย็นของบ้านเมืองภายใต้พระบรมโพธิสมภาร ซึ่งเป็นภาพอุดมคติแบบเดียวกับภาพบ้านเมืองในละครสี่แผ่นดินก่อนที่ “ตาอื่น” จะเข้าร่วมกับคณะราษฎรปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า อดีตแบบนี้ก็มุ่งก่อให้เกิดความคั่นหาต่ออดีตอันโรแมนติคแบบหนึ่ง ซึ่งก็คงได้มีการวิพากษ์กันมามากมายอยู่ในวงวิชาการ

สำหรับงานในตระกูลที่สอง เป็นการศึกษารัฐชาติและสถาบันกษัตริย์ในเชิงวิพากษ์ เช่น เผยให้เห็นว่าความยิ่งใหญ่ ความเป็นหนึ่งเดียว เก้าแก่ยาวนาน กลมเกลียวนั้นเป็นผลผลิตจากการตะล่อมกล่อมเกลาคด้วยเครื่องมือทางอุดมการณ์ต่างๆ และความกลมเกลียวเป็นหนึ่งเดียวนั้นแท้ที่

จริงเป็นผลจากการกดทับความแตกต่างและความขัดแย้งเอาไว้ ไม่ให้มีความชอบธรรมที่จะพูดถึงหรือคิดถึง การตอบสนองในแบบหลังส่วนหนึ่งก็ได้รับการวิเคราะห์ว่าผู้ขึ้นมาได้ภายใต้บริบทเฉพาะทางวัฒนธรรมบางรูปแบบเท่านั้น เช่นมีการวิเคราะห์ว่างานทางวิชาการประเภทตีแผ่ เปิดโปง(debunk) ความเป็นสิ่งประดิษฐ์สร้างของวัฒนธรรมประเพณีที่เชื่อกันว่าเก่าแก่ดั้งเดิมทั้งหลายนั้น เกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อระบบสังคมโดยรวมมีโครงสร้างใหม่ให้ชัดเจนขึ้น นั่นก็คือ ความจงใจและเข้าชวน รวมถึงการเปิดกว้างของการเข้าไปรับบทบาทเป็นผู้บริโภคของคนในสังคม ที่ว่ากันว่าทรงอิทธิพลกว่าบทบาทของพลเมืองภายใต้รัฐ เพราะผู้บริโภคที่ยุ่งเหยิงข่อมไม่ใส่ใจอย่างจริงจังกับการตรวจสอบอำนาจของรัฐบาล และผู้บริโภคข่อมไม่สามารถเป็นผู้บริโภคได้ถ้าเขาไม่แปลงตัวเองเป็น “แรงงาน” ภายใต้ระบบทุนนิยม

อย่างไรก็ดี คำอธิบายลักษณะนี้อาจจะต้องการคำอธิบายอย่างใหม่ เมื่อเราพบรูปธรรมว่าชนชั้นกลาง ที่นักวิชาการก่อนรุ่นนี้ไม่นานวิเคราะห์ว่าหมกมุ่นกับหารบริโภคจนเลิกสนใจการเมือง ได้กลายมาเป็นผู้กระทำที่กระตือรือร้นทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นการผ่านเข้าร่วมการเคลื่อนไหวทางการเมืองแบบต่างๆ ในขณะที่รัฐกลับทรงพลังเข้มแข็งขึ้นเรื่อยๆและไม่เพียงทำงานด้านการชักย้ายถ่ายเทเชิงอุดมการณ์ ยังหันมาใช้การควบคุมในทางตรงผ่านอำนาจและความรุนแรงอีกด้วย โดยรูปธรรมเช่นนี้ ผู้ที่ทำงานด้านวัฒนธรรมที่สนใจรัฐและกษัตริย์อาจจะต้องเผชิญหน้ากับโจทย์วิจัยอย่างใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างความรุนแรงทางวัฒนธรรมและความรุนแรงทางตรง^๖

๓. การศึกษาศิลปวัฒนธรรมโดยนิยามโจทย์วิจัยซึ่งเน้นศึกษาศิลปวัฒนธรรมที่ก่อตัวขึ้นใหม่ ในฐานะเป็นผลผลิตของอุตสาหกรรมวัฒนธรรม (cultural industry)

สำหรับงานวิจัยในกลุ่มนี้ ผู้ศึกษาเลือกงานดังต่อไปนี้เป็นตัวแทน

๑. นพวรรณ สุทธิศิลป์. วิถีชีวิตหนุ่มเจ้าสำอาง. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (สังคมวิทยา). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.
๒. พัฒนา กิติอาษา. คนพันธุ์ป๊อป: ตัวตนคนไทยในวัฒนธรรมสมัยนิยม. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๔๖.
๓. กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. สื่อบันเทิง: อำนาจแห่งความไร้สาระ. กรุงเทพฯ : ออลเอน์ท์พรีนซ์, ๒๕๔๕.
๔. สมสุข หินวิมาน. “บันทึกจากห้องนั่งเล่น” ใน โลกของสื่อ วัฒนธรรมสื่อสารเพื่อ

^๖ อันที่จริงคงไม่ยุติธรรมนักหากกล่าวว่า งานที่ศึกษาวัฒนธรรมโดยอ้างอิงกับรัฐและกษัตริย์ไม่มีในประเด็นนี้ เพราะนักวิชาการที่สนใจเรื่องความรุนแรงและมีผลงานมากมายก็คือ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ทว่ากลับไม่มีผลงานของชัยวัฒน์ในฐานะข้อมูลของงานวิจัยด้านวัฒนธรรมอยู่เลย ซึ่งก็เป็นปัญหาของการนับ/ไม่นับในเรื่องวัฒนธรรม นอกจากนี้ผู้วิจัยยังเห็นว่าการศึกษาความรุนแรงด้วยกรอบแบบ Structuration อาจน่าสนใจสำหรับนักสังคมวิทยา

- สานสร้าง. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (มิถุนายน ๒๕๔๑). หน้า๑๓๘-๑๖๗.
๕. สุดาวรรณ เตชะวิบูลย์วงศ์. กระบวนการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ผ่านสื่อมวลชนในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวยุคหลังสมัยใหม่ในโครงการ Amazing Thailand. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตร์มหาบัณฑิต (สื่อสารมวลชน) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
 ๖. นันทวัฒน์ ฉัตรอุทัย. ร้าน Saxophone Pub & Restaurant. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.
 ๗. Thanesh Wongyannava. The localization of Chinese haute Cuisine in Bangkok's Chinese Restaurant: A Preliminary Study. Paper presented at the 7th International conference on Thai Studies (4-8July, 1999), University of Amsterdam, the Netherlands.
 ๘. Netnapit Tasakorn. An Investigation in Thailand's History of Communication: The Interplay of Orality and Literacy. Paper presented at the 7th International conference on Thai Studies (4-8 July, 1999), University of Amsterdam, the Netherlands.

ในขณะที่ผลงานวิจัยในกลุ่มแรกและกลุ่มที่สอง เป็นผลสะท้อนต่อโลกาภิวัตน์และกระแสหลังสมัยใหม่ในเชิงปฏิบัติ องค์กรความรู้ในกลุ่มที่สามนี้ดูเผินๆอาจจะเป็นเหมือนการตามกระแสโลกาภิวัตน์แบบที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมโลกแบบเนื้อเดียว (homogenization) ที่มีกฏโยงกับมโนทัศน์ที่มีความหมายในด้านลบ (จากจุดยืนแบบวัฒนธรรมชนชั้นนำ) เช่น ป๊อปป, มวลชน, น้ำเน่า, เมือง, สมัยนิยม หรืออาจจะรวมถึง “เสื่อม”, ล้าหลัง และไม่ใช่วัฒนธรรมอันจรรโลงรสนิยมที่ประณีตและยกระดับจิต/ปัญญา

ผลงานที่ผู้วิจัยยกมาเป็นภาพแทนขององค์ความรู้ที่ว่าด้วยงานในกลุ่มนี้ก็กลับมีจุดยืนในการเขาถึงปัญหาที่หลากหลาย โดยเริ่มจากบทความของสมสุข หินวิมาน เรื่อง “ละครโทรทัศน์: ““ตบ ๆ จวบ ๆ” และ “ผิว ๆ เมีย ๆ” ในสื่อหน้าเน่า” (ตีพิมพ์ใน สื่อบันเทิง อำนาจแห่งความรู้สาระ หน้า ๑๗๒-๒๔๗) จัดเป็นงานที่ปริทรรศน์ท่าทีของวงวิชาการไทยต่อละครโทรทัศน์ ว่าแม้ท่าทีในทางทฤษฎีโดยรวมของวงวิชาการที่สนใจสื่อสารมวลชน จะเรียกร้องให้เราให้ความสนใจต่อละครโทรทัศน์มากกว่าเพียงการประณามว่า น้ำเน่า เป็นเรื่องของผู้หญิง เป็นเรื่องไม่จริงจัง เรจรมย์ และตอบสนองอารมณ์โดยปราศจากเหตุผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสายวัฒนธรรมศึกษา และสตรีนิยม ทว่างานวิจัยที่ศึกษา “ละครหน้าเน่า” อย่างจริงจัง โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวกับ “ความบันเทิง” ของน้ำเน่าที่โดนใจผู้คนเรือนแสนนั้นยังมีจำนวนน้อยมาก (สมสุข ๒๕๔๕, ๑๘๗) สมสุขเริ่มจาก

การเรียกร้องให้ยอมรับการมีอยู่ และเป็นที่ยอมรับของน้ำเน่า และเปิดมุมมองใหม่ต่อ “น้ำเน่า” ว่ายังมีประเด็นทางสังคมวัฒนธรรมที่น่าสนใจให้ค้นหาอีกมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ่านมุมมองที่ว่า น้ำเน่าคือจุดบรรจบของพื้นที่ในชีวิตจริงและจินตนาการที่สื่ออันมีอายุแสนสั้น (โดยสัมพัทธ์) อย่างไรก็ดีได้เปิดพื้นที่ทางสังคมอย่างใหม่ที่เป็นเวทีของปฏิบัติการทางสังคม อันมีลักษณะที่นักคิดสกุลหลังทันสมัยเสนอว่า เส้นแบ่งระหว่างสื่อกับชีวิตจริงได้พร่าเลือนไปเสียแล้ว

งานชิ้นดังกล่าวเป็นผลงานที่ต่อเนื่องมาจากผลงานก่อนหน้านี้ของสมสุข (๒๕๔๑) ที่ทำการวิจัยแบบมีส่วนร่วมโดยการเข้าไปร่วมดูละครไทยในห้องนั่งเล่นในหลายพื้นที่ ๆ มีความผันแปรของบริบททางสังคมตั้งแต่ความเป็นชนบทไปสู่ความเป็นเมือง ผ่านการสังเกตและสัมภาษณ์ผู้คนหน้าจอโทรทัศน์ สมสุขได้แสดงให้เห็นการผลิตซ้ำโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านการพบกัน (ในจอและหน้าจอ) ของความเป็นโลก และความเป็นท้องถิ่น ผ่านตัวอย่างอันเฉพาะเจาะจงของสื่อละครโทรทัศน์ไทย รวมถึงโครงสร้างอำนาจเดิม ๆ ที่จำลองตัวตนมาอยู่ในห้องนั่งเล่นเล็ก ๆ ไม่ว่าจะจะเป็นความสัมพันธ์ชายหญิง ความสัมพันธ์ระหว่างวัย วิถีชีวิตเมือง ความแตกต่างของระดับการศึกษา ชนชั้นและอื่น ๆ

ในขณะที่ผลงานของเนตรนพิศ ทศากร^{๑๑} เป็นการศึกษาสื่อ (medium) และการสื่อสาร (communication) ในด้านของการมองความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบของสื่อว่ามีความสัมพันธ์กับวิถีคิดและโลกทัศน์ของคน ตามสโลแกนของสำนักโทรอนโดที่ว่า “the medium is the message” แต่ในท้ายที่สุดแล้วเนตรนพิศก็วิจารณ์ว่า ถ้าเพียงรูปแบบของสื่ออย่างเดียวไม่สามารถอธิบายหรือกำหนดการรับรู้ตัวสารได้ทั้งหมด แต่เส้นทางแห่งพัฒนาการของวัฒนธรรมนั้นยังมีเงื่อนไขอื่น ๆ กำหนดอยู่ด้วย หรือกล่าวอีกอย่างว่า การจะเข้าใจโลกทัศน์ของคนในวัฒนธรรมใดหนึ่งได้นั้นต้องดูปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวสื่อและวัฒนธรรมด้วย เพราะมิเช่นนั้นเราจะไม่สามารถอธิบายได้เลยว่า ด้วยเหตุใดเมื่อรัฐบาลไทยพยายามเพิ่มร้อยละการรู้หนังสือของคนไทยไปจนถึงปริมาณที่มากแล้ว จึงยังเกิดปัญหา “เด็กไทยไม่อ่านหนังสืออยู่อีก” กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เราสามารถเพิ่มอัตราการรู้หนังสือได้ด้วยการกำหนดการศึกษาภาคบังคับ แต่ล้มเหลวในการสร้างวัฒนธรรมการอ่าน นอกจากนี้งานของเนตรนพิศยังถูกวางไว้ในกรอบของโลกาภิวัตน์ กล่าวคือ โลกาภิวัตน์มีบทบาทในการผสมผสานพื้นที่ (space binding) โดยเฉพาะที่แสดงให้เห็นผ่านจักรวรรดินิยมในรูปแบบต่าง ๆ สำหรับในกรณีของไทย ซึ่งรูปแบบของสื่อถูกพัฒนาโดยเน้นหนักที่สื่อปากเปล่า (orality) ผนวกกับโลกทัศน์เชิงพุทธที่มีลักษณะไม่เป็นเส้นตรง (non linear) ทว่ากระแสโลกได้ผลักดันให้คนไทยต้องรู้หนังสือ ซึ่งสื่ออย่างการอ่านจะมีลักษณะเป็นเส้นตรงตามการลำดับเวลา และสนับสนุนโลกทัศน์แบบสาเหตุ-ผลลัพธ์ ทว่าวัฒนธรรมการรู้หนังสือในสังคมไทยยังไม่ทันที่จะลงหลักปักฐานดี สื่อ

^{๑๑} ผู้วิจัยต้องขอโทษหากสะกดชื่อเป็นภาษาไทยไม่ถูกต้อง เนื่องจากผู้วิจัยได้สืบค้นดูแล้ว ไม่พบการสะกดชื่อในภาษาไทยเลย สำหรับภาษาอังกฤษสะกดดังนี้

อิเล็กทรอนิกส์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โทรทัศน์ก็ได้ก้าวเข้ามามีบทบาทในสังคมไทย ซึ่งค่อนข้างจะมีลักษณะยึดเข็ดในรูปแบบ และไม่ซับซ้อนในการรับรู้^{๔๔} ประกอบกับขาดการรองรับเชิงสถาบัน เช่น ห้องสมุดสาธารณะ สำนักพิมพ์ ระบบการจัดจำหน่าย ฯลฯ มารองรับ วัฒนธรรมการอ่านจึงยากยิ่งที่จะลงหลักปักฐานในสังคมไทย

งานชิ้นต่อมาที่ผู้วิจัยจะนำมาอภิปรายในหัวข้อนี้ ก็คือผลงานของธนศ วงยานนาวา ที่ศึกษากระบวนการกลายเป็นท้องถิ่นของอาหารจีนในภัตตาคารอาหารจีนในกรุงเทพฯ ผ่านการวิเคราะห์ความผันแปรของอาหารจีนในไทย ธนศพยายามแสดงให้เห็นว่า การเน้นย้ำความสำคัญของกระบวนการโลกาภิวัตน์นั้นอาจจะเป็นการขยายความเกินจริง และกระบวนการผสมพันธ์ที่เ้ากำเนิดลูกหลานพันธ์ทางทางวัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งสามัญเพียงใด เพราะผู้คนในยุคโลกาภิวัตน์ แม้ว่าจะมีถิ่นที่สามารถรับรสชาติได้อย่างนานาชาติ แต่อาหารนั้นก็จะต้องถูกปรับให้สอดคล้องกับรสนิยมซึ่งเป็นสิ่งติดตัว (acquired) ผ่านการดำเนินชีวิตในบริบทเฉพาะทางวัฒนธรรมซึ่งจะนิยามรสนิยมและขนบธรรมเนียมในการกิน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของ การกินอาหารนอกบ้าน ความคิบสุขของอาหาร ความแห้งหรือชุ่มฉ่ำ วิธีการเสิร์ฟอาหาร ธรรมเนียมในการรับประทานอาหารร่วมกัน ภาชนะที่ใช้รองรับอาหาร และรวมถึงความสัมพันธ์กับบริการ รูปธรรมของการกินเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมการกินสามารถเป็นความแปลกถิ่น (exotic) และเป็นท้องถิ่น (local) ไปพร้อม ๆ กันได้อย่างไร

งานสำคัญอีกชิ้นหนึ่ง ที่ดูเหมือนว่าจะตรงกับกระเด็นศึกษาที่ผู้วิจัยจัดไว้ในกลุ่มนี้ก็คือ ผลงานของพัฒนา กิติอาษา เรื่อง “คนพันธ์ป๊อป: ตัวตนคนไทยในวัฒนธรรมสมัยนิยม” ซึ่งเสนอการปะทะระหว่างวัฒนธรรมกระแสหลัก ที่พยายามจะให้นิยามวัฒนธรรมไทยในความหมายแบบอิงลำดับชั้นเชิงศีลธรรม กล่าวคือ พุดถึงวัฒนธรรมไทยว่าผูกพันกับความสูงส่งดั้งเดิม ในขณะที่เดียวกันก็สร้างความเป็นอื่นทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมสมัยนิยมก็คือความเสื่อมทั้งในทางสุนทรียศาสตร์และศีลธรรม โดยชุดหลังมักจะเกาะเกี่ยวกับกลุ่มวัยด้วย คือมีน้ำเสียงในการแอบประณามกลุ่มวัยรุ่นว่ารับวัฒนธรรมต่างชาติและเสื่อมทรามในทางศีลธรรม พัฒนากลึงถึงในประเด็นดังกล่าวตั้งแต่ระดับของการขีดเส้นแบ่งทางวัฒนธรรม โดยเน้นย้ำว่า การขีดเส้นแบ่งระหว่างวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมสมัยนิยมนั้นไม่ใช่ความรู้ความจริงในตัวเอง แต่เป็นเช่นเดียวกับการจัดประเภททุกรูปแบบคือเป็นปฏิบัติการเชิงอำนาจ^{๔๕} และมีหลักฐานเชิงประจักษ์มากมายที่จะสามารถแสดงให้เห็นว่าเส้นแบ่งนั้นพร่าเลือนเพียงใด และวัฒนธรรมไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมในฐานะเครื่องมือการดำเนินชีวิตประจำวันนั้นสุดแสนจะเป็นป๊อป (pop) และมี

^{๔๔} ว่ากันว่าเด็กสองขวบก็สามารถดูโทรทัศน์ได้แล้ว ในขณะที่การอ่านอักษรแบบ alphabet นั้นต้องใช้เวลายาวอย่างน้อย ๔-๕ ปี ในขณะที่ตัวอักษรภาพ (เช่น ภาษาจีน) นั้นซับซ้อนและต้องใช้เวลารียนนานยิ่งกว่านั้น ในการที่จะเป็นผู้รู้หนังสือ

^{๔๕} สำหรับข้อวิจารณ์ท่านองนี้ผู้เปิดประเด็นและนำเสนออย่างทรงพลังและทรงอิทธิพลในเชิงผลติดตามก็คือ ฌาคส์ เดวิด

ลักษณะ “ลูกผสมร้อยพ่อพันแม่อย่างแท้จริง” ตัวอย่างเหล่านี้ไล่เรียงมาได้ตั้งแต่ลิเก ลูกทุ่ง หมอลำ และอื่น ๆ อีกมากมาย

ส่วนงานอีก ๒ ชิ้นหลังคือผลงานของ นพวรรณ สุทธิศิลป์ และ นันทวัฒน์ ฉัตรอุทัย คูเหมือนจะให้น้ำหนักกับความเหมือน (homogenization) ของโลกาภิวัตน์และบริโคนิยมมากเป็นพิเศษ โดยนพวรรณมุ่งศึกษาแบบชีวิตของคนเมืองในสังคมบริโค ซึ่งได้ก่อให้เกิดอัตลักษณ์แบบใหม่ที่หลากหลายขึ้น โดยนพวรรณได้เน้นไปที่กลุ่มผู้ชายที่ถูกสร้างให้กลายเป็นผู้บริโคที่กระตือรือร้น และสนใจรูปลักษณ์ของตนเองจนได้ชื่อว่าเป็นผู้ชายเจ้าสำอาง

ในขณะที่งานของนันทวัฒน์ ฉัตรอุทัย มุ่งศึกษาดวงคนและพื้นที่ของคนเมืองผ่านการบริโคคนตรีบูลส์และแจ๊สแบบรวมหมู่ เพื่อก่อเกิดตัวตนทางวัฒนธรรม แต่ในขณะเดียวกันความคืบหน้าในดนตรีก็เป็นการผลิตซ้ำแบบแผนและรสนิยมของคนกลุ่มเดียวกันด้วยเช่นกัน

ภาพที่แตกต่างนี้อาจจะมาจากการเลือกประเด็นศึกษา และกรอบแนวคิดที่ใช้ กล่าวคือนพวรรณเลือกหนุ่มนักบริโค ในขณะที่นันทวัฒน์เลือกใช้กรอบแนวคิดอุตสาหกรรมวัฒนธรรม

๔. การศึกษาศิลปวัฒนธรรม และสื่อในเชิงเทคนิควิทยาเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในระดับปฏิบัติการ

สำหรับงานในกลุ่มนี้มีลักษณะประยุกต์ และเฉพาะเจาะจง ผู้วิจัยจึงเลือกวิธีสรูปเนื้อหาองค์ความรู้โดยดูจากภาพรวมของงานเป็นหลัก เพราะคูเหมือนว่าจะยากลำบากที่จะคัดเลือกผลงานวิจัยบางชิ้นเป็นภาพแทนของงานในกลุ่มนี้

เมื่อดูจากกรอบของสาขาวิชา ผู้วิจัยพบว่างานในกลุ่มนี้มักจะเป็นงานในศาสตร์เชิงประยุกต์ (applied science) มากกว่าในสาขาวิชาที่เป็นวิชาการหรือที่เรียกว่าศาสตร์บริสุทธิ์ (pure science)^{๒๐} เช่น สาขาวิชาด้านการแพทย์ การศึกษา และบริหารธุรกิจ งานในตระกูลนี้มีโจทย์วิจัยคล้าย ๆ กันคือมุ่งศึกษาถึงประสิทธิผลของการใช้สื่อวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งดนตรีว่ามีผลสัมฤทธิ์เฉพาะกรณีต่อเป้าหมายที่จะนำมาใช้อย่างไร เช่นงานศึกษาที่ว่าด้วยประสิทธิภาพของการใช้ดนตรีเพื่อบำบัดความเจ็บปวดของผู้ป่วย หรือเพื่อฟื้นฟูสภาพจิตใจของผู้ที่ประสบปัญหาต่าง ๆ รวมถึงงานที่ว่าด้วยประสิทธิผลของวิธีการสอนดนตรีแบบต่าง ๆ ทักษะคิดและความคิดเห็นของครูสอนดนตรี และผลกระทบที่ดนตรีมีต่อการเรียนรู้ของเด็ก และการเพิ่มพูนความคิดสร้างสรรค์

โดยกรอบของโจทย์วิจัย องค์ความรู้เหล่านี้จึงถูกตีกรอบในเชิงวิธีวิทยาตามไปด้วย กล่าวคือมักจะใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณ หรือไม่ก็ใช้วิธีทดลองเชิงสังคม (laboratory research) หรือไม่ก็

^{๒๐} อันที่จริงผู้วิจัยค่อนข้างจะสงสัยที่มาของคำนี้แต่ยอมรับว่าค่อนข้างจะไร้ความสามารถในการสืบค้นวงวิชาของคำ ประเด็นสงสัยของผู้วิจัยก็คือ คำว่าศาสตร์บริสุทธิ์นั้นบริสุทธิ์จากอะไรกันแน่ และเหตุใดคำนี้จึงถูกใช้เป็นคำตรงกันข้ามกับศาสตร์ประยุกต์ หากวิเคราะห์เฉพาะความหมาย อาจจะเป็นท่าที่แบบที่เชิดชูความรู้เหมือนการปฏิบัติการ (head over hand) แบบสมัยใหม่ เหมือนที่ศิลปะเพื่อศิลปะถูกยกเป็นความสูงส่งเหนือศิลปะเพื่อการช่าง หรือการใช้สอย

ใช้วิธีศึกษาเปรียบเทียบแบบควบคุมตัวแปรบางตัว มากกว่าจะศึกษาในฉากของการปฏิสังสรรค์ตามธรรมชาติ

สำหรับผลงานในส่วนนี้ผู้วิจัยคงไม่เสนอการวิเคราะห์ในรายละเอียด เพียงแต่ตั้งข้อสังเกตไว้โดยสังเขป เพื่อให้ครบถ้วนในเชิงของการจัดประเภท (typology) เท่านั้น

บทวิเคราะห์: การจัดประเภท สลายประเภท และบทสรุปที่ลบล้างเส้นแบ่ง

หลังจากนำเสนอเนื้อหา และภาพแทนโดยย่อขององค์ความรู้ทั้ง ๔ ประเภทแล้ว ผู้วิจัยใคร่ตั้งข้อสังเกตหลัก ๆ พร้อมกับบทวิพากษ์ตนเอง (หรือจะเรียกว่าข้อแก้ตัวก็ได้) ในสองประเด็นดังนี้

๑. สาขาวิชา ประเพณี และจุดนำเข้า: ความสามัญที่ไม่ควรมองข้ามการจัดประเภท

ในการวิจัยชิ้นนี้ถึงแม้ผู้วิจัยจะมีเวลาอย่างจำกัด ในการอ่านและ “เขียนอะไรสักอย่าง” ที่พอจะเป็นภาพแทนขององค์ความรู้ในกลุ่มนี้ ผู้วิจัยกลับพบว่า เมื่อสร้างกล่องจำแนกประเภทขึ้นมาตัวกำหนดที่ค่อนข้างชัดเจนในการกำหนดว่างานชิ้นไหนจะถูกจับลงกล่องไปไหน (โปรดวิพากษ์เรื่อง “กล่อง” ในภายหลัง) กลับกลายเป็นสาขาวิชา เมื่อดูงานที่มีชุมชน/ที่ตั้งเป็นจุดนำเข้า ผู้วิจัยก็พบว่างานส่วนใหญ่เป็นผลงานวิจัย หรืองานเขียนทางวิชาการของนักมานุษยวิทยาเสียส่วนมาก และเมื่อดูงานที่นิยามจุดเข้าโดยอิงกับรัฐชาติรัชสมัยของกษัตริย์ มักเป็นงานในสาขาประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี และอักษรศาสตร์ ในขณะที่ผลงานที่กล่าวถึงวัฒนธรรมมวลชนมักเป็นผลงานในสาขาสื่อสารมวลชน และมานุษยวิทยายุคหลัง รวมถึงผลงานวิจัยในสาขาสังคมวิทยา ส่วนผลงานในกลุ่มสุดท้าย ที่เป็นการศึกษาเพื่อใช้องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมในเชิงประยุกต์ก็มักเป็นผลงานในสาขาจิตวิทยา การศึกษา การแพทย์ การบริหารธุรกิจเสียเป็นส่วนมาก

โดยภาพที่ปรากฏออกมาเองและดูเหมือนสามัญเช่นนี้ อาจเป็นการตอกย้ำความสำคัญของปัญหาแต่เดิมที่ได้พยายามกระตุ้นให้มีการศึกษาในแบบสหวิทยาการมากขึ้น แม้จะปรากฏว่าในระดับปฏิบัติการ สหวิทยาการกลับก่อให้เกิดปัญหามากกว่าแก้ปัญหา กล่าวคือ สหวิทยาการถูกกล่าวหาว่าเป็นการจับฉ่ายที่กลายเป็นแท่งกักหวังให้ลงหลายหลุม แต่จับด้วยลูกขวาลงหลุม^{๒๐} แต่ผู้วิจัยเห็นว่าบางครั้งทั้งสองปัญหาอาจจะมาจากโจทย์เดียวกันคือ ประเพณีและวิธีวิทยาในการศึกษา เป็นสิ่งที่ผูกพันกับสาขาวิชา และความผูกพันนี้ฝังรากขังลึก จนแม้แต่ผู้ปฏิบัติการในศาสตร์นั้นๆ อาจจะไม่รู้ตัว^{๒๑} เพราะการฝึกหัดเพื่อเป็น “นัก...” นั้นซึมซับเข้าเป็นโครงสร้างภายในตน เหมือนเช่นที่ครั้งหนึ่งผู้วิจัยเคยได้ยินการโต้แย้งระหว่างนักปรัชญาและนักมานุษยวิทยา โดยนักปรัชญา

^{๒๐} ขอบคุณศิริพร ศรีสินธุ์โร สำหรับอุปถัมภ์นี้

^{๒๑} กรณีนี้อาจจะคล้ายกับเอมิล เดอร์ไคม์ ปรมาจารย์ของสังคมวิทยาที่อยากให้สังคมวิทยามีความเป็นสถาบันในโลกของวิชาการ จึงทุ่มเทแรงงานให้กับการแสดงให้เห็นว่า “ความเป็นจริงทางสังคม” นั้นมีจริงและเป็น “สิ่ง” ที่จะบอกโลกวิชาการว่า ลำพังปรัชญาและจิตวิทยานั้นไม่เพียงพอที่จะเข้าใจ “มนุษย์” แต่ความสำเร็จของเดอร์ไคม์เป็นความบกพร่องในประการหนึ่งด้วย เพราะงานศึกษาค่อมามีผู้พบความสำเร็จในการแสดงให้เห็นว่าสังคมเป็น “สิ่งสร้าง” และเท่ากับเป็นสิ่ง สังคมก็เป็นกระบวนการด้วยเช่นกัน

กล่าวว่า เขาใช้เวลาหลายปีเขียนวิทยานิพนธ์โดย “นั่งมองเพดาน” ในขณะที่นักมานุษยวิทยาบอกว่าเขาไม่พบปัญหาภววิทยาและญาณวิทยา เพราะปัญหาเหล่านี้มีคำตอบอยู่ในสนามที่ผู้คน “มี/ใช้ชีวิต” อยู่ทุกี่ทุกวัน^{๒๑}

๒. การจัดประเภทเป็นเพียงเครื่องมือชั่วคราว และจำเป็นตามจุดประสงค์

เฉพา และสุดท้ายมันก็มีกะทอนคำวิจารณ์ไม่ได้

บทวิเคราะห์และวิพากษ์ตนเองในข้อนี้ น่าจะสืบเนื่องมาจากข้อสังเกตในข้อแรก การที่จัดประเภทด้วยวิธีการแบ่งแบบผู้วิจัย คือการนิยามโจทย์หรือจุดนำเข้าสู่ของงานวิจัย ผลได้กลับกลายเป็นเสมือนการแบ่งงานวิจัยตามสามขาวิชาที่ได้กล่าวมา ผู้วิจัยจึงหันมาตั้งข้อสงสัยต่อการแบ่งประเภทของตนเอง อันที่จริงผู้วิจัยรู้สึกแต่ต้นแล้วว่าการแบ่งประเภทข้างต้นมีปัญหา แต่ผู้วิจัยไม่ได้คำนึงถึงประเด็นข้อ ๑ เลข ผู้วิจัยเพียงแต่คาดการณ์ไว้ว่า บทลงท้ายก็คงจะเป็นเพียงการตอบโจทย์ว่าการตั้ง โจทย์วิจัยทั้งสองแบบลงท้าย ก็ตอบสนองต่อโลกาภิวัตน์/หลังสมัยใหม่ทางวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน อีกทั้งยังอาจจะเป็นปฏิริยาตอบกลับทางวัฒนธรรมหรือสิ่งสร้าง/เป็นส่วนหนึ่งของการก่อตัวของกระแสดังกล่าว นอกจากนั้นความเป็นป๊อป/มวลชน และความเป็นท้องถิ่น/ชุมชน หรือโลกาภิวัตน์กับท้องถิ่นนิยมก็เช่นเดียวกับที่เรเนสและพัฒนาได้ชี้ให้เห็น ก็เป็นการจัดประเภทที่ขยายความแตกต่างเกินจริง และสุดท้ายก็สลายเส้นแบ่งนั้นด้วยตัวเอง

ในขณะเดียวกัน ภาพของสาขาวิชาและจุดนำเข้า/จุดสนใจก็เป็นการแสดงให้เห็นว่ามี “ข้อจำกัด” ของวิธีวิทยา และสาขาวิชาในการตีกรอบความรู้ และแสดงให้เห็นว่าความรู้ไม่ใช่สิ่งที่เพียงแต่อยู่ “ข้างนอกนั้น” รอให้เราไปค้นพบ แต่คำถามรวมถึงสิ่งที่เราไม่ได้ถามนั้นมีพลังมหาศาล ในการกำหนดหน้าตาความรู้ ทั้งนี้โดยไม่นับรวมถึงข้อจำกัดของวิธีวิทยา ประเพณี โครงสร้างอำนาจใจวงวิชาการ หรือสังคมโดยรวม การนำเสนอ การเขียน โวหารและวาทศิลป์ของการนำเสนอ ซึ่งประเด็นเหล่านี้ได้มีการข้และวิจารณ์อย่างทรงพลัง ไปมากแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในผลงานของนักคิดอย่าง มิแชล ฟูโกต์ และ ฌาคส์ แดริดา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นที่ว่าด้วยความรู้ ความจริง อำนาจ ซึ่งอย่างหลังสุดอาจจะปรากฏได้ในหลายลักษณะการรวมถึงความเป็นสถาบันของสถานศึกษาอีกด้วย

^{๒๑} โปรคตุ Marcus อังแล้ว 102-105.

บทที่ ๕

กรอบแนวคิดและระเบียบวิธีในการศึกษา

มีงานเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับสื่อมวลชนและบริโคนิยมขึ้นสำคัญที่ปรากฏตัวขึ้นในช่วง ๑๐ ปี หลังมากมาข ไม่ว่าจะเป็นหนังสือสองเล่มของกาญจนา แก้วเทพ ศาสตราจารย์หนังสือและวัฒนธรรมศึกษา (๒๕๔๔) และ สื่อสารมวลชน: ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา (๒๕๔๕) รวมถึงวิทยานิพนธ์ของฉัตร (ขมะวรรณ) มุกดาวิจิตร เรื่องแนวคิดของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ ในวัฒนธรรมศึกษาและการวิเคราะห์วัฒนธรรมบริโค และผลงานของพัฒนา กิตติอาษา ที่พูดถึงวัฒนธรรมป๊อป เช่น “ตัวตนคนพันธุ์ป๊อป” และงานวิจัยเชิงสังเคราะห์ทฤษฎีเรื่อง “ท้องถิ่นนิยม”พัฒนา กิตติอาษา. ท้องถิ่นนิยม. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๖ รวมถึงผลงานแปลและอำนวยการแปลของนพพร ประชากุล ที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการแนะนำทฤษฎีในกลุ่มหลังโครงสร้างนิยมและหลังสมัยใหม่ ซึ่งเป็นกลุ่มทฤษฎีที่มีความตั้งใจอย่างพิเศษที่จะมุ่งอธิบายวัฒนธรรมบริโค และให้ความสำคัญอย่างมาก กับบทบาทของสื่อมวลชนในการอธิบายอุตสาหกรรมการบริโค ความหมาย ทั้งนี้คงต้องนับรวมผลงานของไซริตัน เจริญสินธุ์โอฬาร ที่ชื่อ สัญญาวิทยา, โครงสร้างนิยม และหลังโครงสร้างนิยม กับการศึกษารัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ ฯ ๒๕๔๕. ที่แม้ว่าจะมุ่งประยุกต์ทฤษฎีเหล่านี้เพื่ออธิบายปริมณฑลทางการเมือง แต่การเมืองสมัยใหม่นั้นเป็นที่ทราบกันดีว่าไม่สามารถแยกขาด หรืออาจจะกล่าวได้ว่าถูกรอรับงำด้วยมิติทางวัฒนธรรมไปเสียแล้ว^{๑๔}

เมื่อดูจากตัวเนื้องานในเชิงทฤษฎีภาคภาษาไทยที่มุ่งอธิบายบทบาทของสื่อและบริโคนิยม จะเห็นได้ว่า มีงานมากพอที่จะให้เครื่องมือในเชิงทฤษฎีที่จะอธิบายปรากฏการณ์เหล่านี้ ทว่าปัญหาอย่างเดียวที่ดูเหมือนจะตามมา ก็คือ ความสามารถในการนำพลังในการอธิบายปรากฏการณ์เหล่านี้ไปอธิบายปรากฏการณ์เชิงประจักษ์ในระดับรูปธรรมได้มากน้อยเพียงใด ข้อวิจารณ์เหล่านี้เป็นเสียงพร่ำบ่นที่ผู้วิจัยมักจะไต่ยืนอยู่เนื่อง ๆ ทั้งนี้ไม่นับรวมถึงการสมათาน หรือไม่สมათานทฤษฎีในตระกูลนี้กับความสามารถในทางรูปธรรมที่จะอธิบายปฏิบัติการจริงของผู้คนในชีวิตประจำวัน

สำหรับในบทนี้ ผู้วิจัยจะพยายามสรุปภาพรวมของงานเชิงทฤษฎีในกลุ่มนี้ จากนั้นจะอภิปรายในตอนท้ายถึงความสำเร็จหรือล้มเหลวของทฤษฎีเหล่านี้ในการอธิบายสังคมไทย

^{๑๔} รูปธรรมที่ชัดเจนที่สุดก็คือ “รัฐบาลประชานิยม” ที่ได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาดด้วยการรณรงค์เชิงวัฒนธรรมแบบหลอกลอย (free-floating) จากฐานทางเศรษฐกิจและความเป็นจริงทางสังคมโดยสิ้นเชิง และชัยชนะนั้นก่อให้เกิดความตึงเครียดทางวัฒนธรรมอย่างรุนแรงที่ได้กลายเป็นเงื่อนไขทางการเมืองอย่างที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน เพราะความฝันแบบประชานิยมไม่สามารถเผชิญหน้ากับความเป็นจริงทางสังคม (social reality) แบบสมัยใหม่ได้

เรย์มอนด์ วิลเลียมส์

สำหรับงานของฆัสตรา เป็นการนำเสนอแนวคิดของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ ซึ่งมีคุณูปการอย่างสำคัญในการนำเสนอกรอบการวิเคราะห์ ที่มุ่งเผชิญหน้ากับวัฒนธรรมบริโภคในเชิงทฤษฎีอย่างตรงไปตรงมา ทั้งนี้โดยมุ่งวิพากษ์ทฤษฎีสายมาร์กซิสต์สำนักต่าง ๆ รวมทั้งพวกซ้ายใหม่ในอังกฤษเองด้วยที่มุ่งมองวัฒนธรรมเป็นเฉพาะโครงสร้างส่วนบน อันไม่ก่อให้เกิดผลผลิตและเป็นจิตนิยม แต่วิลเลียมส์เสนอว่าควรมีการวิเคราะห์ “กระบวนการทางสังคมของวัตถุที่เป็นฐานของการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เพื่อให้สามารถนำมาอธิบายทุนนิยมก้าวหน้าที่การสร้างงานศิลปะหรือวัฒนธรรมให้เป็นไปเพื่อการค้า” (ฆัสตรา ขมะวรรณ, ๒๕๓๗: ๗๗) โดยผ่านการชี้ให้เห็นว่า “วัตถุโดยตัวมันเองแล้วมีมิติทางวัฒนธรรมฝังอยู่ และวัฒนธรรมเองก็ต้องการวัตถุในการผลิตการผลิตวัฒนธรรมเช่นกัน (ฆัสตรา อ้างแล้ว, หน้า ๘๘) ตามตัวแบบของวิลเลียมส์ ตัวกลางที่สำคัญในการสร้างจิตสำนึกบริโภคนิยม (ฆัสตรา อ้างแล้ว หน้า ๑๕๒) คือระบบการสื่อสารขนาดใหญ่ แต่ในท้ายที่สุดวิลเลียมส์ก็ยังเชื่อว่าวัฒนธรรมบริโภคเป็นเวทีที่อาจจะถูกท้าทายด้วยทางเลือกใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา เพียงแต่ต้องอาศัยเงื่อนไขทางวัตถุ โดยเฉพาะผู้ผลิตและปัจจัยการผลิตทางวัฒนธรรมเป็นฐานรองรับการต่อสู้อยู่เสมอ

นอกจากนั้น ในตัวแบบของวิลเลียมส์ ระบบสื่อสารขนาดใหญ่ยังเป็นตัวกลางสำคัญที่นำมาอธิบายการรวบรวมสร้างระบบวัฒนธรรมขนาดใหญ่^{๒๕} ที่กระจุกตัวอยู่ในมือของคนกลุ่มน้อย อันนำไปสู่การทำนายชะตากรรมของวัฒนธรรมในระบบทุนนิยมสมัยใหม่ ว่ามีทิศทางที่จะถูกทำให้เป็นสินค้ามากขึ้นและมากขึ้นเรื่อย ๆ (ฆัสตรา อ้างแล้ว หน้า ๑๔๔)

ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา

สำหรับผลงาน “ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา” ของกาญจนา แก้วเทพ นั้นอาจเรียกได้ว่าเป็นผลงานที่รวบรวมกรอบแนวคิดทฤษฎีว่าด้วยสื่อและวัฒนธรรม รวมถึงปริทรรศน์ให้เห็นภาพรวมของงานวิจัยว่าด้วยสื่อมวลชนและวัฒนธรรมไว้อย่างหลากหลายในผลงานความยาวเกือบ ๖๕๐ หน้า โดยกาญจนาได้ให้ความสำคัญกับนิยามของวัฒนธรรมว่ามีความเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลง และได้แสดงให้เห็นความหลากหลายของสำนักคิดและมุมมองทางทฤษฎีที่มีต่อการกำหนดหน้าตาขององค์ความรู้ว่าด้วยสื่อมวลชน อีกทั้งยังมีการวิเคราะห์เชิงสังคมวิทยา ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างสื่อกับสถาบันหลักทางสังคมอื่น ๆ เช่น ครอบครัว ศาสนา สถาบันการศึกษา และรวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสื่อพื้นบ้านอยู่ด้วย จะว่าไปแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าโจทย์ในการเขียนหนังสือเล่มนี้ของกาญจนา แก้วเทพ ค่อนข้างจะมีความเชื่อมโยงกับงานสำรวจองค์ความรู้ว่าด้วย

๒๕ ผู้วิจัยเห็นว่ากรวิเคราะห์ทำนองนี้ได้ถูกเสนอไว้แล้วในผลงานของเกออร์ก ซิมเมล ในเรื่องที่ว่าด้วย “โสภณานุกรรมทางวัฒนธรรม” ที่ซิมเมล อาศัยว่าเกิดขึ้นเมื่อ objective culture อิงเติบโตใหญ่ยิ่งไปเบียดบัง individual culture ดังที่เขาจดตัวอย่างว่า ซึ่งระบบความรู้เติบโตเพียงใด เราจึงหาปัญญาชนที่แท้ได้น้อยลงเท่านั้น

สื่อ และบริโศคนิยมอยู่มาก ต่างกันเพียงแต่ว่า กาญจนนาไม่ได้มีโจทย์อยู่ที่การพยายามวาดภาพแทน (representation) ของโฉมหน้าของงานวิจัยในประเทศไทยในช่วงระยะเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมาเท่านั้น

สำหรับการประเมินผลสะท้อนของงานเชิงทฤษฎีทั้งสองชิ้นต่อองค์ความรู้ด้านสื่อ และบริโศคนิยมในประเทศไทยนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าการปรากฏตัวของผลงานทั้งสองชิ้นเป็นการสะท้อนถึงความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของสื่อมวลชนและวัฒนธรรมบริโศค ที่ส่งผลสะท้อนต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม ในขณะที่ตัวของวิลเลียมส์ได้สะท้อนให้เห็นความสำคัญของการนำสื่อมวลชนเข้ามาเป็นเงื่อนไขที่จะต้องพิจารณาในการศึกษาด้วยวิธีเชิงมานุษยวิทยา (เพราะเมื่อลงลึก ไปถึงวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มก็มีความจำเป็นต้องศึกษาด้วยวิธีเชิงชาติพันธุ์วรรณา ตามข้อเสนอของอัทพภูไร เพื่อให้เห็นว่า ในบริบทเฉพาะทางสังคมวัฒนธรรมนั้นสื่อและการอพยพโยกย้ายได้ไปมีปฏิสัมพันธ์เป็นพิเศษอย่างไรกับเงื่อนไขของแต่ละชุมชน เพราะลำพังการทำวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า อาจเป็นคำที่กว้างและกำหนดแน่เกินไปที่จะใช้อธิบายปฏิบัติการทางวัฒนธรรมเฉพาะของคนแต่ละกลุ่ม)^{๒๖}

หลังโครงสร้างนิยม และหลังสมัยใหม่ กับบริโศคนิยม และโลกของศาสนากับการก่อการร้าย

งานเชิงทฤษฎีอีกกลุ่มหนึ่งที่ถูกนำมาใช้ในการอธิบายเรื่องบทบาทของสื่อ ศิลปะ และบริโศคนิยมค่อนข้างมากคือทฤษฎีกลุ่มที่มีคำนำหน้าว่าหลัง หรือ post- ซึ่งปรากฏในเวอร์ชันทฤษฎีค่อนข้างมาก เช่นไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (๒๕๔๕) นพพร ประชากุล (บทนำและบรรณาธิการ แปล) “มายาคติ”. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๔. “แนะนำนักคิดฝรั่งเศส”: มิเชลฟูโกต์ ฌาคส์ แครีคา และ โรลิ่งค์ บาร์ต. กรุงเทพฯ: สำนักชุดวัฒนธรรมฝรั่งเศส. เป็นต้น

งานเชิงทฤษฎีกลุ่มหลังนี้มองทิศทางการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ในแบบที่พยายามรับมือกับบริโศคนิยมและการทำให้วัฒนธรรมเป็นสินค้า โดยมีชนชั้นกลางเป็นตัวกระทำหลัก ในขณะที่ท้องถิ่นจำต้องปรับตัวเพื่อตอบสนองรสนิยมของชนชั้นกลาง

ประเด็นปัญหาที่จะตามมาก็คือ ชนชั้นกลาง ณ จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษยังคงเป็นนักบริโศคความจริงแท้อยู่ดั้งเดิมหรือไม่ ชนชั้นกลางในมือมีมือถือที่กระตือรือร้นทางการเมืองยังคงเป็นตัวละครตัวเดิมกับที่ทฤษฎีตระกูล post- แนะนำให้เรารู้จักอยู่อีกหรือไม่ เราจะอธิบายนักบริโศคที่เป็น

^{๒๖} สำหรับหลักฐานในส่วนนี้อาจจะดูตัวอย่างได้จากงานวิจัยเรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ดำเนินงานโดยทีมนักวิจัยของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ซึ่งแสดงให้เห็นความหลากหลายของแรงกระทำและปฏิบัติการที่มีต่อพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ทั้งกระแสการท่องเที่ยว บริโศคนิยม ความตระหนักรู้ในอัตลักษณ์ของท้องถิ่น บทบาทของผู้นำชุมชน ศาสนา นักวิชาการด้านมานุษยวิทยา และโบราณคดี การค้นพบเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจ คนรุ่นใหม่ ความสัมพันธ์ทางอำนาจในชุมชน แรงกระทำจากรัฐ นิเวศวิทยาของชุมชน อารมณ์ถวิลอดีต ฯลฯ ซึ่งส่งผลทำให้มีความหลากหลายมากในเรื่องราวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ทั้งการก่อเกิด การจัดการ สิ่งที่ถูกนำมาแสดง ผู้ที่จะเข้าไปชม และการเข้าไปยุ่งเกี่ยวของรัฐ และอื่น ๆ อีกมากมาย

agent ผู้กระตือรือร้นทางการเมือง และพร้อมที่จะเผชิญความรุนแรงได้อย่างไร อีกทั้งยังรวมถึงการกลับมาของความคลั่งไคล้ในศาสนาอย่างเคร่งครัดและการกลับมาของการประสานกันระหว่างศาสนากับความรุนแรง

ระเบียบวิธีในการศึกษา

จากตัวอย่างงานที่กล่าวมาในงานผลิตความรู้ทางวัฒนธรรมว่าด้วยสื่อสารมวลชน ศิลปะและบริโภคนิยม ผู้วิจัยพบว่ามีกระบวนการระเบียบวิธีวิจัยอย่างหลากหลาย ตั้งแต่การศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณนา การวิเคราะห์ด้วยบท การวิจัยเชิงคุณภาพผ่านการสังเกตและสัมภาษณ์ วิธีศึกษาเปรียบเทียบ และวิธีศึกษาแบบทดลอง ซึ่งอาจประมวลภาพรวมได้ดังนี้

๑. วิธีศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณนา

การศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณนาที่ถูกนำมาใช้การศึกษาวรรณกรรม โดยวางใจทวิวิจัยด้วยสถานที่หรือชุมชน ซึ่งพบมากในการศึกษาทางมานุษยวิทยา ทำให้การศึกษาวรรณกรรมอย่างเจาะลึกเป็นไปได้ ข้อมูลที่ออกมาจึงมีความละเอียดอ่อน รอบด้านและเป็นเรื่องราวของชีวิตจริง เช่น กระบวนการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นของหมู่บ้านเขาศรี ความเชื่อเกี่ยวกับอาหารและพฤติกรรมบริโภคของชาวกะเหรี่ยงที่บ้านกล้วย ในทางกลับกันข้อมูลที่ลึกซึ้งเหล่านั้น อาจไม่สามารถสะท้อนภาพกว้างๆ มองไม่เห็นภาพรวมว่า หมู่บ้านหรือชุมชนที่ศึกษาอยู่นั้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลายหรือขัดแย้งกับส่วนอื่นๆอย่างไร รวมทั้งการอาศัยกลุ่มคนขนาดเล็กเป็นตัวแทนอาจไม่เหมาะสมกับสภาพสังคมในปัจจุบัน ที่ท้องถิ่นในโลกสมัยใหม่ไม่มีพรมแดนที่ชัดเจน^{๒๗}

๒. วิธีวิจัยเชิงปริมาณ

ตรงข้ามกับการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณนา ที่ยากจะหาความรู้ในภาพรวม รวมถึงข้อมูลพื้นฐานของหน่วยที่ต้องการศึกษา วิธีวิจัยเชิงปริมาณช่วยให้สามารถมองเห็นภาพขนาดใหญ่ของปรากฏการณ์และทำลายเส้นแบ่งพรมแดน ที่มักจะสร้างปัญหาให้กับนักวิจัยที่ใช้วิธีศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณนา ซึ่งทำให้สามารถตั้งคำถามที่หลุดออกจากชุมชนเล็กๆหรือได้ข้อมูลที่ข้ามพรมแดน เช่น คนไทยรับวัฒนธรรมต่างชาติจริงหรือ เราคิดใจอะไรในละครเกาหลี และผู้คนในแต่ละส่วนของสังคม ผู้ชาย-ผู้หญิง คนในเมือง-คนในชนบท คนชั้นกลาง-คนชั้นล่าง เสพสื่อต่างกันอย่างไร ทว่าปัญหาของงานวิจัยด้านวัฒนธรรม ที่ศึกษาด้วยวิธีเช่นนี้ก็มีแนวโน้มที่จะถูกตีกรอบโดยคำถามนำการวิจัย ซึ่งคำถามนั้นอาจนำไปสู่ความไขว้เขว (mislead) หรืออคติ (bias) ก็ได้ เช่น ทำวิจัยเพื่อ

^{๒๗} ปรีดีดา เกลิมเผ่า กอนันตกุล . “วิธีวิทยาในการวัฒนธรรม: ข้อพิจารณาสำหรับการพัฒนาวิเทศศึกษาในประเทศไทย” ใน อนาคตของวิเทศศึกษาในประเทศไทย : ศักยภาพและทิศทาง (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย), ๒๕๓๗, น.๗-๑ -๗-๑๕.

ศึกษาว่า “ทำไมผู้หญิงจึงชอบดูละครน้ำเน่า” และอาจมองไม่เห็นความเป็นจริงที่อาจจะละเอียดอ่อนหรือหันไปจากความเข้าใจในเบื้องต้นของผู้วิจัยก็ได้

๓. วิธีศึกษาเชิงทดลอง

ระเบียบวิธีเช่นนี้พบมาก ในการศึกษาเชิงประยุกต์ ซึ่งในงานกลุ่มที่ ๔ ของการจัดประเภทตามบทสำรวจองค์ความรู้ชิ้นนี้ ข้อดีของระเบียบวิธีวิจัยชิ้นนี้ก็คือความน่าเชื่อถืออย่างสูงตามหลักตรรกวิทยา เพราะเป็นการควบคุมเงื่อนไขให้เหลือเพียงตัวแปรไม่กี่ตัว จึงสามารถสรุปผลลัพธ์ได้อย่างค่อนข้างชัดเจนตามหลักวิทยาศาสตร์ได้ว่า สิ่งที่แปรผันเป็นผลจากตัวแปรที่เราตั้งโจทย์ไว้ในเบื้องต้นแรก ทว่าปัญหาของระเบียบวิธีเช่นนี้ก็มีหลายประการ กล่าวคือ ในเงื่อนไขของสภาพความเป็นจริงทางสังคมวัฒนธรรม การจะควบคุมสภาพการณ์ให้เป็นเหมือนในห้องทดลองนั้นเป็นไปได้น้อยมาก และมักมีตัวแปรแทรกซ้อนอีกมากมายมหาศาล ในระดับปฏิบัติการเรามักจะพบข้อจำกัดของการนำความรู้เหล่านี้ไปใช้

บทสรุป

ผลสะท้อนขององค์ความรู้ต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ในบทที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้วิเคราะห์องค์ความรู้ทางด้านวัฒนธรรมภายใต้กรอบแบบสังคมวิทยาความรู้ โดยมีคำถามนำตามที่ตั้งไว้ในบทแรก แต่ในบทนี้ผู้วิจัยอยากทดลองมองปรากฏการณ์นี้แบบย้อนจากหลังไปหน้า คือดูปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยประเมินว่าองค์ความรู้เหล่านี้สามารถสร้างผลสะท้อนทางสังคม เปลี่ยน โฉม แปรรูป ความสัมพันธ์ทางสังคม โครงสร้างอำนาจไปอย่างไร หรือแคบกว่านั้น งานวิจัยในส่วนนี้ได้มีบทบาทในการสร้างสำนึกอะไร ทั้งในระดับนโยบาย และในระดับชีวิตประจำวันของคนเดินดิน หรืออาจจะถามกลับกันได้ว่า งานวิจัยในกลุ่มนี้ไม่ได้ตั้งคำถามอะไร และสุดท้าย แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงได้ก่อให้เกิดความท้าทายใหม่อะไรแก่วงวิชาการด้านวัฒนธรรม

ผู้วิจัยเห็นว่า ณ สภาพการณ์ปัจจุบันคำตอบของคำถามเหล่านี้คงจะไม่สามารถเป็นคำตอบสุดท้ายได้ แต่ผู้วิจัยอยากจะตั้งข้อสังเกตและตอบคำถามบางประการดังนี้

๑. งานวิจัยในประเทศไทยมีแนวโน้มที่จะมองปัญหาว่าเกิดจาก กระบวนการโลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรม และสนใจการปะทะประสาร์ระหว่างโลกกับท้องถิ่น โดยมองว่าทิศทางการเปลี่ยนแปลงได้รับอิทธิพลจากกระแสบริโภคนิยมที่แทรกซึมเข้าไปสู่ทุกส่วนของสังคมอย่างไม่เท่าเทียมกัน โจทย์แบบนี้และความนิยมทางทฤษฎีแบบ post-... ทั้งหมดนี้ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก ในครึ่งหลังศตวรรษที่ ๒๐ ปัญหาที่คือในต้นศตวรรษที่ ๒๑ มีความเปลี่ยนแปลงและท้าทายอย่างใหม่เกิดขึ้นอย่างมาก

๒. นักวิชาการหลายๆในสังคมไทยรุ่นที่ผ่านมา มีประวัติศาสตร์ส่วนตัว หรืออย่างน้อยก็มีชีวิตอยู่โดยได้รับอิทธิพลของการกระทำของอำนาจรัฐต่อความเป็นอื่น (โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากเหตุการณ์เดือนตุลาทั้งสองครั้ง) โดยรัฐอาจกระทำต่อผู้อื่นโดยมีการ โยงใยไปถึงเรื่องอำนาจภายนอกที่เป็นจักรวรรดินิยมในรูปแบบอื่น การเมืองของความรู้เรื่องวัฒนธรรมของนักวิชาการไทยจึงเป็นเรื่องของการพยายามต่อสู้กับอำนาจรัฐ ลัทธิชาตินิยม หรือราชาชาตินิยม รวมถึงจักรวรรดินิยม โดยนัยนี้นักวิชาการไทยจึงพยายามพูดถึงไทยในความหมายอื่น เช่นไทยที่ไม่ได้นิยามโดยรัฐ ประวัติศาสตร์ไทยที่ไม่ใช่ประวัติศาสตร์การกู้ชาติของพระมหากษัตริย์ ในนัยนี้ ศัตรูที่ไม่ได้ถูกนิยามอย่างเปิดเผยจึงเป็นศูนย์อำนาจ หรือชนชั้นนำสยามบวกกับพันธมิตร/มหาพันธมิตร นี่จึงน่าจะเป็นคำอธิบายว่าเหตุใดงานวิจัยทางวัฒนธรรมจำนวนมากจึงมุ่งขุดค้นรากเหง้า หรือพูดถึงความเป็นไทยในความหมายอื่น ที่เป็นทางเลือกออกจากริชาชาตินิยมโดยรัฐ/กษัตริย์ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานวิจัยที่ตีพิมพ์ในนิตยสารศิลปวัฒนธรรม)

๓. ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระยะหลัง (ณ จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ) มีการหักเห

ทิศทาง กล่าวคือ ในขณะที่งานวิจัยมุ่งรับมือกับโลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปรากฏโฉมในลักษณะการของความพยายามรับมือกับบริโคโนม และทุนนิยมข้ามชาติ รัฐที่เคยถูกมองว่าจะลดบทบาทลง กลับทวีความเข้มแข็งมากขึ้น และไม่เพียงแต่ต่อมกล่อมกลาทางวัฒนธรรมแต่กลับใช้ความรุนแรงทางตรงมากขึ้นและมากขึ้น โลกจึงเปลี่ยนแปลงจากโลกยุคหลังสงครามเย็นมาสู่โลกของการก่อการร้าย และการแปรเปลี่ยนความรุนแรงทางวัฒนธรรมเป็นความรุนแรงทางตรงโดยไม่ปิดบัง คำถามของผู้อ่านงานวิจัยชิ้นนี้ก็คือ นักวิชาการวัฒนธรรมจะเผชิญหน้ากับจุดหักเหนี้อย่างไร เครื่องมือทางทฤษฎีเดิม และนักวิชาการรุ่นต่อๆมา (ที่มีได้มีแรงบันดาลใจหลักมาจากการพยายามต่อสู้กับเผด็จการ และพยายามนิยามความเป็นไทยจากจุดยืนของคนเล็กคนน้อย) จะรับมือกับโลก ณ จุดเปลี่ยนของศตวรรษอย่างไร

ส่วนที่สอง: วาทกรรมวัฒนธรรมในบริบทของการเคลื่อนไหวทางสังคม

นลินี ตันธวนิตย์

ก่อนตะวัน มิวทอง

บทนำ

งานวิจัยเรื่อง “วาทกรรมวัฒนธรรม” นี้เป็นการศึกษาผ่านกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวมุสลิม/ภาคประชาสังคมในภูมิภาคต่างๆของไทย ที่เกิดขึ้นในช่วงประมาณทศวรรษที่ ๒๕๔๐ โดยการเคลื่อนไหวส่วนใหญ่มีภาครัฐเป็นคู่ขัดแย้ง คำถามหลักที่งานศึกษานี้ต้องการหาคำตอบคือ ชาวมุสลิม/ภาคประชาสังคมนำประเด็นทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับ อัตลักษณ์ พิธีกรรม และความเชื่อ มาใช้ในการเคลื่อนไหวอย่างไร และมีผลอย่างไรต่อกระบวนการเคลื่อนไหว

การนำเสนองานวิจัยนี้แบ่งออกเป็น ๔ ส่วนดังนี้

ส่วนที่ ๑ ฐานข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ กรอบการวิเคราะห์ และคำถามนำการวิจัย

ส่วนที่ ๒ กรณีศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ๕ กรณี ได้แก่

๑. ภาคใต้ ๑.๑. ท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย

๑.๒. โรงไฟฟ้าบ่อนอก

๑.๓. ประมงพื้นบ้าน

๒. ภาคตะวันตก ตะวันออก และ กทม.

๒.๑. ท่อก๊าซไทย-พม่า

๒.๒. บ่อบำบัดน้ำเสียคลองด่าน

๒.๓. ชุมชนป้อมมหากาฬ

๓. ภาคอีสาน ๓.๑. เขื่อนปากมูล

๔. ภาคเหนือ ๔.๑. กระจายไฟฟ้าคอบหลวงเชียงดาว

๔.๒. การจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำดี

ส่วนที่ ๓ ความเหมือน และความแตกต่างหลากหลายของกระบวนการนำประเด็นทางวัฒนธรรมมาใช้ในการเคลื่อนไหว

๓.๑. บริบทแวดล้อมกระบวนการเคลื่อนไหว

๓.๒. กระบวนการสร้างประเด็นทางวัฒนธรรมให้เป็นประเด็นสาธารณะ

: ผู้สร้าง ผู้เสพ รูปแบบ และ เนื้อหา

ส่วนที่ ๔ ความสามารถในการใช้วาทกรรมวัฒนธรรมเพื่อฝ่าวงล้อมและสร้างผลกระทบทางสังคม-การเมือง

๔.๑. โครงสร้างของสนามวัฒนธรรมท้องถิ่นในสนามอำนาจ

๔.๒. ตำแหน่งแห่งที่ของผู้ผลิต ตัวกลาง และผู้บริโภคในโครงสร้างอำนาจ

๔.๓. การสร้างอำนาจนำ

บทที่ ๑

ฐานข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ กรอบการวิเคราะห์ และ คำถามนำการวิจัย

ในส่วนที่ ๑ นี้จะอภิปรายถึงการคัดเลือกกรณีศึกษาที่ใช้ในการวิเคราะห์ การเลือกเอกสาร ตลอดจนแนวคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์เอกสาร จากนั้นจะกล่าวถึงคำถามนำการวิจัย

การคัดเลือกกรณีศึกษาและฐานข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์

งานวิจัยนี้เลือกกรณีศึกษาโดยใช้เกณฑ์ดังต่อไปนี้

๑. พื้นที่ทางภูมิศาสตร์: กระจายทุกภูมิภาค

กรณีศึกษาที่เลือกมาทั้ง ๕ กรณีนี้เป็นกรณีการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นทั่วประเทศ ทั้งภาคใต้ ภาคตะวันตก ภาคตะวันออก กทม. ภาคอีสาน และ ภาคใต้

๒. ระยะเวลาของการเคลื่อนไหว: เกิดขึ้นในช่วงเดียวกันคือ ในทศวรรษที่ ๒๕๔๐

เหตุผลที่เลือกเอากรณีศึกษาที่เกิดในช่วงเดียวกัน เนื่องจากสามารถใช้บริบทร่วมทางเศรษฐกิจ การเมือง และ สังคม ในการอธิบายปรากฏการณ์ได้ มีบางกรณีที่เกิดขึ้นก่อนทศวรรษ ๒๕๔๐ แต่ระยะที่มีความเข้มข้นของการเคลื่อนไหวสูงสุดจะอยู่ในช่วงทศวรรษดังกล่าว

๓. การมีเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจำนวนมากพอ

การเลือกกรณีศึกษานี้คำนึงถึงเรื่องของการเป็นที่กล่าวถึงในที่สาธารณะ และมีเอกสาร งานวิจัย ตลอดจนสื่อรูปแบบอื่นๆ เช่น ภาพยนตร์สั้น วิซีดี โปสเตอร์ แผ่นพับ สมุดเล่มเล็ก เว็บไซต์ ที่เผยแพร่ ข้อมูล ความรู้ จำนวนมากพอที่จะแสดงถึงกระบวนการเคลื่อนไหวและประเด็นทางวัฒนธรรมของการเคลื่อนไหว

ทั้งนี้ไม่ได้คำนึงถึงผลของการเคลื่อนไหว จะเห็นได้ว่ากรณีศึกษาที่ขมมานั้นมีทั้งกรณีที่มีการต่อสู้ประสบความสำเร็จและมีการยกเลิกโครงการไปในที่สุด และมีทั้งที่ไม่ประสบความสำเร็จ ในจำนวน ๕ กรณีนี้มีกรณีที่มีการเคลื่อนไหวยังคงดำเนินต่อไปด้วย

ฐานข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์

- บรรณนิทัศน์งานวิจัยเรื่อง “วาทกรรมวัฒนธรรม: การเมืองของวาทกรรมด้านสังคมวัฒนธรรม” (งานในระยะที่ ๑ ของโครงการนี้)
- รายงานการวิจัยกรณีความเคลื่อนไหวทั้ง ๕ กรณี
- เอกสารที่ไม่ได้อยู่ในรูปของงานวิจัย เช่น เอกสารเผยแพร่ข้อมูลต่อสาธารณะ ในช่วงที่มีการเคลื่อนไหว เช่นเอกสารประกอบการสัมมนาในพื้นที่เคลื่อนไหว บทความในวารสาร เป็นต้น

- ข้อมูลเรื่องราวการเคลื่อนไหวที่ไม่ได้อยู่ในรูปของสิ่งพิมพ์ เช่น วีซีดี สมุดรวมภาพถ่าย ข้อมูล และภาพจากเว็บไซต์ เป็นต้น

กรอบการวิเคราะห์และการคัดเลือกเอกสาร

การวิเคราะห์การนำประเด็นทางวัฒนธรรมมาใช้ในกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนี้ เน้นศึกษาวาทกรรมวัฒนธรรมในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ อัตลักษณ์ ความเป็นชายขอบ พิธีกรรม และความเชื่อ โดยใช้แนวคิดของ บูดิเยอร์ ที่ว่าด้วย สนามของการผลิตวัฒนธรรม และแนวคิดของ กริมซ์ เรื่องอำนาจนำ เป็นกรอบในการวิเคราะห์

สถานะของสนามวัฒนธรรมภายใต้โครงสร้างอำนาจ

จากแนวคิดเรื่อง “สนาม” บูดิเยอร์เสนอว่า การก่อรูปทางสังคมกำหนดโดยการจัดลำดับของสนามต่างๆ เช่น สนามเศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา และ วัฒนธรรม เป็นต้น แต่ละสนามเป็นตัวแทนของพื้นที่ที่กำหนดโดยโครงสร้างซึ่งมีกฎเกณฑ์ของมันเอง แต่ละสนามมีความเป็นอิสระในตัวของมันเองในระดับหนึ่ง โครงสร้างของแต่ละสนามกำหนดโดย agent ที่อยู่ในสนาม เมื่อมีการเปลี่ยนตำแหน่งของ agent โครงสร้างของสนามก็เปลี่ยนไปด้วย (Bourdieu, The Field of Cultural Production, 1993, pp.1-25)

ในสนามเศรษฐกิจ agent แข่งชิงทุนทางเศรษฐกิจ โดยใช้กลยุทธ์การลงทุน แข่งชิงผลประโยชน์และทรัพยากร ตลอดจนสะสมทุน ผลประโยชน์และทรัพยากรนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นวัตถุเสมอไป ส่วนในสนามวัฒนธรรมการแข่งขันเป็นเรื่องของอำนาจที่จะได้รับการยอมรับ ได้รับเกียรติ ความมีศักดิ์ศรี อำนาจเหล่านี้เป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์

ในสนามวัฒนธรรม ทุนมี ๒ รูปแบบ คือ ทุนเชิงสัญลักษณ์ หมายถึงเกียรติ ความเป็นที่รู้จัก การได้รับการยอมรับ ทุนอีกรูปแบบหนึ่งคือทุนเชิงวัฒนธรรม หมายถึง การมีความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม มีรหัสหมายทางวัฒนธรรม (cultural code) ที่ทำให้สามารถตีความกับงานวัฒนธรรมได้ ทุนทางวัฒนธรรมสะสมผ่านกระบวนการที่ยาวนาน และ เช่นเดียวกับทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรมแพร่ไปในสายของชนชั้นทางสังคม อย่างไรก็ตามทุนทางเศรษฐกิจ และ ทุนทางวัฒนธรรมไม่อาจทดแทนกันได้ แต่สามารถแปรเปลี่ยน-แลกเปลี่ยนกันได้ หมายถึงทุนทางเศรษฐกิจสามารถแปรเปลี่ยนเป็นทุนทางวัฒนธรรมได้ และ ในทางกลับกันทุนทางวัฒนธรรมก็สามารถแปรเปลี่ยนเป็นทุนทางเศรษฐกิจได้ บูดิเยอร์มองว่า สนามของการผลิตทางวัฒนธรรมเป็น “ด้านกลับของโลกเศรษฐกิจ” กล่าวคือ งานทางวัฒนธรรมที่ได้รับความสำเร็จทางเศรษฐกิจ (เช่น ได้รับรางวัล มียอดจำหน่ายสูง) อาจเป็นตัวกีดกันอำนาจเชิงสัญลักษณ์

แนวการวิเคราะห์สนามทางวัฒนธรรม

บูดิเยอร์เสนอว่า การวิเคราะห์สนามทางวัฒนธรรม ต้องมองทั้งในแง่การสร้าง-ผู้สร้าง และในแง่ของการบริโภค-ผู้บริโภค และเข้าใจเงื่อนไขของตัวกลางที่สื่อสารระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค ซึ่งเป็นผู้สร้างความหมายและสร้างคุณค่าให้กับงานวัฒนธรรม บูดิเยอร์ก้าวว่าการวิเคราะห์นี้มีลักษณะอย่างที่ฟูโก้เรียกว่า การวิเคราะห์ว่าทกรรมนั่นเอง

เงื่อนไขทางสังคมของการผลิตว่าทกรรม เป็นตัวชี้ถึงความเป็นไปได้ในการผลิต เงื่อนไขเหล่านี้ได้แก่

๑) โครงสร้างของสนามวัฒนธรรมในสนามอำนาจ หมายถึงการทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างสนามวัฒนธรรมและสนามอำนาจ เพื่อดูความเป็นไปได้ที่ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมจะสามารถเข้าไปมีที่ทางอยู่ในสนามอำนาจ

การจะสามารถเข้าใจตำแหน่งแห่งที่ของสนามวัฒนธรรม จะต้องดูโครงข่ายโยงใยของสถาบัน ชนชั้น และพลังทางสังคม ตลอดจนการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วย อย่างไรก็ตาม บูดิเยอร์เตือนว่า การศึกษาว่าสนามวัฒนธรรมอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ใดในสนามของอำนาจ ต้องระวังการวิเคราะห์แบบลดทอน (reductionism) กล่าวคือต้องไม่มองว่า เราสามารถอ่านตำแหน่งของสนามวัฒนธรรมผ่านเงื่อนไขภายนอก เช่น ระบบเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยี และระบบการเมือง อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ต้องมองให้เห็นถึง การแตก-หักเห ของสนามวัฒนธรรมออกจากสนามอำนาจอื่นๆด้วย บูดิเยอร์ก้าวว่า การวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจนี้ใช้แนวคิดของกริมซึ่งเรื่องการสร้างอำนาจนำ และศึกษาถึงระดับของความเป็นอิสระของสนามวัฒนธรรม

๒) ตำแหน่งแห่งที่ของผู้ผลิตวัฒนธรรมในโครงสร้างอำนาจ บูดิเยอร์ใช้แนวคิดของฟูโก้เรื่อง สนามของความเป็นไปได้ เพื่อชี้ให้เห็นว่าเราจะต้องวิเคราะห์ถึงความเป็นไปได้ที่ agent จะสามารถอยู่ในตำแหน่งผู้ผลิต กล่าวแบบบูดิเยอร์จะได้ว่า ต้องวิเคราะห์ว่าผู้ผลิตมีทุนทางสัญลักษณ์และทุนทางวัฒนธรรมในการผลิตวัฒนธรรมมากน้อยเพียงใด

กลยุทธ์ในการสร้าง สะสม สืบทอด ทุนทางสัญลักษณ์และทุนทางวัฒนธรรมหมายถึงการวิเคราะห์กระบวนการที่ agent ใช้ในการผลิตวัฒนธรรม และทำให้วัฒนธรรมที่ผลิตนั้นมีที่ทางอยู่ในโครงสร้างอำนาจ ซึ่งหมายถึงการสร้าง-ขยาย พื้นที่ทางวัฒนธรรมนั่นเอง

๓) ตัวกลางทางวัฒนธรรม คนกลุ่มนี้ได้แก่ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา สื่อ พ่อค้า นักวิชาการ คนเหล่านี้ทำหน้าที่สร้างความหมาย ค่านิยมให้กับวัฒนธรรม สร้างความเป็นไปได้ที่วัฒนธรรมจะสามารถแพร่เข้าไปในชีวิตประจำวันของผู้คน สร้าง และ/หรือ เสริมเครื่องมือในการถอดรหัสทางวัฒนธรรม กระบวนการที่ตัวกลางทางวัฒนธรรมใช้ในการสร้างสิ่งอ้างอิงร่วมระหว่างผู้สร้างและผู้เสพวัฒนธรรม กลยุทธ์ในการนำเสนอวัฒนธรรม การผูกโยงวัฒนธรรมเข้ากับรหัสหมายที่มีอยู่ในสังคม

๔) ผู้บริโภค/เสพ งานวัฒนธรรม

ผู้เสพงานวัฒนธรรมต้องมีทุนทางวัฒนธรรม กล่าวคือ สามารถถอดรหัสหมายทางวัฒนธรรมได้ สจ๊วต ฮอลล์ (Hall, 1992 p.128-138, อ้างใน เกษม เพ็ญภินันท์ , 2549, หน้า 31-33) วิเคราะห์ผู้รับสารผ่านแนวคิดเรื่อง “การใส่รหัส และ การถอดรหัส” ว่า ผู้ส่งสารใส่รหัสความหมายเข้าไปในสาร และผู้รับสารจะถอดรหัสพร้อมกับการยอมรับความหมายและให้มันครอบงำในรูปของวาทกรรม จากนั้นจึงเกิดการผลิตซ้ำสารนั้น

ทั้งนี้รหัสนี้ที่ใส่โดยผู้ส่งสาร และ รหัสที่ถอดโดยผู้รับสารไม่จำเป็นต้องตรงกัน

๑. ผู้รับสารอาจตีความหมายของสารต่างๆเหมือนรหัสที่ถูกใส่ไว้โดยตรงไปตรงมาแบบ ที่เรียกว่า perfectly transparent communication เนื่องจาก dominant-hegemonic position ส่วนรหัสนี้ Hall เรียกว่า preferred code (สมสุข, ๒๕๔๕, หน้า ๑๒๘)
๒. ผู้รับสารต่อรองความหมายของรหัสที่ส่งมา รหัสหมายนี้เรียกว่า negotiated code
๓. ผู้รับสารต่อต้านความหมาย และ ถอดรหัสอย่างตรงกันข้าม โดยใช้กรอบในการอ้างอิงความหมายอื่น ตัวอย่างรูปธรรมของการถอดรหัส ที่ เกษม (หน้า ๓๒) ยกขึ้นมาอธิบายคือ การรับฟังข้อถกเถียงทางการเมือง แม้ว่าผู้นำรัฐบาลจะกล่าวชี้แจงกับประชาชนอย่างไร เราก็ถอดรหัสออกมาตรงกันข้ามกับสิ่งที่แถลงนั้น เนื่องจากเรานำกรอบการอ้างอิงอื่นมาใช้ในการถอดรหัส เป็นต้น

การตีความสารในรูปแบบต่างๆนี้ แสดงถึงความหลากหลายของการสร้างความหมาย ซึ่งขึ้นกับประสบการณ์ทางสังคมของผู้รับ ไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์เรื่อง วัย เพศ ชนชั้น กลุ่มชาติพันธุ์ เชื้อชาติ และ รูปแบบการใช้ชีวิต เป็นต้น

จากกรอบการวิเคราะห์ดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้คัดเลือกกรณีศึกษา และ หาเอกสารงานวิจัย ตลอดจนสื่อต่างๆที่เกี่ยวข้องกับกรณีศึกษาขึ้นมาจำนวนหนึ่ง เพื่อชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างหลากหลายของการนำเสนอวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ ความเป็นชายขอบ พิธีกรรม และความเชื่อในกระบวนการเคลื่อนไหว และนำไปสู่การวิเคราะห์ เงื่อนไขในการผลิตวัฒนธรรมรูปแบบ และ เนื้อหา ตลอดจนการรับ/เสพ งานวัฒนธรรมนั้น

คำถามนำในการสำรวจองค์ความรู้

คำถามที่๑ อะไรคือกระบวนการที่กลุ่มเคลื่อนไหวใช้ในการต่อสู้โดยใช้ประเด็นทางวัฒนธรรม (เป็นการวิเคราะห์การเคลื่อนไหวที่นำมาเป็นกรณีศึกษา)

หากวิเคราะห์จากกรณีศึกษา จะเห็นถึงความเหมือน ความซ้ำซ้อน หรือความหลากหลายของผู้กระทำทางวัฒนธรรม รูปแบบของการนำเสนอประเด็นทางวัฒนธรรมไปใช้ใน

การต่อสู้ จังหวะ/ช่วงเวลาที่มีการนำประเด็นทางวัฒนธรรมไปใช้ และผลของการนำไปใช้ที่มีต่อขบวนการต่อสู้

คำถามที่ ๒ กระบวนการผลิตงานวิจัยวัฒนธรรม กับ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม มีความสัมพันธ์กันอย่างไร (เป็นวิเคราะห์ชิ้นงานวิจัย เอกสาร และ สื่อที่เล่าเรื่องราวของงานวิจัย)

การวิเคราะห์งานที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวนี้ ต้องการที่จะดูว่ามีการเปลี่ยนแปลงของ ผู้เขียน ลีลาการเขียน รูปแบบการนำเสนอ ผู้อ่านที่เป็นกลุ่มเป้าหมายอย่างไร และ วิเคราะห์ว่าเหตุใดจึงเกิดการเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงนี้สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม การเมือง อย่างไร

คำถามที่๓ การเคลื่อนไหวและงานวิจัยด้านวัฒนธรรมสามารถฝ่าวงล้อมและสร้างผลกระทบทางวิชาการ, ทางการพัฒนา/เศรษฐกิจ, และ ทางการเมือง ตลอดจนสามารถสร้างอำนาจนำได้มากน้อยเพียงใด

บทที่ ๒

กรณีศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวยางสังคม

การศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวยางสังคมในช่วงทศวรรษ ๒๕๕๐ ที่เลือกมาเป็นกรณีศึกษามี ๕ กรณีดังนี้

กรณีศึกษา	ที่ตั้ง	ผู้ขัดแย้ง	ปีเคลื่อนไหว	สถานะปัจจุบัน(๔๕)
๑.ภาคใต้ ๑.๑. ท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย ๑.๒. โรงไฟฟ้า บ่อนอก ๑.๓. ประมงพื้นบ้าน	จ.สงขลา จ.ประจวบคีรีขันธ์ จ.ปัตตานี	ปตท. กฟผ. ประมงพาณิชย์	๒๕๕๑-๕๕ ๒๕๕๑-๕๖ ๒๕๓๕-๕๓	ย้ายไป ๔.๘ กม. ย้ายไปสระบุรี มีโครงการนำร่อง
๒.กทม.- ตต. - ตอ. ๒.๑. ชุมชนป้อมมหากาฬ ๒.๒. ท่อก๊าซไทย-พม่า ๒.๓. บ่อน้ำบาดน้ำเสียบ	จ. กรุงเทพฯ จ. กาญจนบุรี จ.สมุทรปราการ	กทม. ปตท. กรมควบคุมมลพิษ	๒๕๓๕- ๒๕๓๕-๕๑ ๒๕๕๑-๕๓	ต่อรงอยู่ในพื้นที่ ๑ ไร่ ก่อสร้างเสร็จ ยุติโครงการ
๓.ภาคอีสาน ๓.๑. เขื่อนปากมูล	จ.อุบลราชธานี	กฟผ.	๒๕๓๑-	ต่อรงเวลาเปิดประตูน้ำ
๔.ภาคเหนือ ๔.๑. กระเช้าไฟฟ้า ๔.๒. ลุ่มน้ำลี้	จ.เชียงใหม่ จ.ลำพูน	กระทรวงทรัพยากร (การจัดทรัพยากร)	๒๕๕๖-๕๘ ๒๕๕๘-	ระงับโครงการ หน่วยรัฐอ้างเป็นผลงาน

กรณีศึกษาเกือบทั้งหมดมีรัฐเป็นผู้ขัดแย้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม
ครึ่งหนึ่งของกรณีศึกษาที่ยกมานี้เป็นกรณีที่เกิดขึ้นสุดแล้ว ซึ่งได้แก่

- กรณีท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย ที่ อ.จะนะ จ.สงขลา รัฐตัดสินใจย้ายโครงการออกไปจากพื้นที่เดิม
- กรณีโรงไฟฟ้าซึ่งเดิมจะสร้างที่ ต.บ่อนอก จ.ประจวบคีรีขันธ์ ได้ย้ายไปที่จังหวัดสระบุรี
- รัฐหยุดดำเนินการโครงการบ่อน้ำบาดน้ำเสียบที่ อ.คลองด่าน จ.สมุทรปราการ และโครงการกระเช้าไฟฟ้าที่ จ.เชียงใหม่

ทั้ง ๔ กรณีนี้อาจนับได้ว่าเป็นความสำเร็จที่สำคัญของกระบวนการภาคประชาชน สำหรับกรณีที่สิ้นสุดแล้วนี้มี ๑ กรณีซึ่งได้แก่ โครงการท่อก๊าซไทย-พม่าที่ จ.กาญจนบุรี ที่ภาครัฐเดินหน้าดำเนินโครงการต่อไปจนเสร็จ แม้จะมีการเคลื่อนไหวของประชาชนในพื้นที่และกลุ่มพันธมิตร นับจนถึงต้น ปี พ.ศ. ๒๕๕๕ (ซึ่งเป็นช่วงที่รวบรวมข้อมูลงานวิจัยนี้) กรณีศึกษาอีก ๔ กรณี ยังอยู่ระหว่างการ “ต่อรอง” ทั้งนี้แต่ละกรณีมีระดับของการต่อรองที่แตกต่างกัน กล่าวคือ

- กรณีประมงพื้นบ้าน แม้จะมีโครงการนำร่องแต่ก็ยังคงไม่มีหลักประกันว่าจะสามารถแก้ปัญหาได้
- ส่วนชาวชุมชนป้อมมหากาฬอยู่ระหว่างการเจรจาต่อรองกับทาง กทม.เพื่อขอใช้พื้นที่ ๑ ไร่เพื่ออยู่อาศัยโดยยื่นขออนุญาตรักษาให้อยู่ในระเบียบ
- ในกรณีเขื่อนปากมูล ประเด็นต่อสู้อย่างคงเป็นเรื่องการให้เลิกใช้เขื่อน แต่ในระหว่างนี้ชาวบ้านต่อรองขอขยายเวลาการเปิดประตูระบายน้ำ
- การจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำลี้ ยังคงดำเนินต่อไป

ในแง่ของระยะเวลาในการต่อสู้ จะเห็นได้ว่าในบรรดากระบวนการเคลื่อนไหวที่ขมขานี้ กรณีเขื่อนปากมูลเป็นกรณีที่มีการเคลื่อนไหวยาวนานที่สุดคือเกือบ ๒๐ ปี กรณีที่มีระยะเวลานานในลำดับต่อมาคือ กรณีประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีคือ ๑๐ปี นอกนั้นมีระยะเวลาในการต่อสู้อยู่ระหว่าง ๓-๕ ปี

ในส่วนนี้จะเรียบเรียงรูปแบบ เนื้อหา และ กระบวนการต่อสู้ โดยเน้นให้เห็นถึงที่มาของประเด็นปัญหา คู่ขัดแย้ง กลุ่มพันธมิตรในการต่อสู้ และ ประเด็นการต่อสู้ในแต่ละช่วง เพื่อความมีการนำประเด็นทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ พิธีกรรม และ ความเชื่อมาใช้ในช่วงใดตลอดจนชี้ให้เห็นว่าสถานะของการเคลื่อนไหวในปัจจุบันเป็นอย่างไร

๑.กรณีศึกษาภาคใต้

กรณีศึกษาที่ ๑.๑: การเคลื่อนไหวท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย

เพื่อให้เห็นประเด็นปัญหา คู่ขัดแย้ง กลุ่มพันธมิตรในการต่อสู้ และ ประเด็นการต่อสู้ในแต่ละช่วง ส่วนนี้คัดลอกและตัดตอนจากบางส่วนของเอกสารสองชิ้น คือ อสมา พิทักษ์ถิ่นไทย, “วิถีวัฒนธรรมกับการต่อสู้ของคนจะนะ: กรณีโครงการท่อก๊าซธรรมชาติ และ โรงแยกก๊าซธรรมชาติไทย-มาเลเซีย.” (ร่าง) วิทยานิพนธ์คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (สาขามานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖. และ ภณิการ์ เพชรเขียว, “การเคลื่อนไหวท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย,” รายงานวิชาสังคมวิทยาประเทศกำลังพัฒนา ภาคเรียนที่ ๑ ปีการศึกษา ๒๕๔๖ คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

โครงการท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๒๒ และดำเนินการอย่างต่อเนื่องตามนโยบายซึ่งไม่ได้รับความเห็นชอบจากประชาชน การเคลื่อนไหวจากกลุ่มคัดค้านเพื่อเป้าหมายให้ระงับโครงการก่อสร้าง ผ่านกระบวนการเคลื่อนไหวหลากหลายรูปแบบแตกต่างกันตามช่วงเวลา รวมถึงการนำประเด็นทางวัฒนธรรมมาใช้ในการเคลื่อนไหว

สรุปสถานการณ์กรณีท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย

ในที่นี้จะกล่าวถึงโครงการท่อก๊าซ โดยเริ่มตั้งแต่การลงนามในข้อตกลงการซื้อขายก๊าซระหว่างไทยกับมาเลเซีย จากนั้นจึงอธิบายกระบวนการเคลื่อนไหว โดยแบ่งเป็น ๓ ช่วงเพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของประเด็นเคลื่อนไหว การเปลี่ยนพันธมิตรหลัก และ การเปลี่ยนรูปแบบวิธีการเรียกร้อง

ช่วงแรก (๒๕๔๑-๒๕๔๒) ก่อนทำการประชาพิจารณ์

นายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรีของไทย และมหาธีร์ มูฮัมหมัด นายกรัฐมนตรีมาเลเซีย ร่วมเป็นสักขีพยานในการลงนามข้อตกลงการซื้อขายก๊าซระหว่าง ปตท.กับปิโตรนาส ณ หอประชุม ดินสุลต่านนท์ และร่วมเป็นสักขีพยาน เช่นสัญญาซื้อขาย ณ ที่ว่าการรัฐเคดาร์ ประเทศมาเลเซีย โดยขณะนายชวน หลีกภัย จะเดินทางไปมาเลเซีย มีชาวบ้าน นักศึกษา NGO และนักวิชาการ ร่วมกันทักท้วงนายกรัฐมนตรีอีกครั้งที่ด่านสะเดา สิ่งที่ประชาชนต้องการคือ การศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม และการทำประชาพิจารณ์ที่เปิดเผยมุมติธรรม รูปแบบคัดค้านช่วงนี้ กลุ่มสมัชชานักศึกษาภาคใต้ ได้ลอบเรือในทะเลสาบสงขลาพร้อมชูป้ายคัดค้าน ขณะดำเนินการกลุ่มทหารเรือเข้าสกัดกั้น ส่วนเครือข่ายพลเมืองสงขลาออกแถลงการณ์เตือนรัฐว่า การจะดำเนินการใดๆต้องมีการทำประชาพิจารณ์ ตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๔๐) เสียก่อน หลังจากนั้นได้ร่วมกันจัดเวทีให้ความรู้ถึงผลได้-ผลเสียหากมีโรงแยกก๊าซเกิดขึ้น แก่ประชาชนทั้งในพื้นที่ที่ท่อก๊าซจะขึ้นและตลอดตามแนวท่อก๊าซ รวมทั้งจัดเวทีให้ความรู้แก่คน

ทั่วไปทั้งในสงขลาและหาดใหญ่เกือบทุกอาทิตย์ เกิดแนวร่วมคัดค้านการทำประชาพิจารณ์อันไม่ชอบธรรม มีการทำป้ายประท้วงโครงการอย่างต่อเนื่องในทุกหมู่บ้าน โดยเฉพาะในพื้นที่ ๕ หมู่บ้านที่อยู่ใกล้กับจุดขึ้นบกของท่อก๊าซและใกล้ที่ตั้งโรงแยกก๊าซในตำบลลิงชัน ในช่วงนี้กลุ่มเครือข่ายพลเมืองสงขลา ๒๔ องค์กร แดงข่าวว่าทางกลุ่มไม่เห็นด้วยกับการทำประชาพิจารณ์และเรียกร้องต่อรัฐบาล ๒ ข้อ คือรัฐต้องเปิดเผยความจริงทั้งหมดที่ได้ทำโครงการไปแล้ว และเปิดเผยรายละเอียดของสัญญา รวมถึงรัฐบาลต้องยกเลิกการทำประชาพิจารณ์ที่ไม่ถูกต้องที่กำลังจะมีขึ้น แล้วนำแผนแม่บทการพัฒนาภาคใต้ตอนล่างทุกแผนมาทำประชาพิจารณ์แทน นอกจากนี้เครือข่ายพลเมืองสงขลายังร่วมกับคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนภาคใต้ เข้ายื่นหนังสือต่อแม่ทัพภาค ๔ เพื่อขอเข้าหารือเกี่ยวกับบทบาททหารต่อโครงการ ยื่นจดหมายเปิดผนึกผ่านสื่อมวลชนไปยัง นายชวน หลีกภัย ในฐานะรมว.กลาโหม กลุ่มพันธมิตร คือ กลุ่มชาวบ้าน ๕ อำเภอ ได้แก่ อ.จะนะ อ.นาหม่อม อ.หาดใหญ่ อ.สะเดา และ อ.เทพา, กลุ่มสมัชชานักศึกษาภาคใต้, กลุ่ม NGO

ช่วงที่สอง (๒๕๔๓) การทำประชาพิจารณ์

การทำประชาพิจารณ์ได้เกิดขึ้น ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรก วันที่ ๒๕-๓๐ กรกฎาคม ๒๕๔๓ ณ หอประชุมเทศบาลนครหาดใหญ่ โดยใช้ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ปี ๒๕๓๕ เพื่อรับฟังความคิดเห็นของประชาชน มีประชาชนเข้าร่วมประมาณ ๓,๐๐๐ คน ประเด็นการคัดค้านคือการทำประชาพิจารณ์ผิดรัฐธรรมนูญ กล่าวคือ รัฐบาลจัดให้มีประชาพิจารณ์ภายหลังจากที่รัฐบาลลงนามสัญญาซื้อขายก๊าซแล้ว ท้ายที่สุดเวทีการประชาพิจารณ์ในวันนั้นต้องเลื่อนออกไป จนกว่าจะมีการศึกษาผลกระทบให้ครอบคลุมการพัฒนาภาคใต้ ครั้งที่สอง ๒๑ ตุลาคม ๒๕๔๓ จัดขึ้นบริเวณสนามกีฬาจิระนคร อ.หาดใหญ่ ประเด็นการคัดค้านคือ ชาวบ้านไม่ยอมรับการทำประชาพิจารณ์ครั้งที่ ๒ เนื่องจากเป็นการประชาพิจารณ์ที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วม ไม่มีความเป็นกลาง และคนลงทะเบียนเข้าร่วมประชาพิจารณ์ถูกกีดกัน

วิธีการคัดค้านการทำประชาพิจารณ์ทั้งสองครั้งคือ กลุ่มผู้คัดค้านได้ใช้กำลังเพื่อคัดค้านการทำประชาพิจารณ์ เช่น การทำประชาพิจารณ์ครั้งแรก กลุ่มคัดค้านได้เข้าไปยึดพื้นที่การทำประชาพิจารณ์ ส่วนครั้งที่สองกลุ่มผู้คัดค้านมาปิดล้อมทางเข้า-ออกสนามกีฬาทุกประตู ไม่ให้คณะกรรมการประชาพิจารณ์และชาวบ้านเข้าไป จากเหตุการณ์เหล่านี้ส่งผลให้การทำประชาพิจารณ์กลายเป็นประชาพิจารณ์เลือด และนายอุเชนทร์ เชียงเสน พร้อมด้วยชาวบ้าน อีก ๗ คน ถูกออกหมายจับในกรณีล้มประชาพิจารณ์ครั้งที่สอง พันมิตรในช่วงนี้ ได้แก่ ชาวบ้านอ.จะนะ กลุ่ม NGO เช่น กลุ่มโครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้ กลุ่มเกษตรกรทางเลือกบ้านทรายขาว กลุ่มเกษตรกรอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำปากพนังตอนบน ๒ และนักศึกษา เป็นต้น

ช่วงที่สาม (๒๘ ตุลาคม ๒๕๔๓ – ๒๕ ธันวาคม ๒๕๔๕) หลังการทำประชาพิจารณ์

ประเด็นการคัดค้าน คือเรียกร้องให้รัฐบาลยุติการออกหมายจับผู้นำการชุมนุม ๗ คน และหยุดโครงการท่อก๊าซและโรงแยกก๊าซไทย-มาเลเซีย ด้านวิธีการคัดค้าน ศ.ดร.นิติ เอยวศิววงศ์ องค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ และนักศึกษา ๑๐ องค์กร ร่วมกันออกแถลงการณ์ต่อต้านการดำเนินคดีกับแกนนำผู้คัดค้าน ขณะเดียวกันเครือข่ายคัดค้านโครงการท่อส่งก๊าซ โรงแยกก๊าซไทย-มาเลเซีย และอุตสาหกรรมต่อเนื่อง ขึ้นหนังสือถึงนายมหาธีร์ โมฮัมหมัด ผ่านทางสถานทูตมาเลเซีย ขอให้ยกเลิกการร่วมลงทุนโครงการเจดีเอ ขึ้นหนังสือเรียกร้องนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร ร.ต.อ.ปุระชัย เปี่ยมสมบูรณ์ นายสุริยะ จึงรุ่งเรืองกิจ พร้อมทั้งมีนักวิชาการจากทั่วประเทศกว่า ๑,๓๘๐ คนได้ร่วมกันลงนามเรียกร้องให้ทบทวนโครงการอีกครั้ง หลังจาก ๒๐ ธันวาคม ๒๕๔๕ กลุ่มคัดค้านได้ยื่นหนังสือกับนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง แต่ตำรวจขัดขวางไว้ ส่งผลทำให้เกิดการปะทะกัน จนหลายฝ่ายได้ระบุว่า นี่คือ “ธันวาคมพิพ” กลุ่มพันธมิตร ในช่วงนี้ได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง รวมถึงนักวิชาการสาขาต่างๆ จำนวน ๑, ๓๘๐ คน ผลของการคัดค้าน ทำให้นายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร เดินทางไปรับฟังความเห็นชาวบ้านกลุ่มคัดค้านที่ อ.จะนะ จ.สงขลา กลุ่มสนับสนุนที่ อ.หาดใหญ่ และรับปากชาวบ้านว่าจะตัดสินใจภายในสามเดือน หลังจากนั้นรัฐบาลออกแถลงการณ์ให้เดินหน้าทำโครงการต่อไป โดยเปลี่ยนจุดขึ้นท่อห่างจุดเดิมไป ๔.๘ กิโลเมตร โดยอ้างว่าเพื่อไม่ต้องศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมใหม่ เพราะอยู่ในรัศมีที่ศึกษาไว้แล้วไม่เกิน ๕ กิโลเมตร

วัฒนธรรมนำการเคลื่อนไหว

‘กระบวนการต่อสู้ของชาวจะนะมีความซอ้นทับของภาพลักษณ์ กล่าวคือ ด้านหนึ่งการเคลื่อนไหวคัดค้านท่อก๊าซอิงอยู่กับหลักศาสนาอิสลาม ที่รักความสงบสันติ แต่อีกด้านหนึ่งภาพลักษณ์ที่ปรากฏในทางสาธารณะ กลับถูกมองว่าการเคลื่อนไหวมีแนวโน้มที่จะใช้ความรุนแรง’ (อสมา, ๒๕๔๖:๔๖) โดยการปรากฏประเด็นทางวัฒนธรรมอิสลามที่นำมาใช้ในการเคลื่อนไหว ได้แก่

ข้อความอิงหลักศาสนา การละหมาดฮายัต และการแสดงศิลปะพื้นบ้าน

พ.ศ. ๒๕๔๑ - ๒๕๔๔ การนำวัฒนธรรมมาใช้เคลื่อนไหวในช่วงแรกนี้ วัฒนธรรมไม่ได้เป็นประเด็นหลักในการเคลื่อนไหว หากแต่นำมาเสริมประเด็นผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม / เป็นขวัญและกำลังใจ / หรือผ่อนคลายความเครียด ประกอบด้วย ข้อความอิงหลักศาสนา ที่อยู่ในรูปแบบแถลงการณ์ จดหมายเปิดผนึก หรือ ปกหลังเอกสารเผยแพร่ ซึ่งอ้างอิงคำพูดตามหลักศาสนาและเชื่อมโยงกับเรื่องสิ่งแวดล้อม โดยเน้นย้ำถึงวิถีชีวิตมุสลิมที่สงบสุข เช่น ‘ขอความสุขสวัสดิ์ จงมีแก่ทุกท่าน ขอให้ทุกชีวิต ปลอดภัยจากมลพิษทั้งปวง’ เป็นต้น (อสมา, ๒๕๔๖:๓๘) การละหมาดฮายัต หมายถึงการละหมาดเพื่อขอพรจากพระผู้เป็นเจ้า ในทุกกิจกรรมสาธารณะที่จัดขึ้น กลุ่มเคลื่อนไหวจำทำการละหมาดฮายัต เช่น การละหมาดฮายัตในการทำพิธีเปิดศูนย์คัดค้าน

โครงการทอผ้าไทยมาเลเซีย ลานหอยเสียบ ซึ่งใช้เป็นศูนย์ทำกิจกรรมและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชาวบ้าน และต่อมาในภายหลังสถานที่นี้กลายเป็นมหาวิทยาลัยชาวบ้านลานหอยเสียบ การแสดงศิลปะพื้นบ้าน นอกจากวงเสนาทางวิชาการ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์การเคลื่อนไหวกับกลุ่มคัดค้านจากภูมิภาคอื่นๆ และเป็นฐานที่มั่นการคัดค้านแล้ว ที่ลานหอยเสียบยังมีการแสดงศิลปะพื้นบ้านเป็นกิจกรรมพิเศษ เช่น ลิเกฮูลู

การสร้างมัสยิดซาฟารี

๔ มกราคม ๒๕๔๕ มีการนำวัฒนธรรมอิสลามซึ่งวิถีชีวิตกับศาสนาไม่แยกออกจากกัน มาใช้อย่างชัดเจนในการเคลื่อนไหว โดยรูปแบบที่แสดงออกคือการสร้างมัสยิด สถานการณ์ในช่วงดังกล่าวคือ ชาวบ้านรู้สึกไม่ไว้วางใจหลังจากนายกรัฐมนตรียกยิม จึงร่วมกันสร้างมัสยิดซาฟารี ซึ่งถอดความเป็นภาษาไทยได้ว่า มัสยิดสำหรับคนเดินทาง ณ บริเวณจุดที่โครงการทอผ้าและโรงแยกก๊าซจะสร้าง เพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โดยในแถลงการณ์สร้างระบุว่า มัสยิดแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกในการละหมาด แก่ผู้สัญจรเส้นทางสายดังกล่าว และขอยกมัสยิดซาฟารีเป็นทรัพย์สินสมบัติสาธารณะ ทว่านโยบายของการสร้างคือ ตามหลักศาสนาแล้วนั้น เมื่อมีการสร้างมัสยิดหากผู้ใดเคลื่อนย้ายหรือรื้อถอนมัสยิด ถือว่าผิดหลักความเชื่อของศาสนาอิสลาม

วาท์ (ที่ดินซึ่งผู้เช่าผู้แยกให้เป็นของสาธารณะ และไม่สามารถซื้อขายได้)

การเคลื่อนไหวโดยผู้ใหญ่เพื่อวาท์

๑๐ กันยายน ๒๕๔๖ ชาวบ้าน กว่า ๑๐๐ คนได้รวมตัวกันยื่นหนังสือต่อ อบต.ดลิ่งชัน ขอคัดค้านการโอนที่ดินสาธารณะ (วาท์) ซึ่งอยู่ใจกลางพื้นที่ก่อสร้างโรงแยกก๊าซไทย-มาเลเซีย (โพกสภาคได้, ๒๕๔๖) เนื่องจากที่ดินวาท์นี้เป็นที่ดินที่คนเช่าคนแยกให้เพื่อประโยชน์สาธารณะ โดยทางศาสนาที่ดินวาท์จะยกให้เป็นของใคร / โอนถ่าย / หรือซื้อขายแลกเปลี่ยนไม่ได้ แต่เมื่อบริษัททรานส์ไทย-มาเลเซีย (TTM) ต้องการได้ที่ดินวาท์ จึงส่งหนังสือผ่านนายอำเภอจะนะ เพื่อขอให้ อบต.ดอนสภาพที่ดินวาท์ และโอนให้ TTM ด้านอบต. อธิบายว่า แม้ที่ดินดังกล่าวเป็นเส้นทางสาธารณะที่คนโบราณมอบให้แต่ไม่มีทางออก เนื่องจาก TTM ซื้อที่ดินโดยรอบล้อมไว้แล้ว การเก็บที่ดินไว้จึงไม่มีประโยชน์ ดังนั้นทาง TTM จึงต้องการนำเอาที่ดินบริเวณใกล้เคียงมาแลกเปลี่ยนกับวาท์ โดยเห็นว่าน่าจะมีประโยชน์มากกว่า

การเคลื่อนไหวโดยเด็กเพื่อวาท์

๒๕ พฤษภาคม ๒๕๔๗ (www.fridaycollege.org, ๒๕๔๗) เด็กๆ ชาวจะนะ จำนวนประมาณ ๕๐ คน เดินทางเข้าไปบริเวณที่ดินวาท์ จากนั้นเด็กๆ ร่วมกันวาดรูป และเขียนป้ายผ้าแสดงความรู้สึก รวมทั้งยื่นข้อสิทธิที่ดินวาท์คืน เช่น ทวงถามวาท์ / หยุดสร้างทอผ้าชนรค เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนทั่วไปสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ดังเดิม

กรณีที่ ๑.๒

การคัดค้านโครงการโรงไฟฟ้าบ่อนอก

แม้ว่าการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าบ่อนอก จ.ประจวบคีรีขันธ์ จะจบลงเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๖ โดยรัฐบาลตกลงย้ายที่ก่อสร้างไปที่จังหวัดสระบุรี แต่ต่อมาเดือนมิถุนายน ๒๕๔๗ นายเจริญ วัตอักษร ประธานกลุ่มรักษ์ถิ่นบ่อนอก เสนอการเคลื่อนไหว ถูกยิงเสียชีวิต และเมื่อเดือนสิงหาคม ๒๕๔๘ มีรายงานข่าว ‘การเสียชีวิตของสองจำเลย ผู้ร่วมกันฆ่า นายเจริญ ทำให้ถูกจับตามองว่าจะส่งผลกระทบต่ออุปคติ และสาวไปไม่ถึงตัวผู้บงการ’(มติชนสุดสัปดาห์, ๒๕๔๘:๕๗-๕๘) ความสำเร็จของการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการโรงไฟฟ้าบ่อนอก ที่แลกด้วยชีวิตแกนนำชาวบ้านกรณีนี้ มีเรื่องราวความเป็นมายาวนานกว่าสิบปี

ลำดับเหตุการณ์

พ.ศ. ๒๕๓๐ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตคาดการณ์ว่า ปริมาณความต้องการไฟฟ้าจะเพิ่มเฉลี่ยปีละกว่า ๑๐% ธนาคารโลกเสนอให้รัฐบาลไทยเปิดทางให้เอกชนเข้ามาลงทุนในโครงการผลิตไฟฟ้า

พ.ศ. ๒๕๓๕ รัฐบาลอานันท์ ปันยารชุน แปรรูปการไฟฟ้าฝ่ายผลิต โดยเริ่มต้นจากการออกกฎหมายรองรับการเข้าร่วมทุนของภาคเอกชน

พ.ศ. ๒๕๓๗ รัฐบาลชวน ๑ ได้มีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๓๗ เห็นชอบให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิต รับซื้อกระแสไฟฟ้าจากผู้ผลิตเอกชน โดยอนุญาตให้เอกชนสามารถผลิตไฟฟ้าขาย กฟผ. ได้ แต่ กฟผ. ยังคงผูกขาดการเป็นผู้ส่งจ่ายกระแสไฟฟ้าขายให้แก่ผู้บริโภค

พ.ศ. ๒๕๓๘ กฟผ. เชิญเอกชนประมูลการสร้างโรงไฟฟ้าขาย กฟผ. ๗ แห่ง โดย ๓ แห่ง อยู่ในเขต จ.ประจวบคีรีขันธ์ เป็นโรงไฟฟ้าของ กฟผ. เอง ๑ โรงที่ อ.ทับสะแก โรงไฟฟ้าเอกชน ๒ โรง คือโรงไฟฟ้าหินกรูด ที่ ต.ธงชัย อ.บางสะพาน และโรงไฟฟ้าบ่อนอก ที่ ต.บ่อนอก อ.กุยบุรี ซึ่งบริษัทกอล์ฟ อิเล็กตริกประมูลได้

พ.ศ. ๒๕๔๐ ชาวบ้านได้ก่อตั้งกลุ่มอนุรักษ์ท้องถิ่นบ่อนอกขึ้นมาเป็นศูนย์กลางการเคลื่อนไหว มี นายสุชิน ช่อระหงส์ เป็นประธานกลุ่มคนแรก

พ.ศ. ๒๕๔๑ ชาวบ้านเริ่มทราบเรื่องเมื่อบริษัทมาซื้อที่ดิน กลางปีรายงานวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) ผ่านความเห็นชอบจากสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (สผ.) ชาวบ้านนับหมื่นปิดถนนเพชรเกษมเพื่อเรียกร้องให้ยกเลิกการก่อสร้าง

พ.ศ. ๒๕๔๒ สุชิน ช่อระหงส์ ประธานกลุ่มอนุรักษ์ท้องถิ่นบ่อนอก ได้รับเลือกเป็นหนึ่งในสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลบ่อนอก ตำแหน่งผู้นำจึงรับช่วงต่อโดย เจริญ วัตอักษร สถานการณ์ในช่วงปีนี้เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ กฟผ.จึงประกาศหยุดการผลิตไฟฟ้าจาก โรงงานของ กฟผ.เองไปจนปี ๒๕๔๕ แม้จะหยุดผลิตแต่ประเทศไทยก็ยังมีไฟฟ้าสำรองอยู่มาก เมื่อเข้าสู่

เดือนมิถุนายน มีการทำประชาพิจารณ์โครงการโรงไฟฟ้าขึ้น แต่ชาวบ้านไม่ยอมรับเพราะรัฐบาลไม่ให้ถ่ายทอดให้ผู้คนรับรู้

พ.ศ. ๒๕๔๔ สถานการณ์ที่บ่อนอกแพร่กระจายไปทั่วผ่านสื่อต่างๆ ถึงเรื่องราวเกี่ยวกับปลาวาฬบรูด้า หรือที่ชาวประมงแถบนั้นเรียกว่า “ปลาใหญ่” หรือ “ปลาจ้าว” ที่บริเวณหน้าชายหาดบ่อนอก (www.thalaythai.com, ๒๕๔๕) ในความเป็นจริงชาวบ้านเห็นวาฬนี้มาช้านาน แต่ไม่มีผู้ใดอยากทำให้เป็นข่าวขึ้นมา เนื่องจากเกรงว่าจะเป็นการไปรบกวนวิถีชีวิตของวาฬชนิดนี้ ทว่าในครั้งนี้ชาวบ้านแจ้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้มาดูแลด้วยตัวเอง และให้หน่วยงานรัฐได้เห็นถึงความสมบูรณ์ของท้องทะเลในบริเวณนี้

พ.ศ. ๒๕๔๕ จาตุรนต์ ฉายแสง ตรวจสอบว่าสัญญาที่ กฟผ. ทำกับบริษัทเป็นสัญญาที่เสียเปรียบ นักวิชาการกว่า ๕๐๐ คนร่วมลงนามคัดค้านโครงการและให้รัฐบาลยุติการก่อสร้างทันที เดือนตุลาคม ตัวแทนชาวบ้านกว่า ๑,๐๐๐ คนมาชุมนุมที่กรุงเทพฯ และยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี

พ.ศ. ๒๕๔๖ รัฐบาลมีมติอาจย้ายสถานที่ก่อสร้างโรงไฟฟ้าไปที่ จ. สระบุรี

พ.ศ. ๒๕๔๗ เจริญ วัคฉักร ถูกลอบยิงเสียชีวิต ในกลางดึกของคืนวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๗ ขณะลงจากรถทัวร์หลังเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ดำรงจากส่วนกลางที่เข้ามาทำคดีใช้เวลานานนักก็พบพยานหลักฐาน และสามารถเข้าจับกุมสองมือปืน

พ.ศ. ๒๕๔๘ สองจำเลยผู้ร่วมกันฆ่าเจริญ วัคฉักร เสียชีวิตในเวลาไล่เลี่ยกัน

ผลกระทบต่อวิถีชีวิตจากโครงการโรงไฟฟ้า

ชาวบ้านบ่อนอกมีความพึงพอใจต่อคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่ได้อยู่แล้วในปัจจุบัน จึงไม่ต้องการสิ่งใดๆที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและทำลาย (กลุ่มศึกษาพลังงานทางเลือกเพื่ออนาคต, มปป. : ๑๑) นอกจากผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมจากโครงการสร้างโรงไฟฟ้า ไม่ว่าจะเป็นการใช้ น้ำของโรงไฟฟ้าที่จะกระทบสัตว์น้ำขนาดเล็ก / การปล่อยน้ำของโรงไฟฟ้าที่จะเพิ่มความ เป็นพิษของคลอรีนสู่ทะเล ขณะเดียวกันทำให้อุณหภูมิน้ำสูงขึ้น ทั้งส่งผลต่อสัตว์น้ำเช่นกัน / การสร้างสะพานท่าเทียบเรือที่รูก้ำเข้าไปในทะเลจะส่งผลต่อการไหลของกระแสน้ำ / ผลกระทบทางด้านอากาศเนื่องจากก๊าซซัลเฟอร์ไดออกไซด์ (FGD) / และ ผลกระทบต่ออุทยานแห่งชาติเขาสามร้อยยอดแล้ว โครงการสร้างโรงไฟฟ้ายังส่งผลกระทบด้านสังคม

กล่าวคือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตชาวบ้านไปสู่ความลำบาก ได้แก่ ผลกระทบต่ออาชีพการประมง อันเป็นผลเกี่ยวเนื่องจากการที่สัตว์น้ำถูกทำลาย รายได้จากอาชีพที่ลดลงย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตที่ผู้คนต้องนำเงินส่วนนี้ไปใช้จ่าย เพราะความสมบูรณ์ของสัตว์น้ำทำให้ ‘ชาวประมงบ่อนอกมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี หลายครอบครัวสามารถส่งลูกหลานเรียนจนจบชั้นสูงๆ ได้ สภาพบ้านเรือนไม่หอมช่อ ถึงแม้บางวันที่จับปลาไม่มากพอจะขายได้ แต่วันนั้นก็ยังมีปลากิน’ (กลุ่มศึกษาพลังงานทางเลือกเพื่ออนาคต, มปป. : ๕)

นอกจากนี้เมื่อสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลง วิถีชีวิตคนย่อมเปลี่ยน ชาวบ้านมองว่าหากไม่สามารถประกอบอาชีพได้ดั้งเดิม ผู้คนต้องไปรับจ้างในโรงงานมากขึ้นหรือไปทำงานในโรงไฟฟ้า เหล่านี้เกิดจากการถูกทำลายอย่างสิ้นเชิงทั้งสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิต

การเคลื่อนไหวผ่านวิถีชีวิต

การรับรู้ประสบการณ์ผู้คนที่แม่เมาะ จ.ลำปาง ซึ่งได้รับผลกระทบจากโรงไฟฟ้าถ่านหิน ทำให้ชาวบ้านบ่นอกเรียนรู้ว่าการพัฒนาให้เป็นอุตสาหกรรม ไม่ได้ทำให้คุณภาพชีวิตของประชาชนดีขึ้นดังคำกล่าวอ้าง แต่เป็นไปตรงกันข้ามคือแย่งชิง ดั่งนั้นนอกจากการคัดค้านผล EIA การปิดถนนเพชรเกษม การนำประเด็นเรื่องปลาหวาดมาใช้ในการเรียกร้องแล้ว การตั้งกลุ่มอนุรักษ์ท้องถิ่นบ่นอกขึ้นมาเป็นศูนย์กลาง เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนของเคลื่อนไหวควบคู่ไปกับการดำเนินชีวิตประจำวัน ‘และเนื่องจากในชุมชนเองมีความคิดที่แบ่งฝักฝ่าย แยกความสามัคคีของคนในชุมชนระหว่างกลุ่มคัดค้านและกลุ่มที่เห็นด้วยกับโครงการโรงไฟฟ้า’ (กลุ่มศึกษาพลังงานทางเลือกเพื่ออนาคต, มปป.: ๕) กลุ่มคัดค้านจึงส่งคนลงสมัครเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบ่นอก โดยใช้ประเด็นการคัดค้านโรงไฟฟ้าเป็นธงในการหาเสียง (open, ๒๕๔๗: ๔๔) จนกลุ่มคัดค้านได้รับเลือกตั้งถึง ๒๒ คนจาก ๒๖ ที่นั่ง ชัยชนะจากการเลือกตั้งสมาชิกสภาอบต.อาจถือเป็นการแสดงประชามติที่ชัดเจนของคนในชุมชน ว่าไม่ต้องการโรงไฟฟ้า

กรณีที่ ๑.๓

ประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี

เพื่อให้เห็นประเด็นปัญหา กู้ขัดแย้ง กลุ่มพันธมิตรในการต่อสู้ และ ประเด็นการต่อสู้ในแต่ละช่วง ในส่วนนี้เลือกสรุปจากบางส่วนของเอกสารสองชิ้น คือ เลิศชาย ศิริชัย, “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชนในเขตจังหวัดภาคใต้จากความรุนแรงสู่สันติวิธี: ศึกษากรณีของชุมชนประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานี” ใน ความรู้กับการแก้ปัญหาความขัดแย้ง กรณีวิกฤตการณ์ชายแดนภาคใต้, หน้า ๓๗๔-๔๔๘ (กรุงเทพฯ: เอดิสันเพรสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘) และ วัฒนา สุกัณฐ์, “ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำชายฝั่งทะเลในภาคใต้.” ใน พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย, หน้า ๕๕๑-๖๐๓. (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๓)

จากอดีตที่ทุกครั้งออกทะเลจะได้สัตว์น้ำกลับมา จนถึงช่วงเวลาสถานะ “ทะเลแห้ง”^{๒๔} เนื่องจากการแย่งชิงทรัพยากร ระหว่างชาวประมงพื้นบ้านและเรือประมงพาณิชย์ กระทั่งวิถีชีวิตที่ชาวประมงสามารถสร้างพื้นที่ทางสังคมในการเคลื่อนไหว เรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรได้

^{๒๔} ‘ทะเลแห้ง’ เป็นคำที่ชาวประมงเรียกสถานการณ์ที่ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ลดลงมากเมื่อเทียบกับในอดีต

พอสมควร^{๒๕} เงื่อนไขหนึ่งที่มีผลและเป็นรากฐาน ต่อการขยายตัวต่อการสร้างพื้นที่ในการเคลื่อนไหวของชาวประมงพื้นบ้าน คืออัตลักษณ์มุสลิมของชาวประมงพื้นบ้านปัตตานี ทั้งนี้เนื่องจาก“ชุมชนประมงพื้นบ้านสามารถสร้างตัวตน (identity) ขึ้นมาได้บนพื้นฐานการพึ่งพาอาศัยทรัพยากรชายฝั่ง การมีวิถีชีวิตแบบพึ่งพาอาศัยกัน และการเป็นมุสลิม” (เลิศชาย ศิริชัย, ๒๕๔๘: ๓๘๑) ที่มีความคิดว่ามุสลิมทั้งหมองพี่น้องกัน อีกทั้งพิธีกรรมทางศาสนาได้ร้อยรัดคนในชุมชนให้เป็นกลุ่มก้อน และด้วยอัตลักษณ์เช่นนี้ชาวประมง“...สามารถใช้ตัวตนดังกล่าวไปต่อรองกับฝ่ายต่างๆ จนทำให้สถานการณ์รุกรานของประมงพาณิชย์ลดลงเป็นลำดับ” (เลิศชาย ศิริชัย, ๒๕๔๘: ๔๐๒)

อย่างไรก็ตามอีกแง่หนึ่ง อัตลักษณ์ที่แตกต่างทั้งศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม อีกเช่นกันที่ทำให้ชาวประมงจะเข้มแข็งขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีพันธมิตร มาร่วมในการเคลื่อนไหวในฐานะเป็นผู้เชื่อมโยงและสื่อสารระหว่างชาวบ้านกับการรับรู้ของภายนอก โดยพันธมิตรหลักของชาวประมงพื้นบ้านคือ นักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการ ในที่นี้จะกล่าวถึงลำดับเหตุการณ์ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลงทั้งกลยุทธ์และสถานการณ์ความเคลื่อนไหว ที่เริ่มจากการใช้ความรุนแรงทำให้ผลที่ได้ไม่คุ้มเสีย ก่อนจะเปลี่ยนเป็นใช้แนวทางอย่างสันติในภายหลัง ผ่านทั้ง‘การสร้างและแสดงอัตลักษณ์’ (เลิศชาย ศิริชัย, ๒๕๔๘: ๓๘๘)

ที่มาความขัดแย้ง: ประมงพื้นบ้าน ประมงพาณิชย์ กับการเพิกเฉยของรัฐ

ภายใต้บริบท ‘ช่วงหลังทศวรรษ ๒๕๐๐ การจับสัตว์น้ำและการแปรรูปผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำได้ขยายตัวเพิ่มขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการและตลาดสัตว์น้ำ ที่ขยายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง” (วัฒนา สุกัญศีล, ๒๕๔๓: ๕๓๓) นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๐ เป็นต้นมาจึงมีเรือพาณิชย์ทั้งอวนลากและอวนรุนรุกล้ำเข้ามาในเขตชายฝั่งปัตตานีมากขึ้นตามลำดับ แม้ว่าการเข้ามาในเขต ๓,๐๐๐ เมตรของชายฝั่งหมายถึงการละเมิดกฎหมายก็ตาม โดยเรือประมงพาณิชย์ส่งผลกระทบต่อ เครื่องมือจับสัตว์น้ำของชาวประมงพื้นบ้าน กล่าวคือ ถูกลาก หรือ รุน ไปกับเครื่องมือของเรือพาณิชย์ อีกทั้งความสมบูรณ์ของทะเลลดลงและเขตเพาะพันธ์สัตว์อ่อนถูกทำลาย ด้วยเหตุว่าอวนลากอวนรุนไม่สามารถเลือกขนาดสัตว์ที่ต้องการได้ เมื่อเกิดปัญหาดังกล่าวชาวบ้านจึงเรียกร้องต่อรัฐ ทว่ากลับได้รับการเพิกเฉย อย่างไรก็ตามนอกจากความขัดแย้งระหว่างประมงพื้นบ้านและประมงพาณิชย์แล้ว สิ่งที่ถูกเพิกเฉยไม่ได้คือ “มีความขัดแย้งระหว่างประมงชายฝั่ง

^{๒๕} เลิศชายให้รายละเอียดข้อมูลที่ชัดเจนในประเด็นอัตลักษณ์เป็นจุดแข็งของการสร้างพื้นที่ในการเคลื่อนไหว

อย่างไรก็ตามผู้เขียนมองต่างออกไปจากผู้นำเสนอบทความเพียงเล็กน้อย ในแง่ที่ว่า แม้การเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่ผู้นำเสนอเรียกว่า ‘เป็นกระบวนการสร้างความหมายที่จะทำให้พวกเขาชัดเจนว่าพวกเขาคือใครและมีดีอะไร’ (เลิศชาย ศิริชัย, ๒๕๔๘: ๔๔๑) จะดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและมีโครงการนำร่องเป็น ‘สัญลักษณ์ของความสำเร็จในการเคลื่อนไหว’(เพ็งอ้าง, แหล่งเดียวกัน: ๔๒๕) แต่ยังคงไม่มีหลักประกันว่าจะสามารถแก้ปัญหาได้ ในที่นี้ผู้เขียนจึงขออนุญาตใช้คำว่าสามารถเรียกร้องได้ ‘พอสมควร’

ขนาดเล็กด้วยตนเองที่ใช้เครื่องมือต่างกัน อีกทั้งความขัดแย้งระหว่างประมงจับกับประมงเพาะเลี้ยง รวมถึงความขัดแย้งระหว่างประมงพื้นบ้านกับกลุ่มอื่น เช่น นายทุนโรงงานอุตสาหกรรม' (วัฒนา สุกัญศีล, ๒๕๔๓: ๕๒๖-๕๒๗)

ช่วงการตอบโต้อย่างรุนแรง

ให้หลังปี ๒๕๒๐ ชาวบ้านจึงตอบโต้การรุกรานของเรือพาณิชย์อย่างรุนแรง ผ่านสองวิธีหลัก ได้แก่ ด้วยการยิงเรือเพื่อเป็นการตอบโต้ และการสร้างกัณฑ์ ในส่วนของการยิงเรือนั้นได้ผลเพียงเรือพาณิชย์แล่นหนีไป และยังคงรุกรานเข้ามาใหม่ในภายหลัง อีกทั้งต่อมาเรือพาณิชย์เองได้ยิงเรือชาวประมงได้กลับด้วยอาวุธที่ทันสมัยกว่า สำหรับการสร้างกัณฑ์ ด้วยการทิ้งต้นมะพร้าวตัดท่อน ที่ดอกตาปู และพันลวดหนามไว้ในทะเลหวังทำลายเครื่องมือเรือพาณิชย์ กัณฑ์นี้ก็กลับสร้างความเสียหายแก่เครื่องมือทำมาหากินของชาวบ้านเอง เมื่อชาวบ้านไม่มีหนทางอื่นอีกจึงปรับตัวไปแตกต่างกันในแต่ละชุมชน และทางออกที่นิยมคือการไปขายแรงงานในมาเลเซีย

ช่วงเปลี่ยนแปลงโต้ตอบอย่างสันติ

พ.ศ. ๒๕๓๕ มีพันธมิตรสองกลุ่มหลักเข้าไปในชุมชน ได้แก่ นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ซึ่งเดิมทีเจตนาแรกในการเข้าไปในชุมชนคือศึกษาเรื่องนก และนักพัฒนาเอกชน ผ่านการสนับสนุนของสมาคมเอิร์ธไอแลนด์ (Earth Island Institute) และมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพันธุ์พืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์ ที่ช่วยให้ชาวบ้านได้สื่อสารกับภายนอกและช่วยประสานงานกับนักวิชาการ นำไปสู่การเปลี่ยนยุทธวิธีจากความรุนแรง มาเป็นการสร้างตัวตนและชุมชนประมงพื้นบ้านปัตตานีให้เข้มแข็ง โดยการสร้างตัวตนหมายถึง 'การสร้างตัวตนให้เด่นชัดและให้คนอื่นรู้จัก' (เลิศชาย ศิริชัย, ๒๕๔๘: ๔๐๑) ในทางปฏิบัติคือ การให้ความรู้ด้านกฎหมาย การจัดเวทีแลกเปลี่ยน กิจกรรมอนุรักษ์ สร้างเครือข่าย โดยการเคลื่อนไหวสำคัญคือ การสร้างชุดความรู้ชุมชน การเผยแพร่ชุดความรู้ผ่านสื่อมวลชน การสร้างผู้นำเพื่อร่วมเวทีวิชาการ และการจัดตั้งชมรมประมงพื้นบ้านปัตตานี ซึ่งก่อตั้งชาวบ้านเคลื่อนไหวผ่านการพูดคุยในเวทีต่างๆ ทั้งกับข้าราชการระดับอำเภอ จังหวัด ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา รัฐมนตรี คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน ฯลฯ

พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๔๑ นอกจากการเข้าเจรจาต่อรองกับราชการทุกระดับและการเปิดชุมชนเป็นพื้นที่เรียนรู้สำหรับผู้สนใจ ชาวประมงพื้นบ้านได้แสดงผลผ่านการชุมนุมในปี ๒๕๓๕ กล่าวคือ ชมรมชาวประมงพื้นบ้านปัตตานี ในนามสมาพันธ์ประมงพื้นบ้านภาคใต้ ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับสมัชชาคนจน ผ่านการเสนอขอของบประมาณและเรียกร้อง ท้ายที่สุดการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ออกประกาศ 'ลงวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑ ห้ามมิให้เครื่องมืออวนรุนที่ใช้ประมงเรือยนต์ทำการประมงในทะเลหรืออ่าวในท้องที่ปัตตานี' (เลิศชาย ศิริชัย, ๒๕๔๘: ๔๐๐)

๑๔ -๑๖ มิถุนายน ๒๕๔๓ ชาวประมงชุมชนประท้วงที่หน้าศาลากลางจังหวัดปัตตานี เนื่องจากประกาศห้ามอวนรุนเข้ามาทำประมงยังคงถูกละเมิด มีหน้าเจ้าปริมารเรือพาณิชย์กลับเพิ่มขึ้น ในการนี้ชาวบ้านมีการเตรียมงานอย่างเต็มที่ ทั้งการจัดงานเลี้ยงน้ำชา หาดู การจัดเวทีพูดคุยต่างๆ และการประชุมเตรียมข้อเสนอต่อราชการ

พ.ศ. ๒๕๔๔ เกิดโครงการนำร่องเพื่อการจัดการและฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งปัตตานี โดยได้งบประมาณถึง ๒๕ ล้านบาท ทั้งนี้เป็นผลลัพธ์ต่อเนื่องจากการชุมนุมเรียกร้องในปี ๒๕๓๘ ที่รัฐได้เคยยอมรับแผนโครงการนำร่องเพื่อทำการเกษตรแบบยั่งยืน โดยให้ชุมชนต่างๆเสนอปัญหาและชาวประมงปัตตานีเสนอโครงการนำร่องเพื่อการจัดการและฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งปัตตานี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ‘พัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งมากขึ้น วิจัยเพื่อสร้างชุดความรู้ของชุมชนให้ชัดเจน และนำมาใช้ได้ การบริหารโครงการโดยชาวบ้าน และการป้องกันปราบปรามอวนรุน’ (เลิศชาย ศิริชัย, ๒๕๔๘: ๔๒๕) ซึ่งประการหลังนี้ผ่านการสนับสนุนทุนให้เปลี่ยนเครื่องมือ และการตรวจจับเรืออวนรุน

พ.ศ. ๒๕๔๗ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ประกาศแผนที่ทางทะเลเขตจังหวัดปัตตานีเพิ่มเติม เพื่อใช้กฎหมายห้ามอวนลากอวนรุนเข้าทำประมงในเขต ๓,๐๐๐ เมตรจากฝั่ง ชาวบ้านได้ร่วมมือกับทางราชการในการตรวจจับผู้ใช้อวนรุน ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านมั่นคงมากขึ้น และตรวจจับอวนรุนได้กว้างขวางกว่าเดิม ในปีเดียวกันนี้สถานการณ์ภาคใต้ทวีความรุนแรงมากขึ้น จนเกิดเหตุที่กรือเซะ เมื่อ ๒๘ เมษายน ๒๕๔๗ และ ที่ตากใบ เมื่อ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๔๗ เหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นนั้นชาวบ้านไม่ทราบต้นสายปลายเหตุ แต่สิ่งที่ตระหนักคือวิถีชีวิตที่รัฐเข้ามาควบคุมอย่างเข้มงวด และปัญหาในการนำสัตว์น้ำไปขายในปัตตานีในยามค่าคืน

ดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ แม้ว่า‘นอกจากบริเวณที่เรียกว่าเขตหาปลาซึ่งเป็นแนวคิดการจัดการทรัพยากรอย่างไม่เป็นทางการ ในประเทศไทยไม่มีหลักฐานปรากฏว่าชุมชนประมงชายฝั่งมีระบบสิทธิการทำประมง หรือระบบการจัดการทรัพยากรชายฝั่งตามธรรมเนียมประเพณี’ (วัฒนา สุกัณศีล, ๒๕๔๓: ๕๒๘) ทว่าอัตลักษณ์ความเป็นมุสลิมทั้งสองพี่น้องกัน และ ‘การสร้างและแสดงอัตลักษณ์ ในความหมาย ของสร้างตนเองให้เด่นชัด และทำให้คนอื่นรู้จัก’ (เลิศชาย ศิริชัย, ๒๕๔๘: ๔๐๑) ก็นำไปสู่การเคลื่อนไหว ที่ทำให้ได้มาซึ่งสิทธิในการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ

๒.กรณีศึกษาภาค ตะวันตก ตะวันออก และ กทม.

กรณีที่ ๒.๑: กรณีโครงการท่อก๊าซไทย-พม่า

รายละเอียดส่วนนี้คัดลอกจากบางส่วนใน ธีววรรณ ธรณี, “โครงการท่อก๊าซไทย-พม่า” รายงานวิชาสังคมวิทยาประเทศกำลังพัฒนา คณะสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖

ความเป็นมาของโครงการท่อก๊าซไทย-พม่า

ตั้งแต่ปี ๒๕๓๐ เป็นต้นมาประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจสูง ทำให้ความต้องการพลังงานไฟฟ้าในช่วงเดียวกันเพิ่มขึ้นในอัตราเฉลี่ยร้อยละ ๑๔ ต่อปี ในขณะที่พลังงานสิ้นเปลืองสำรองที่พิสูจน์แล้วในประเทศไทยจะหมดไปภายในเวลาสามสิบปี ทำให้รัฐบาลไทยในขณะนั้นและเวลาต่อมาเห็นความจำเป็นในการเร่งรัดการจัดหาพลังงานจากต่างประเทศ ในขณะนั้นเองรัฐบาลสตอร์ค ของพม่า ก็ได้มีการประกาศใช้กฎหมายใหม่เอี่ยมเพื่อเชิญให้ต่างชาติเข้ามาลงทุน และเมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๕๓๓ รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มีมติให้การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) ไปเจรจากับรัฐบาลสตอร์คของพม่า เพื่อขอเข้าไปลงทุนสำรวจก๊าซธรรมชาติในอ่าวมะตะมะ ซึ่งจะเห็นได้ว่าทั้งสองฝ่ายต่างมองเห็นช่องทางที่จะกอบโกยและแสวงหาผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน เพราะไทยต้องการพลังงานเพื่อเป็นเชื้อเพลิงให้กับเศรษฐกิจที่กำลังโชติช่วง และพม่าก็ต้องการเงินจำนวนมากเพื่อนำไปซื้ออาวุธเสริมกองทัพของตน

- พฤษภาคม ๒๕๓๖ การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทยจึงได้เริ่มเจรจาเพื่อรับซื้อก๊าซธรรมชาติจากแหล่งยาดานา ประเทศพม่า
- ๕ ตุลาคม ๒๕๓๖ รัฐบาลนายชวน หลีกภัย มีมติสั่งการให้การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย เร่งดำเนินการจัดหาก๊าซธรรมชาติจากแหล่งยาดานา ให้ทันกับแผนการสร้างโรงไฟฟ้าพลังงานความร้อน ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยที่จังหวัดราชบุรี ที่คาดว่าจะก่อสร้างเสร็จในปี ๒๕๔๑-๒๕๔๒
- ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘ รัฐบาลของนายชวน หลีกภัย ได้ร่วมลงนามกับอูกิน หม่องเต็ง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพลังงานของพม่า ปตท.ลงนามในสัญญาการซื้อขายก๊าซธรรมชาติกับกลุ่มบริษัทผู้สัมปทานได้ (เป็นการซื้อขายก๊าซธรรมชาติจากต่างประเทศเป็นครั้งแรก)
- ๗ พฤษภาคม ๒๕๓๘ นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรีได้อนุมัติแผนการวางท่อก๊าซจากพม่ามายังโรงไฟฟ้าราชบุรี

โครงการท่อก๊าซไทย-พม่า เป็นโครงการที่ใช้งบประมาณลงทุน ๑๖,๕๐๐ ล้านบาท มีผู้ร่วมลงทุน ๔ ราย คือ บริษัทโทเทล ของประเทศฝรั่งเศส บริษัทยูโนแคล ของสหรัฐอเมริกา บริษัทปตท.สำรวจและผลิตปิโตรเลียม จำกัดแห่งประเทศไทย และบริษัทน้ำมันและก๊าซแห่งพม่า

ก๊าซจากแหล่งยาดานาในประเทศพม่า จะส่งผ่านท่อมายังไทยโดยมีระยะทางในทะเล ๓๕๐ กิโลเมตร และบนพื้นดิน ๖๓ กิโลเมตร รวมระยะทางจากแหล่งผลิตมายังชายแดนไทย บริเวณบ้านอิต้องประมาณ ๔๑๓ กิโลเมตร ส่วนการขนส่งก๊าซจากแหล่งเขตากุนมายังชายแดนไทย บ้านอิต้อง เป็นระยะทาง ๒๗๐ กิโลเมตร ซึ่งจะมาบรรจบกับท่อยาดานา และท่อส่งก๊าซจากชายแดนไทย ณ บ้านอิต้อง อ.ทองผาภูมิ จ.กาญจนบุรีถึงจ.ราชบุรี มีความยาวประมาณ ๒๖๐ กิโลเมตร โดยมีความจำเป็นต้องผ่านพื้นที่ป่า ๕๐ กิโลเมตร ส่วนอีก ๒๑๐ กิโลเมตรจะวางตาม

แนวถนน โดยก๊าซธรรมชาติจากพม่านี้ ๘๐% ขายให้ประเทศไทย โดยมีปตท.เป็นผู้รับซื้อเพียงรายเดียวตลอดระยะเวลา ๓๐ ปี ส่วนอีก ๒๐% พม่าเก็บไว้ใช้ในประเทศ

ตัวแสดงที่สำคัญในโครงการท่อก๊าซไทย-พม่า

รัฐบาลสตอร์คของประเทศพม่า ที่ต้องการขายน้ำมันเพื่อนำเงินตรา ไปจัดซื้ออาวุธเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับกองทัพของตน

บริษัทน้ำมัน โทเทลและยูโนแคล ซึ่งเป็นบริษัทที่ทำการขุดเจาะก๊าซธรรมชาติทั้งแหล่งชานา และเขตากน

การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย ถูกค้ารายเดียวของพม่าที่รับซื้อก๊าซธรรมชาติจากทั้งสองแหล่ง เพื่อที่จะนำมาขายให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย เพื่อใช้เป็นพลังงานในการผลิตกระแสไฟฟ้า ที่โรงไฟฟ้าพลังงานความร้อนร่วมที่จังหวัดราชบุรี

สภาพความมั่นคงแห่งชาติ ประเทศไทย ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงของประเทศ ซึ่งต้องทำงานที่สำคัญตามแนวชายแดน ที่เสี่ยงต่อความมั่นคงของประเทศเพราะมีชนกลุ่มน้อยอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะชนกลุ่มน้อยที่อาศัยตามชายแดนของพม่า ซึ่งเป็นพวกที่รัฐบาลพม่าต้องการกำจัด ดังนั้นถ้าชนกลุ่มน้อยเหล่านั้นหลบหนีเข้ามายังประเทศไทยก็อาจจะก่อให้เกิดปัญหาความไม่มั่นคงของชาติไทยได้ ซึ่งปัญหาชนกลุ่มน้อยนี้เป็นปัญหาที่มีความละเอียดอ่อนซับซ้อนมาก

องค์กรเอกชนและภาคประชาสังคม เป็นองค์กรที่ไม่เห็นด้วยกับโครงการท่อก๊าซไทย-พม่า และได้มีการออกมาเคลื่อนไหว รณรงค์ต่อต้านในรูปแบบต่างๆ

การเคลื่อนไหวขององค์กรเอกชนคัดค้านโครงการท่อก๊าซไทย-พม่า

การต่อสู้คัดค้านโครงการวางท่อก๊าซจากแหล่งชานา ประเทศพม่า เกิดขึ้นเป็นรูปเป็นร่างเมื่อปลายปี ๒๕๓๕ หลังจากที่กลุ่มอนุรักษ์กาญจน์ได้รับฟังเรื่องราวโครงการนี้ครั้งแรก ที่โรงแรมเฟลิกซ์ กาญจนบุรี โดยเหตุผลหลักของกลุ่มผู้คัดค้านคือโครงการนี้เป็นโครงการที่ละเมิดสิทธิมนุษยชน ทำลายสภาพแวดล้อม และมีความเสี่ยงสูง โดยสามารถประมวลเหตุการณ์ของกลุ่มที่คัดค้านท่อก๊าซไทย-พม่าดังนี้

๑. การสำรวจแนวท่อก๊าซ

หลังจากกลุ่มอนุรักษ์กาญจน์ได้ฟังเรื่องราวการวางท่อก๊าซของปตท. ยังคงมีสิ่งที่น่าสนใจหลายประการ ต่อมากลุ่มจึงเดินทางไปสำรวจแนวท่อก๊าซ และเรียกร้องให้ปตท.เปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับโครงการเพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นได้รับรู้และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๓๕ กลุ่มอนุรักษ์กาญจน์เรียกร้องให้การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย เปิดเผยข้อมูลบางประการที่ไม่ชัดเจน เช่น ทำไมต้องวางท่อก๊าซผ่านจังหวัดกาญจนบุรี มีหน้าซ้ำยังต้องผ่านป่าสมบูรณ์อย่างป่าลุ่มน้ำชั้นหนึ่งเอ ด้วย มีความเสี่ยงอะไรบ้างที่อาจเกิดขึ้นแก่ชุมชน

๒. เดินหน้าหาแนวร่วม

เมื่อโครงการท่อก๊าซถูกจุดประเด็นในท้องถิ่น การต่อสู้ต่อมาคือการเดินหน้าหาแนวร่วมคัดค้าน เพื่อเพิ่มน้ำหนักให้กับข้อเรียกร้องด้วยการนำสื่อมวลชน องค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ เช่น กลุ่มสิ่งแวดล้อมราชภัฏกาญจนบุรี มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย นักศึกษาออสเตรเลีย เจ้าหน้าที่ของ ปตท. ลงสำรวจพื้นที่ ซึ่งได้พบโหลงช้าง ค้างคาวกิตติ ปูราชนี ซึ่งสัตว์ทั้งสามชนิดไม่พบในรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมของโครงการท่อก๊าซไทย-พม่า ผลก็คือสื่อมวลชนเริ่มลงข่าว ขณะที่กลุ่มอนุรักษ์เริ่มนำข้อมูลมาเผยแพร่ พออย่างเข้าปี ๒๕๔๐ การรณรงค์คัดค้านของกลุ่มอนุรักษ์กาญจนบุรี เริ่มขยายวงกว้างออกไปทั้งในกรุงเทพฯ และท้องถิ่น และกลุ่มอนุรักษ์กาญจนบุรีก็ได้ประสานความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร เพื่อหาแนวทางในการเคลื่อนไหวคัดค้าน

กุมภาพันธ์ ๒๕๔๐ กลุ่มอนุรักษ์กาญจนบุรีได้เสนอให้มีการจัดประชาพิจารณ์ในทุกประเด็นที่เกี่ยวข้องกับโครงการ

มีนาคม ๒๕๔๐ กลุ่มอนุรักษ์กาญจนบุรี คณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ๑๖ สถาบัน (คอทส.) สหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (สนนท.) กลุ่มสิทธิมนุษยชนและองค์กรรณรงค์เพื่อประชาธิปไตยในสหภาพพม่า ได้เริ่มเคลื่อนไหวคัดค้านการก่อสร้างโครงการท่อก๊าซไทย-พม่า เพราะจะทำลายพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์ของประเทศ โดยเรียกร้องให้เปลี่ยนแนวทางวางท่อไปแนวอื่นที่ไม่ผ่านป่า เมื่อวันที่ ๓ เมษายน ๒๕๔๐ แนวร่วมคัดค้านจัดเสวนาเรื่องท่อส่งก๊าซไทย-พม่า ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำให้มีการเปิดประเด็นสิทธิมนุษยชน และเป็นครั้งแรกที่ประเด็นนี้ถูกนำมาเอ่ยอ้างต่อสาธารณะ โดยมี นายสุลักษณ์ ศิวลักษณ์ ประธานสภาภักตยานมิตร และพิภพ ธงชัย เป็นแกนนำ

๓. การรณรงค์ในท้องถิ่น

กลุ่มอนุรักษ์กาญจนบุรีได้รณรงค์แจกเอกสารข้อมูลเรื่องท่อก๊าซ ให้กับเขตเทศบาลและชาวบ้านในจังหวัดกาญจนบุรี (ส่วนใหญ่ล้วนไม่ทราบเรื่องทั้งนั้น)

๑๗ เมษายน ๒๕๔๐ กลุ่มอนุรักษ์กาญจนบุรี คอทส. และสนนท. รณรงค์คัดค้านโครงการท่อก๊าซ โดยการติดป้ายผ้าคัดค้านโครงการ มีการประชาสัมพันธ์ข้อมูลต่อชาวกาญจนบุรี

๒ พฤษภาคม ๒๕๔๐ คอทส. ขึ้นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เพื่อให้ยุติการสร้างท่อก๊าซ พร้อมทั้งการแสดงละครละเมียดสิทธิมนุษยชนในพม่า

๔ มิถุนายน ๒๕๔๐ กลุ่มอนุรักษ์กาญจนบุรีจัดเวที รวมพลคนกาญจนบุรี เพื่อต้องการให้มีการย้ายแนวท่อก๊าซออกจากกาญจนบุรี

๑๑ มิถุนายน ๒๕๔๐ กลุ่มอนุรักษ์และองค์กรสิ่งแวดล้อม เข้าพบนายกรัฐมนตรี พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เพื่อให้ยุติการก่อสร้างโครงการ และให้มีการเปิดเผยสัญญาต่างๆ แต่การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย ก็ไม่ได้มีการเปิดเผยสัญญาแต่อย่างใด

๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๐ กลุ่มอนุรักษ์กาญจนจัดงานพิธีบวชป่าบ้านพุท้อ ต.ลิ้นถิ่น จ.กาญจนบุรี เพื่อให้การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทยเปลี่ยนแนววางท่อไปแนวอื่นที่ไม่ผ่านป่า กลุ่มอนุรักษ์และองค์กรเนวร่วมคัดค้านโครงการท่อก๊าซไทย-พม่า ๗๗ องค์กรจัดคอนเสิร์ต เพื่อป่าตะวันตก ที่จังหวัดกาญจนบุรี

๒ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ กลุ่มอนุรักษ์และองค์กรท้องถิ่น จัดงานพิธีบวชป่าเพื่อสิทธิมนุษยชน และสิ่งแวดล้อม ที่บ้านไร่ป่า ตำบลห้วยเขย่ง จังหวัดกาญจนบุรี

๑๒ ธันวาคม ๒๕๔๐ กอทส. สนนท. คณะกรรมการณรงค์เพื่อประชาธิปไตยในพม่า และสมาพันธ์ศิลปินเพื่อประชาธิปไตย ได้ประท้วงคัดค้านโครงการ โดยการเผาโลงศพปตท. และประกาศรณรงค์ให้ประชาชนต่อต้านสินค้าจากปตท.

๓.แนวคิดเรื่องปิดป่า

กลุ่มที่คัดค้านเสนอให้ ปตท. หลีกเลี่ยงพื้นที่ป่า แต่ ปตท.ก็ยังยืนยันว่าต้องผ่านพื้นที่ป่า และอ้างว่าบริเวณนี้มีการศึกษาแล้วว่าได้รับผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด ดังนั้นจึงส่งผลให้ฝ่ายคัดค้านเริ่มมีความคิดเรื่องการเข้าไปปิดป่า และกลุ่มคัดค้านเดินทางต่อสู้ด้วยการทูลเกล้าถวายฎีกา พร้อมจัดงานบวชป่าห้วยเขย่ง บวชป่าตามแนวท่อก๊าซกิโลเมตรที่ ๒๓ และในวันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๔๐ กลุ่มเนวร่วมคัดค้านและองค์กรพันธมิตร ๘๘ องค์กร ก็ได้ตัดสินใจเดินทางเข้าไปปิดป่าห้วยเขย่ง ดังนั้นถือได้ว่ามาตรการปิดป่า ถูกนำมาใช้เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของไทย โดยกลุ่มคัดค้านอ้างว่าที่ต้งปิดป่าเพราะต้องการทำเรื่องนี้ให้เป็นประเด็นสาธารณะ ต้องการให้นำไปสู่การทำประชาพิจารณ์ และเรื่องนี้ก็ได้กลายเป็นประเด็นสาธารณะ และมีการทำประชาพิจารณ์ แต่การทำประชาพิจารณ์ก็มีจุดบกพร่อง ขาดความโปร่งใส และไม่ได้คำนึงถึงความคิดเห็นของประชาชนที่ได้รับผลกระทบเท่าที่ควร ต่อมานายทวนก็ได้ประกาศให้ปตท.ดำเนินโครงการต่อไป โดยให้เหตุผลว่าโครงการผ่านความเห็นชอบของรัฐบาลมาหลายสมัย และมีการดำเนินการมาจะเสร็จอยู่แล้ว

จากนั้น ส. ศิวลักษณ์ก็ได้เดินทางเข้าไปปิดป่าต่อจากเนวร่วมคัดค้านที่ถอนตัวออกจากป่าทันที และเมื่อวันที่ ๖ มีนาคม ๒๕๔๑ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ก็ได้บุกจับตัว ส.ศิวลักษณ์ และเนวร่วมคัดค้านอีก ๒๖ คน หลังจากนั้นโครงการท่อก๊าซก็ได้มีการก่อสร้างจนแล้วเสร็จในเวลาต่อมา

กรณีที่ ๒.๒: บ่อบำบัดน้ำเสียคลองด่าน

รายละเอียดส่วนนี้คัดลอกและตัดตอนจากบางส่วนใน สภาเทพ อวยสวัสดิ์, “การเคลื่อนไหวภาคประชาสังคม: กรณีโครงการบ่อบำบัดน้ำเสีย จ.สมุทรปราการ,” รายงานวิชาสังคมวิทยาประเทศกำลังพัฒนา ภาคเรียนที่ ๑ ปีการศึกษา ๒๕๔๖ คณะสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ความเป็นมาของโครงการและปัญหา

โครงการจัดการน้ำเสียเขตควบคุมมลพิษ จ.สมุทรปราการ มีจุดเริ่มต้นในปี พ.ศ.๒๕๓๘ หลังจากคณะรัฐมนตรีมีมติเมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม อนุมัติให้มีการดำเนินโครงการนี้ โดยให้อยู่ในความดูแลของกรมควบคุมมลพิษ กระทรวงวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อม มีเป้าหมายเพื่อบำบัดน้ำเสียจากโรงงานและบ้านเรือนในเขต จ.สมุทรปราการ ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีโรงงานอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดปัญหาน้ำเสียจากภาคอุตสาหกรรม

ในตอนเริ่มต้นกรมควบคุมมลพิษได้ว่าจ้างกลุ่มบริษัท AMS เป็นผู้สำรวจศึกษาโครงการฯ ซึ่ง AMS สรุปว่า ทางเลือกที่เหมาะสมต่อ จ.สมุทรปราการคือ การสร้างระบบบำบัดน้ำเสีย ๒ แห่ง บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ ต.บางปลาจอก และบนฝั่งตะวันออกที่ ต.บางปูใหม่ ซึ่งสามารถรองรับน้ำเสียได้ครอบคลุมบริเวณ อ.พระประแดง อ.พระสมุทรเจดีย์ และพื้นที่อุตสาหกรรมหนาแน่นบริเวณถนนสุขสวัสดิ์ในฝั่งตะวันตก ส่วนในฝั่งตะวันออกครอบคลุมบริเวณ อ.เมือง อ.บางปูตอนเหนือของ อ.บางพลี และพื้นที่อุตสาหกรรมหนาแน่นบริเวณถนนปู่เจ้าสมิงพราย ถนนเทพารักษ์ ตำโรงเหนือ และตำโรงใต้

จากนั้นกรมควบคุมมลพิษได้เปิดประมูลงานเพื่อหาผู้รับเหมา และได้กลุ่มบริษัท NVPSKG ทางกลุ่มบริษัท NVPSKG ได้เลือกที่ดินของบริษัทคลองด่านมารีนแอนด์ฟิชเชอรี จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทที่มีความเกี่ยวข้องกับธุรกิจกับกลุ่มบริษัท NVPSKG ที่ดินที่ถูกเลือกนี้อยู่ห่างจากพื้นที่เดิม คือ ต.บางปูใหม่ที่บริษัท AMS เคยเสนอไว้ถึง ๒๐กิโลเมตร และเป็นพื้นที่สีเขียวที่ไม่มีโรงงานตั้งอยู่ใกล้เคียงเลย เรื่องนี้จึงเกิดเป็นปัญหาทั้งเรื่องการทุจริตของเอกชน ปัญหาเรื่องผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และปัญหาที่เกิดต่อผู้ที่อยู่อาศัยบริเวณนั้น ที่จะได้รับความเดือดร้อนจากกลิ่นของระบบบำบัดน้ำเสีย และแหล่งทำมาหากินจะถูกทำลายไป

นอกจากนี้ที่ดินบางส่วนในพื้นที่นี้ก็มีปัญหา เนื่องจากเป็นเขตป่าชายเลน น้ำท่วมถึงบางส่วนเป็นคลองสาธารณะซึ่งมีการสัญจรของเรือเป็นประจำ บางส่วนเป็นถนนสาธารณะ แต่บริษัทคลองด่านมารีนแอนด์ฟิชเชอรี จำกัด กลับหาโฉนดที่ดินมาได้ และขายให้กับรัฐบาลในราคาที่สูงกว่าการประเมิน จากไร่ละ ๕๕๐, ๐๐๐ บาทเป็นไร่ละล้านกว่าบาท ทั้งหมดนี้มีเค้สต่อไปในทางทุจริต

ส่วนการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ต.คลองด่าน มีการพึ่งพิงกับธรรมชาติเป็นหลัก ทั้งทรัพยากรชายฝั่งทะเล และทรัพยากรแม่น้ำลำคลอง รวมถึงป่าแสม ป่าโกงกาง ป่าเบญจพรรณ ป่าหญ้า ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำประมงทั้งน้ำจืด ประมงชายฝั่งแบบธรรมชาติ และประมงทะเลน้ำลึก บางส่วนเลี้ยงหอยแมลงภู่ ซึ่งทำให้เกิดอาชีพรับจ้างต่อเนื่องอีก เช่น การแกะหอย การตัดหนวดหอย การตากหอยแห้ง การสร้างระบบบำบัดน้ำเสียบริเวณนี้ จะทำให้ความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติเสียไป ซึ่งจะกระทบกับชาวบ้านอีกเป็นจำนวนมาก

นอกจากนี้ยังมีปัญหาอื่นๆอีก คือ ปัญหาเรื่องงบประมาณที่เพิ่มจากประมาณ ๑๓,๐๐๐ ล้านบาทเป็น ๒๐,๐๐๐ กว่าล้านบาท เนื่องจากการเลือกที่ดินบริเวณคลองด่าน ทำให้ค่าใช้จ่ายในการวางท่อเพิ่มขึ้น เพราะอยู่ไกลจากแหล่งกำเนิดน้ำเสีย ดินบริเวณนี้เป็นดินที่มีกรดเข้มข้น ทำให้ต้องเปลี่ยนวัสดุในการก่อสร้างที่ทนทานต่อกรดซึ่งมีราคาแพง ที่ดินบริเวณนี้น้ำท่วมถึงและมีการกัดเซาะมาก การป้องกันทางเทคนิคทำได้แต่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง การเปลี่ยนวิธีวางท่อจากแบบเปิดผิวดินเป็นการดันท่อลอด ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูงกว่า

ปัญหาการไม่ทำประชาพิจารณ์ โดยอ้างว่าโครงการนี้ไม่จำเป็นต้องทำประชาพิจารณ์ เพราะจะทำให้การก่อสร้างล่าช้า และโครงการนี้คณะรัฐมนตรีอนุมัติก่อนการประกาศใช้ระเบียบเรื่องการทำประชาพิจารณ์ ส่วนการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) ก็ไม่มีการทำก่อนจะเริ่มโครงการ แต่ทำเป็นแผนจัดการด้านสิ่งแวดล้อม (EMP) เพื่อเลี่ยงปัญหาว่าถ้าเป็น EIA ทำไมไม่ทำตั้งแต่เริ่มโครงการ

สรุปลำดับการเคลื่อนไหวภาคประชาสังคม

การเคลื่อนไหวของชาวคลองด่านกว่าจะเริ่มต้นก็เมื่อการเซ็นสัญญาว่าจ้างผู้รับเหมา (กลุ่มบริษัท NVPSKG) ผ่านไป ๑ ปีแล้ว วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๑ เป็นการเคลื่อนไหวครั้งแรกโดยการส่งนายเฉลา ทิมทอง ไปสอบถามรายละเอียดของโครงการจากปลัดอำเภอบางบ่อ แต่ไม่สามารถให้คำตอบได้

ต้นเดือนธันวาคม ชาวบ้านจึงติดต่อไปที่ฝ่ายประชาสัมพันธ์โครงการของกลุ่มบริษัท NVPSKG แต่บริษัทก็ไม่สามารถให้คำตอบได้เช่นกัน

วันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๑ ชาวบ้านส่งหนังสือถามไปที่กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ

วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ.๒๕๔๒ ชาวบ้านได้ร้องเรียนต่อ मुख สุไลมาน ประธานคณะกรรมการพิจารณาศึกษาปัญหาการใช้งบประมาณก่อสร้างระบบบำบัดน้ำเสียชุมชน ว่าโครงการนี้จะทำลายสภาวะแวดล้อมและวิถีชีวิตคนคลองด่าน โดยพูดถึงผลกระทบที่จะเกิดจากโครงการเรื่องกลิ่น เรื่องกากตะกอน และการปล่อยน้ำหลังการบำบัด

วันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ.๒๕๔๒ ชาวบ้านประมาณ ๑,๕๐๐ คน ไปชุมนุมที่ลานพระบรมรูปทรงม้า และได้ยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี ชวน หลีกภัย อย่างไรก็ตามรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯเป็นผู้รับแทน โดยมีข้อเรียกร้อง ๓ ข้อคือ ให้ติดตามตรวจสอบการใช้งบประมาณในการก่อสร้าง ให้ศึกษาผลกระทบก่อนการดำเนินโครงการฯให้จัดทำประชาพิจารณ์

วันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ.๒๕๔๒ ตัวแทนชาวบ้านยื่นหนังสือสอบถามประเด็นต่างๆ ไปที่กรมควบคุมมลพิษ ซึ่งข้อมูลที่ได้รับกลับมาทำให้ชาวบ้านเห็นปัญหาที่จะตามมามากขึ้น

วันที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๔๒ ชาวบ้านทำหนังสือถึงผู้ว่าราชการ จ.สมุทรปราการ ให้ตรวจสอบการก่อสร้างบ่อบำบัดน้ำเสียที่ไม่ได้มีการศึกษาถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๔๒ ชาวบ้านทำหนังสือถึงอธิบดีกรมประมงให้ตรวจสอบแนวท่อปล่อยน้ำทิ้งของโครงการฯ ว่าจะมีผลกระทบต่ออาชีพเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและประมงชายฝั่งของชาวบ้านหรือไม่ อย่างไร

วันที่ ๕- ๖ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๓ ชาวบ้านคลองด่านส่งตัวแทนไปประท้วง ADB ที่เชียงใหม่ร่วมกับเครือข่ายองค์กรประชาชน และองค์กรพัฒนาเอกชน ๓๘ องค์กร เรียกร้องให้หยุดให้เงินกู้แก่โครงการฯ

วันที่ ๘ กันยายน พ.ศ.๒๕๔๓ ชาวบ้านยื่นหนังสือร้องเรียนต่อคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ

วันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ.๒๕๔๓ ชาวบ้านทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายฎีกา

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๓ ชาวบ้านส่งจดหมายถึงประธาน ADB เรียกร้องให้สอบสวนกรณีโครงการฯนี้ละเมิดนโยบายต่างๆของ ADB

วันที่ ๒๔-๒๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๓ ชาวบ้านชุมนุมประท้วงบริเวณทางเข้าที่ตั้งของโครงการฯ เรียกร้องให้หยุดการก่อสร้างจนกว่าจะรู้ผลการศึกษาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และให้มีการสอบสวนเกี่ยวกับการทุจริตในโครงการฯ

วันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ.๒๕๔๔ ชาวบ้านในนามกลุ่มปกป้องสิทธิ ยื่นหนังสือเรียกร้องต่อรัฐบาลและอบต.คลองด่าน ให้ประกาศพื้นที่ต.คลองด่านและสองคลองเป็นพื้นที่เพื่อการเกษตรและประมง ให้ยกเลิกโครงการขนาดใหญ่ที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตในเขตอนุรักษ์นี้ ให้หยุดก่อสร้างโครงการบ่อบำบัดน้ำเสีย และโรงไฟฟ้าพลังความร้อนร่วมบางบ่อทันที

วันที่ ๕-๑๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๔ คาวลีย์ จันทรหัสดี ตัวแทนชาวบ้านเดินทางไปทောင်းหาชาวไร่ร่วมกับองค์กรเอกชนและประชาชนจากนานาชาติ เรียกร้องและยื่นหนังสือต่อประธาน ADB ให้หยุดการให้เงินกู้สนับสนุนโครงการ

วันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๔๔ ชาวบ้านส่งหนังสือถึงนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร เพื่อพิจารณาแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนชาว ต.คลองด่าน และ ต.สองคลอง

วันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ คาวลีย์ จันทรหัสดี พร้อมด้วยชาวบ้าน ต.คลองด่าน และ ต.สองคลอง อีกสองคนยื่นฟ้อง นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์และกรมควบคุมมลพิษต่อศาลปกครอง ฐานละเลยการปฏิบัติหน้าที่ ไม่ติดตามตรวจสอบคำสั่งและเงื่อนไขประโยชน์ต่อบริษัทคู่สัญญา

การเคลื่อนไหวส่วนใหญ่ของชาวบ้านจะเป็นไปอย่างสันติ โดยการยื่นหนังสือทั้งเพื่อขอข้อมูลเพิ่มเติม ขอคำอธิบาย แสดงจุดยืนคัดค้าน และฟ้องร้อง เพื่อกดดันให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องออกมารับผิดชอบและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น มีการชุมนุมรวมตัวเพื่อแสดงพลังจนอาจนำไปสู่เหตุการณ์ที่เกิดการปะทะกับฝ่ายตรงข้ามบ้าง กล่าวได้ว่าชาวบ้านได้ใช้ทั้งวิธีสันติและวิธีรุนแรง

ผลจากการเคลื่อนไหวของชาวบ้านทำให้สังคมได้รับรู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้น ได้เห็นหลักฐานของการทุจริตและความไม่ปกติในการดำเนินโครงการฯที่ถูกขูดค้ำออกมาเรื่อยๆ

ในที่สุดรัฐบาลชวน ๒ ก็ออกมายอมรับข้อมูลของชาวบ้าน จนนำไปสู่การยกเลิกสัญญาการก่อสร้างในปี พ.ศ. ๒๖๔๓ และแจ้งความจับกุมผู้กระทำความผิด

กรณีที่ ๒.๓: ชุมชนป้อมมหากาฬ

เอกสารที่เลือกคัดลอกมาเพื่อให้รายละเอียดในกรณีศึกษานี้คือ รุ่งนภา เทพภาพ, “ชุมชนหลังกำแพง: ชุมชนป้อมมหากาฬ,” รายงานวิชาสังคมวิทยาประเทศกำลังพัฒนา ภาคเรียนที่ ๑ ปีการศึกษา ๒๕๔๖ คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖

“เป็นมิติใหม่ที่รัฐกับประชาชนประสานเข้ากันได้ดี ชุมชนได้รับมอบหมายจากททท.และอาสาด้วย”

(ลุงชาญ ทัทเมฆา อายุ ๖๑ ปี)

“เกินร้อย คือ หนึ่ง ผมไม่ต้องไปเริ่มต้นชีวิตใหม่ เพราะมีชีวิตเกินครึ่งคนแล้ว สองผมจะต้องทำพื้นที่นี้ให้ดีที่สุด ตามที่ประกาศไว้กับสังคม ช่วยดูแลสวน ตามแสดงเกี่ยวกับอาชีพและชีวิตของคนที่นี่”

(พี่รัชชัย รวมหาคุณ อายุ ๔๑ ปี)

เสียงของคนเล็กๆดังมาจากชุมชนหลังกำแพงป้อมมหากาฬ เป็นเสียงที่พูดชัดถ้อยชัดคำ มีพลัง และเสียงดังฟังชัด แต่คนหลายคน คนหลายกลุ่มกลับไม่ได้ยิน เรื่องราวที่จะถูกนำเสนอต่อไปนี้เป็นเพียงบางเสี้ยวแห่งประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ที่ยาวนาน ๑๑ ปีของชุมชนป้อมมหากาฬ ชุมชนหลังกำแพง...

จากที่ดินพระราชทานสู่ชุมชนแออัดที่ถูกไล่รื้อ

ชุมชนป้อมมหากาฬเป็นชุมชนมีประวัติศาสตร์อย่างยาวนาน นับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ซึ่งพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯพระราชทานพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์บริเวณชานเมืองพระนครหลังป้อมมหากาฬ ซึ่งเป็นพื้นที่ดินแม่น้ำลำคลอง สะดวกในการสัญจร แก่ข้าราชการบริพารพร้อมกับสร้างบ้านเรือนให้ประมาณ ๔-๕ หลัง ต่อมาเมื่อราษฎรเข้าไปปลูกสร้างบ้านเรือนเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก อันเป็นที่มาของชุมชนป้อมมหากาฬในปัจจุบัน

ชุมชนป้อมมหากาฬมีเนื้อที่ ๔ ไร่ ๓ งาน ๕๕ ตารางวา มีประชากร ๕๒ ครอบครัว ๒๘๐ คน ๗๗ หลังคาเรือน ชาวชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย ตลอดจนงานการสีบหอดอาชีพที่เป็นภูมิปัญญาไทย เช่น การหลอมทอง เครื่องปั้นดินเผา และเมื่อเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีแผนจะปรับพื้นที่หลังป้อมมหากาฬให้เป็นสวนสาธารณะ โดยจะต้องรื้อย้ายชุมชนออกไป ชาวชุมชนจึงต้องผึกกำลังกันเองและผึกกำลังกับพันธมิตรต่างๆ ต่อสู้เพื่อรักษา

ความเป็นชุมชนป้อมมหากาฬบนผืนแผ่นดินเดิมของตนต่อไป ทั้งนี้สามารถสรุปเหตุการณ์การต่อสู้ของชาวชุมชนได้ดังนี้

ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ตามโครงการพัฒนาที่รอบกรุงรัตนโกสินทร์ให้เป็นพื้นที่สวยงาม กรุงเทพมหานครมีโครงการปรับพื้นที่หลังป้อมมหากาฬให้เป็นสวนสาธารณะ ตามพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินในบริเวณที่จะเวนคืนในท้องที่แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร พ.ศ. ๒๕๓๕ และมีการประกาศของสำนักนายกรัฐมนตรี กำหนดให้การเวนคืนอสังหาริมทรัพย์เป็นกรณีเร่งด่วนโดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา ลงวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๓๖

ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ กรุงเทพมหานคร ตกลงจะจ่ายค่าสินไหมทดแทนในการรื้อสิ่งปลูกสร้าง

ปี พ.ศ. ๒๕๓๘ กรุงเทพมหานคร ประกาศให้ชาวชุมชนป้อมมหากาฬทราบว่า ถ้าไม่ยอมรับค่าเวนคืนภายในสามวัน จะนำรถมาไถให้หมดทั้งชุมชน ด้วยเหตุผลดังกล่าวชาวชุมชนจึงยอมรับค่าเวนคืน ๗๕%

ปี ๒๕๓๙ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๓๕ พระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินในบริเวณที่จะเวนคืนในท้องที่แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร หมดอายุความ

ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ชาวชุมชนป้อมมหากาฬนำเงิน ๗๕% ที่ได้รับเวนคืนไปควานบ้านตามโครงการของกรุงเทพมหานคร คือ โครงการการเคหะฯ ฉลองกรุง มีนบุรี ซึ่งยังไม่มีความพร้อมทางด้านระบบสาธารณูปโภคสาธารณูปการทุกอย่าง

ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ โครงการของการเคหะฯยังไม่คืบหน้า ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสาธารณูปโภค สาธารณูปการ รวมไปถึงการปลูกสร้างบ้าน ตลอดจนเจ้าหน้าที่ของการเคหะให้การชี้แจงว่าหากอยากปลูกบ้านต้องนำเงินมาจ่ายใหม่ ส่วนที่ผ่อนส่งมาเกือบสองปีนั้นเป็นค่าที่ดิน ไม่ใช่ค่าปลูกสร้างบ้าน เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ชาวชุมชนรู้สึกว่าคุณถูกหลอก จึงคิดทบทวนปัญหาความต้องการของตนเอง และได้ข้อสรุปว่า จะไม่ยอมย้ายออกจากชุมชนป้อมมหากาฬ โดยจะขอแบ่งเช่าพื้นที่ในการปลูกสร้างบ้านในบริเวณพื้นที่ดั้งเดิมของชุมชน ขอแบ่งเช่าพื้นที่ ๑ ไร่ จากพื้นที่ ๔ ไร่ และจะทำกิจกรรมพัฒนาชุมชนด้านสิ่งแวดล้อม จัดเวรยาม และจัดพื้นที่สาธารณะตามแผนที่ยื่นต่อกรุงเทพมหานคร

ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร นายพิจิตร รัตกุล ประกาศ “คนสามารถอยู่คู่คลองได้” ชาวชุมชนป้อมมหากาฬ ได้จัดทำโครงการ “คนอยู่คู่กับคลอง” ร่วมกับเครือข่ายพัฒนาที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อมริมคูคลอง รวมไปถึงการเข้าร่วมโครงการ “หน้าบ้านน่ามอง”

ปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ชาวชุมชนได้ยื่นหนังสือกรุงเทพมหานครอีกครั้ง หลังจากที่ปลัดگیریบังคับคดีรับดูแลเรื่องชุมชนป้อมมหากาฬแทน

ปี พ.ศ. ๒๕๔๖

- วันที่ ๒๔ มกราคม ๒๕๔๖ กรุงเทพมหานครเข้าปักป้ายประกาศในเขตหลังป้อมมหากาฬ “ด้วยกรุงเทพมหานคร จะทำการปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ภายในป้อมมหากาฬให้เป็น

สวนสาธารณะ จึงต้องดำเนินการรื้อถอนโรงเรือนสิ่งปลูกสร้างที่ถูกเวนคืน ตามพระราชกฤษฎีกา กำหนดเขตที่ดิน พ.ศ.๒๕๓๕ เป็นการเร่งด่วน

- วันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๔๖ รวมพลังอนุรักษ์บ้านโบราณอายุ ๒๐๐ ปี และเปิดเวทีเสวนา เรื่อง “ชุมชนกับการอนุรักษ์ศิลปกรรมหมู่บ้านเมือง” นอกจากนี้ตัวแทนของชุมชนได้ยื่นหนังสือต่อ ศาลปกครองในข้อหา “เจ้าหน้าที่ของรัฐออกคำสั่งโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย”

- เดือนเมษายน ๒๕๔๖ เกิดกลุ่ม “Friend of the Pom Mahakan Community” เป็น กลุ่มที่รับรู้เรื่องราวของป้อมมหากาฬและเผยแพร่ข้อมูลทางเว็บไซต์ นอกจากนี้ Bret Thiele นักกฎหมายอาวุโสของศูนย์สิทธิที่อยู่อาศัยและการไร้รัฐ (COHRE) ยื่นจดหมายถึงผู้ว่าฯ กรุงเทพมหานคร นายกรัฐมนตรี และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งสำนักงานสหประชาชาติ หนังสือพิมพ์ฉบับภาษาอังกฤษ เพื่อให้ข้าราชการและผู้ที่เกี่ยวข้องรับผิดชอบค้ำประกันถึงสนธิสัญญา ว่าด้วยเรื่องสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ค้นหาทางเลือกที่เหมาะสม โดย COHRE อาสาที่จะนำเสนอประเด็นนี้ต่อสาธารณะ นอกจากนี้ชาวชุมชนป้อมร่วมกับพันธมิตรในการจัดงาน ทอดผ้าป่าเพื่ออนุรักษ์บ้าน ๒๐๐ ปีขึ้นในวันที่ ๒๒ เมษายน

- วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๔๖ ตัวแทนชุมชนส่งจดหมายเกี่ยวกับสถานการณ์ปัญหา แก่ กรรมการสหประชาชาติว่าด้วยเรื่องสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ เพื่อร้องขอให้คณะกรรมการชุดนี้สนับสนุนการแก้ไขปัญหาไม่ให้เกิดการไร้รัฐชุมชนป้อมมหากาฬ

- วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๔๖ หลังจากรับส่งข้อเสนอของชุมชนพร้อมเอกสารสนับสนุน จาก “Friend of the Pom Mahakan Community” และคณะกรรมการสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ เพื่อย้ำเตือนรัฐบาลไทยให้ทำตามสนธิสัญญานานาชาติ และหยุดการใช้ความรุนแรงในแผนการไร้รัฐชุมชนป้อมมหากาฬ

- วันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๔๖ “ทางแพร่งแห่งการพัฒนา” เวทีเสวนาทางวิชาการและ ร่วมกันดูแลแผนการพัฒนา “ป้อมมหากาฬ” ณ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- วันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๖ มีการไต่สวนคดีนายวัชชัย วรมหาคุณ ชาวป้อมมหากาฬ และพรรคพวกรวม ๑๐๔ คน ที่ยื่นฟ้องกรม เนื่องจากถูกไล่รื้อออกจากชุมชนป้อมมหากาฬ ผลการ ไต่สวนคือตุลาการมีความเห็นว่า คำฟ้องของชาวชุมชนป้อมมหากาฬไม่อาจรับฟังได้และควรให้ พิพากษายกฟ้อง และตุลาการเจ้าของคดีจะอ่านคำตัดสินคดีดังกล่าวในวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๔๖

- วันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๔๖ การสัมมนาวิชาการเรื่อง “สิทธิชุมชนป้อมมหากาฬกับการเมืองเรื่องการท่องเที่ยว: อนาคตตัวแสดงนอกภาครัฐในกระบวนการนโยบายสาธารณะ” คณะ รัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- วันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๔๖ ศาลพิพากษายกฟ้อง กรุงเทพมหานคร โดยกล่าวว่า การไล่ รื้อป้อมมหากาฬไม่ขัดกับกฎหมาย แต่แม้คำพิพากษาจะตัดสินว่าชาวชุมชนแพ้หรือถูกยกฟ้อง ชาว ชุมชนป้อมมหากาฬยังคงเดินหน้าต่อไป โดยการยื่นขออุทธรณ์ต่อศาลปกครองสูงสุด

ทั้งนี้จากลำดับเหตุการณ์การต่อสู้ของชาวชุมชนข้างต้น สามารถสรุปให้เห็นภาพรวมของการต่อสู้โดยการแบ่งออกเป็นยุคต่างๆ ได้ ๓ ยุค ซึ่งเป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากลักษณะหรือท่าทีของชุมชนที่มีต่อปัญหาเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง กล่าวคือ

๑. ยุคของการยอมทำตามกรุงเทพมหานคร/รัฐ (๒๕๓๕-๒๕๔๒)

เป็นช่วงเวลาที่ชาวชุมชนยังมีท่าทีของการยอมทำตามโครงการของกรุงเทพมหานคร ยอมที่จะทำตามข้อเสนอที่กรุงเทพมหานครหยิบยื่นให้ เช่น การยอมรับเงินค่าเวนคืน ยอมที่จะย้ายไปอยู่ในที่ใหม่ตามที่กรุงเทพมหานครเสนอให้

๒. ยุคของการทบทวนความต้องการ (๒๕๔๒-๒๕๔๖)

เป็นช่วงเวลาที่ชาวชุมชนเกิดกระบวนการคิดย้อนกลับ เพื่อทบทวนความต้องการของตน ซึ่งประเด็นหลักที่ทำให้ชาวชุมชนเกิดกระบวนการคิดย้อนกลับ คือ ความไม่พร้อมของบ้านในโครงการของการเคหะฯ ที่เป็นเสมือนจุดสำคัญที่ทำให้หลายความชอบธรรมของกรุงเทพมหานครหรือภาครัฐ เกิดวิกฤตศรัทธาและชาวชุมชนมีท่าทีที่ไม่เชื่อหรือยอมทำตามรัฐเช่นแต่ก่อนอีกต่อไป และเริ่มที่จะต่อรองกับกรุงเทพมหานคร ในการธำรงความเป็นชุมชนไว้ โดยขอแบ่งพื้นที่เข้าในการปลูกสร้างบ้าน นอกจากนี้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อที่อยู่อาศัยขึ้น ตลอดจนการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมชุมชน อย่างไรก็ตามในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ เป็นช่วงเวลาที่บริบททางการเมืองเองก็เอื้อต่อการต่อสู้ของชาวชุมชน เพราะผู้ว่ากรม.พิจิตร รัตกุล ได้ประกาศนโยบายว่า “คนสามารถอยู่คู่กับคุณลุงได้” ชุมชนจึงอาศัยโอกาสดังกล่าวแสดงศักยภาพของตนต่อสังคม

๓. ยุคการต่อสู้ ต่อรองกับอำนาจกรุงเทพมหานคร/รัฐ (มกราคม-สิงหาคม ปี ๒๕๔๖)

เป็นช่วงเวลาที่ชาวชุมชนป้อมมหากาฬเผชิญการบีบบังคับจากอำนาจของกรุงเทพมหานครในเรื่องของการเวนคืนที่ดินและไล่รื้อ อีกทั้งโอกาสหรือพื้นที่ทางสังคมด้านการเมืองที่เคยมีในเรื่องของผู้ว่าฯ เข้าใจและมีนโยบายที่สอดคล้องกับความต้องการของชาวชุมชน ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการเปลี่ยนผู้ว่ากรม.ใหม่ เป็นนายสมัคร สุนทรเวช ผู้มีนโยบายหรือวิสัยทัศน์ต่อปัญหาที่ค่อนข้างขัดแย้ง ตรงข้ามกับความต้องการของชาวชุมชน และมีท่าทีต่อการเคลื่อนไหวต่อสู้อย่างแข็งกร้าว ฉะนั้นในช่วงนี้ชาวชุมชนจึงได้มีการผนึกกำลังภายใน ตลอดจนผนึกกำลังร่วมกับพันธมิตรจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ นักศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน เช่น มูลนิธิชุมชนไทย รวมไปถึงชุมชนแออัดอื่นๆ ในลักษณะของเครือข่าย เพื่อสร้างความรู้ความจริง และชี้ให้เห็นศักยภาพในการจัดการปัญหาเกี่ยวกับชุมชนของตนขึ้นมาเพื่อต่อรองกับกรม.

นอกจากนี้ยังเป็นไปเพื่อเสนอภาพของชุมชนอย่างที่ชุมชนเป็น ให้สังคมรับรู้ โดยหวังว่า จะสามารถสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง แก่สังคมโดยทั่วไปที่ถูกครอบด้วยมายาคติเกี่ยวกับความเป็นชุมชนแออัด ที่ถูกเล่าผ่านรัฐหรือคนอื่นซึ่งไม่ใช่ชาวชุมชนเอง เพื่อสร้างแนวร่วมในการสนับสนุนการต่อสู้ เพื่อธำรงความเป็นชุมชนป้อมมหากาฬไว้ต่อไป รวมไปถึงการต่อสู้ทางด้านกฎหมายโดย

การขึ้นฟ้องกรุงเทพมหานครต่อศาลปกครองในกรณีดังกล่าว และแม้ว่าคดีตัดสินของศาลปกครองกลางจะพิจารณาให้ยกฟ้องแต่ชาวชุมชนก็ยังคงต่อสู้ต่อไป โดยการยื่นอุทธรณ์ต่อศาลปกครองสูงสุด

การเคลื่อนไหวในช่วง ปี พ.ศ. ๒๕๔๗-๔๘ จำนวนของพันธมิตรลดลงอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงปี ๒๕๔๖ งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับกรณีป้อมมหากาฬจะน้อยลงมาก ประเด็นที่มีอยู่ในขณะนี้คือการต่อรองกับ กทม. ที่จะใช้พื้นที่ ๑ ไร่เพื่อการอยู่อาศัย โดยชุมชนจะมีการจัดระเบียบของชุมชนเอง

กรณีที่ ๓.๑: เชื้อนปากมด

ประสบการณ์การต่อสู้ของชาวปากมด

อาจพิจารณาประเด็นปัญหา คู่ขัดแย้ง กลุ่มพันธมิตรในการต่อสู้ และ ประเด็นการต่อสู้ในแต่ละช่วงของการเคลื่อนไหวกรณีเชื้อนปากมดได้จาก นลินี ตันจวนนิตย์ และคณะ, “ประสบการณ์การต่อสู้ของชาวลุ่มน้ำมด: กรณีศึกษาเชื้อนปากมดและเชื้อนราสีไสล” ใน วิถีชีวิต วิถีสู้ ขบวนการประชาชนร่วมสมัย, เชียงใหม่: ซิลค์วอร์มบุ๊กส์, ๒๕๔๓)

จากนครราชสีมา ที่ต้นน้ำบริเวณเทือกเขาอีจาน แม่น้ำมดไหลผ่านจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และเรือเข้าสู่เขตอุบลราชธานี ผ่านอำเภอเมือง อำเภวารินชำราบ อำเภอตาลชุม อำเภอพิบูลมังสาหาร ก่อนไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม ชาวบ้านสองฝั่งแม่มูลประกอบอาชีพประมงมาช้านาน วัฒนธรรมของชุมชนคนหาปลาจึงก่อเกิดผ่านความรู้สึกเป็นเครือญาติของผู้คนตลอดสายน้ำ เนื่องจากเกาะแก่งตามลำน้ำน้อยใหญ่นอกจากจะเป็นศูนย์รวมในการจับปลาแล้วเมื่อถึงเทศกาลงานบุญยังเป็นสถานที่ล้อมวงพูดคุยของชาวบ้าน

ในเขตอุบลราชธานี การจับปลาในแม่น้ำมดเป็นวิถีเลี้ยงชีพ ของชาวบ้านกว่า ๔๐ หลังคาเรือนที่อาศัยตลอดสองฝั่งแม่น้ำ ผู้คนค้ำน้ำอาจมีนาข้าวเหนียวไว้พอบริโภค แต่หากไล่ไปถึงหมู่บ้านปลายน้ำแทบจะไม่มี อย่างไรก็ตามชาวบ้านสามารถจับปลาได้ตลอดปีเพราะความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำมด ปลาเป็นทั้งอาหารและปลาช่วยสร้างรายได้ ทว่าวิถีชีวิตที่อยู่อย่างสงบสุขของชาวบ้านก็เปลี่ยนแปลงไป เมื่อมีการสร้างเขื่อนปากมด

เขื่อนปากมดได้อนุมัติโครงการเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ภายใต้งบโครงการโขง-ชี-มูล มีผู้รับผิดชอบโครงการคือการไฟฟ้าฝ่ายผลิต (กฟผ.) โดยมีเป้าหมายเพื่อการชลประทาน ผลิตไฟฟ้า และการประมง ระยะเวลาตามโครงการสร้างคือช่วง ปี พ.ศ. ๒๕๓๓-๒๕๓๖ ใช้งบประมาณ ๖,๖๐๐ ล้านบาท เขื่อนสูง ๑๖ เมตร ระดับเก็บกัก ๑๑๑ เมตร (รทก.) ประตูกำหนด ๘ บาน ส่วนสถานที่ก่อสร้างคือ บ้านหัวเหว ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัด

อุบลราชธานี ผลกระทบจากการการก่อสร้างเขื่อนที่ประเมินโดยรัฐ ได้แก่ ราษฎร ๕๐๓ ราย น้ำท่วมบ้าน ๒๔๘ ราย น้ำท่วมที่ทำกิน ๖๕๕ ราย

แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นจริงคือ กระทบ ๕๕ หมู่บ้าน ใน ๕ อำเภอ ลักษณะความเดือดร้อน ได้แก่ สูญเสียอาชีพประมง น้ำท่วมที่ทำกิน และน้ำท่วมบ้าน เนื่องจากในช่วงก่อสร้างน้ำล้อมบ้านจนไม่สามารถเดินทางเข้าออกได้ ตามมาด้วยสะเก็ดหินจากการระเบิดตกใส่บ้านเรือนหลายหลัง เกาะแก่งที่เป็นแหล่งอาศัยของปลาบั้งฟังกหลายหรือจมหายอยู่ได้น้ำอย่างถาวร หลังจากสร้างเขื่อนเสร็จ ‘เนื่องจากแก่งจมหายได้น้ำกว่า ๕๐ แก่ง จำนวนพันธุ์ปลาจึงลดลงจากกว่า ๗๗ ชนิดเหลือเพียง ๑๑ ชนิด รวมถึงการเกิดตะกอนทับถม เกิดวัชพืชตามแก่ง อีกทั้งไฟเห็ด สมุนไพร ตามริมฝั่งสูญหายเพราะน้ำท่วม’(นลินี ดันธุวนิตย์, ๒๕๕๓:๑๘๘)

เมื่อแม่น้ำมูลแทบจะไม่มีปลาให้เหลือจับ จึงเป็นผลกระทบที่รุนแรงต่อวิถีชีวิตของผู้ที่กินเลี้ยงชีพด้วยลำนํ้า หลายคนเปลี่ยนงานเป็นรับจ้าง บ้างทำไม้กวาด หรือหาซื้อของในตลาดมาขาย แต่รายได้ไม่พอเพียง คนรุ่นสาวหนุ่มจึงจากบ้านไปหางานในกรุงเทพฯ

ลำดับเหตุการณ์เคลื่อนไหว

ประสบการณ์ชาวบ้านในการต่อสู้แบ่งได้เป็นสามช่วง ได้แก่ ช่วงก่อนการสร้างเขื่อน ช่วงก่อสร้างเขื่อน และช่วงหลังการสร้างเขื่อน

ช่วงก่อนการสร้างเขื่อน (พ.ศ. ๒๕๓๒)

ที่ตั้ง รูปแบบการสร้าง ขนาด และผลกระทบจากการสร้างเขื่อน กลายเป็นข่าวคราวที่เต็มไปด้วยความคลุมเครือ รับรู้กันไปทั่วในหมู่ชาวบ้านตั้งแต่อำเภอพิบูลมังสาหารถึงโขงเจียม บ้างเชื่อว่าข่าวเขื่อนเป็นเพียงข่าวลือ การเคลื่อนไหวกรณีเขื่อนปากมูลจึงได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อชาวบ้านรวมคนผ่านการระดมแนวร่วมจากสายเครือข่าย รวมถึงการรณรงค์ของกลุ่มแกนนำที่เป็นนักวิชาการ และนักการเมืองท้องถิ่น แนวร่วมชาวบ้านเพิ่มขึ้นเรื่อยๆจนมีมากถึง ๒,๐๐๐ คน จาก ๕ อำเภอ โดยเรียกร้องต้องการทราบข้อมูลเรื่องการสร้างเขื่อนและผลที่จะได้รับจากการก่อสร้าง อย่างไรก็ตามการเรียกร้องไม่เป็นผล

ช่วงก่อสร้างเขื่อน (พ.ศ. ๒๕๓๓-๒๕๓๗)

พ.ศ.๒๕๓๓ เมื่อการไฟฟ้าฝ่ายผลิต ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการเขื่อนปากมูลเริ่มทำการก่อสร้าง และชาวบ้านเห็นว่าการระเบิดแก่งเพื่อการก่อสร้างเป็นการทำลายแหล่งที่อยู่อาศัยของปลา ซึ่งหมายถึงการทำลายการทำมาหากินของชาวบ้านหลายอำเภอในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนล่าง ชาวบ้านจึงได้เรียกร้องให้ระงับการก่อสร้างไว้ จนกว่าจะมีการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ชาวบ้านได้ชุมนุมกันบริเวณที่ก่อสร้าง แต่มีการใช้ความรุนแรงสลายการชุมนุมโดยสงบของชาวบ้านหลายครั้ง การเรียกร้องครั้งนี้ไม่สามารถระงับการก่อสร้างได้ กลุ่มพันธมิตรของชาวบ้านในช่วงนี้เป็นกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน “โครงการอนุรักษ์ลุ่มแม่น้ำมูล” กลุ่มนักศึกษา และ นักวิชาการ อาทิ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดมออกมาพูดถึงผลกระทบด้านโบราณคดี เนื่องจากมีการ

ชุดพบศิวาจารย์กษัตริย์พระเจ้าจิตรเสน อายุราว ๑,๒๐๐-๑,๓๐๐ ปี อาจารย์แก้วสรร อดิโพธิ เสนอประเด็นเรื่องการระเบิดแก่งในอุทยาน ถือเป็นกรณีศึกษาอุทยานแห่งชาติ ส่วนฝ่ายคณะกรรมการประสานงานองค์กรสาธารณสุขพื้นฐาน (คปอศ.) เสนอประเด็นเรียกร้องเกี่ยวกับผลกระทบด้านสุขภาพอนามัยหลังสร้างเขื่อน เป็นต้น

พ.ศ. ๒๕๓๖ การก่อสร้างใกล้จะแล้วเสร็จ ชาวบ้านจึงเดินทางมากรุงเทพฯ เพื่อเรียกร้องค่าชดเชยที่ไม่สามารถทำการประมงได้ตลอดช่วง ๓ ปีที่มีการก่อสร้าง อีก ๑ ปีต่อมารัฐบาลยอมรับข้อเรียกร้องของชาวบ้าน และจ่ายค่าชดเชยเป็นเงินสดรายละ ๓๐,๐๐๐ บาท ส่วนอีก ๖๐,๐๐๐ บาท ให้นำเข้าสหกรณ์ พร้อมกับคำสัญญาว่า หากการก่อสร้างแล้วเสร็จและชาวบ้านยังไม่สามารถทำการประมงได้ ก็จะได้รับค่าชดเชยจากการสูญเสียอาชีพประมงอย่างถาวร หลังจากการก่อสร้างแล้วเสร็จ ชาวบ้านยังคงไม่สามารถทำการประมงได้

ช่วงหลังการสร้างเขื่อน (พ.ศ. ๒๕๓๗-๒๕๔๓)

พ.ศ. ๒๕๓๗-๒๕๓๘ ชาวบ้านอำเภอพิบูลมังสาหาร โขงเจียม และสิรินธร ชุมชนกันหน้าศาลากลางอุบลราชธานี เพื่อทวงสัญญาเรื่องค่าชดเชยที่ไม่สามารถทำประมงได้สามปีระหว่างการก่อสร้าง ก่อนจะเดินทางไปยังบริเวณห้วยงาน หลังการต่อสู้ยาวนานกว่า ๕ เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ นายกร ทัพพะรังสี รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีได้แจ้งผลการประชุมว่า หากพิสูจน์ได้ว่าเป็นชาวประมงจริงจะได้รับค่าชดเชย

พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๔๑ ชาวบ้านเข้ามารถุงเทพฯ ภายใต้ “สมัชชาคนจน” ร่วมกับผู้เคลื่อนไหวจากโครงการพัฒนาของรัฐอีกหลายกรณี มาทวงสัญญาจากรัฐบาลที่จะจ่ายค่าชดเชยกรณีที่บ้านเสียอาชีพประมงไปอย่างถาวร โดยการเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจนสองครั้งสำคัญคือการเคลื่อนไหวครั้งที่ ๑ “มหกรรมทวงสัญญาสมัชชาคนจน” ๒๖ มีนาคม – ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๘ และการเคลื่อนไหวใหญ่ครั้งที่ ๒ ระหว่างวันที่ ๒๕ มกราคม - ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ ซึ่งภายหลังเรียกการประชุมครั้งหลังนี้ว่า ๘๘ วันสมัชชาคนจน มีผู้เข้าร่วมกว่า ๒๐,๐๐๐ คน จาก ๑๒๕ กรณีปัญหา สิ่งที่ชาวบ้านปากมูลได้รับคือ รัฐบาลพล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ มีมติให้ตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณาเรื่องค่าชดเชย แต่แล้วมติของรัฐบาลก็ถูกลบทิ้งไปโดยรัฐบาลชุดต่อมาของนายชวน หลีกภัย ด้วยเหตุผลว่า จะไม่จ่ายค่าชดเชยย้อนหลังในกรณีเขื่อนที่มีการก่อสร้างเสร็จแล้ว

พ.ศ. ๒๕๔๒ ชาวบ้านปากมูลตัดสินใจตั้งชุมชน “หมู่บ้านแม่มนมันฮิ้น” ที่บริเวณสันเขื่อนในตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นพื้นที่กว่า ๗๐ ไร่ มีชาวบ้านทั้งจากกรณีเขื่อนปากมูลและกรณีอื่นๆ เข้าร่วมกว่า ๔,๐๐๐ คน ประเด็นเรียกร้องในช่วงแรกที่อยู่ในหมู่บ้านแม่มนมันฮิ้นคือ ค่าชดเชยจากการสูญเสียอาชีพประมงอย่างถาวร และเมื่อเห็นว่าประเด็นนี้ไม่ได้รับการพิจารณา ชาวบ้านเห็นว่าทางเดียวที่จะสามารถเลี้ยงชีพของพวกเขาได้คือการ “เอาเขื่อนออกไป-เอาธรรมชาติคืนมา” การต่อสู้โดยตั้งหมู่บ้านนี้ถือเป็นการเปลี่ยนยุทธ

ศาสตร์จากการเผชิญหน้ามาเป็นการต่อสู้ด้วยสันติวิธี และเป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านได้ทำกิจกรรมมากมายหลากหลายร่วมกับพันธมิตร เช่น การเข้าอบรม ใน “มหาวิทยาลัยคนจน” ซึ่งจัดโดยเสมาศึกษาและกลุ่มเพื่อนประชาชน การตั้งโรงพยาบาลพื้นบ้าน นิทรรศการวิถีชีวิตกลุ่มน้ำมูน จัดทำแผนที่ภูมินิเวศวัฒนธรรม ธรรมชาติยาคตรา และสืบชะตาแม่น้ำมูล เป็นต้น

พ.ศ. ๒๕๔๓ หลังจากที่อยู่ในหมู่บ้านแม่มูนมานานกว่า ๑ ปี ข้อเรียกร้องของชาวบ้านไม่ได้รับการตอบสนองจากภาครัฐ ชาวปากมูลจึงเข้ายึดสันเขื่อนในกลางปี พ.ศ. ๒๕๔๓ เพื่อยื่นข้อเรียกร้องที่จะให้เปิดประตูน้ำให้ปลาขึ้นมาวางไข่ และให้ธรรมชาติกลับคืนมา รัฐบาลมีมติให้ตั้งคณะกรรมการกลางเพื่อพิจารณาเรื่องนี้ ซึ่งคณะกรรมการกลางมีความเห็นต่อกรณีเขื่อนปากมูลว่า ให้ทดลองเปิดประตูระบายน้ำทั้ง ๘ บาน และให้มีการศึกษาผลจากการเปิดประตูน้ำ แต่รัฐบาลก็ไม่สนใจมติของคณะกรรมการกลาง ชาวบ้านจึงเข้ามากรุงเทพฯ อีกครั้ง โดยเจรจากับเจ้าหน้าที่ของชินรตไฟฟรีย เพราะยังไม่มีการจ่ายค่าโดยสารถไฟฟรี ในขณะที่ข่าวทางหนังสือพิมพ์ลงว่าชาวบ้านยึดรถไฟเข้ากรุงเทพฯ เหตุการณ์นี้ชาวบ้านมองว่าสามารถบอกร่วมกับสาธารณชนเรื่องความเดือดร้อนที่ต้องเผชิญ และในวันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ เกิดการปะทะกันรุนแรงระหว่างผู้ชุมนุมกับตำรวจ เนื่องจากชาวบ้านส่วนหนึ่งได้เข้าไปในทำเนียบ เจ้าหน้าที่ตำรวจจึงได้รับคำสั่งให้เข้าสลายการชุมนุมหน้าทำเนียบ โดยอ้างว่าชาวบ้านบุกรุกและทำลายทรัพย์สินราชการ อย่างไรก็ตามชาวบ้านยังคงชุมนุมอยู่หน้าทำเนียบตั้งแต่กรกฎาคม จนถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ โดยไม่มีทีท่าว่ามติของคณะกรรมการกลางจะได้รับการพิจารณา

พ.ศ. ๒๕๔๔ เดือนมิถุนายน เมื่อถึงเวลาที่รัฐบาลต้องเปิดประตูเขื่อนตามมติคณะรัฐมนตรี ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ มีชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการเปิดเขื่อนเคลื่อนไหวเพื่อไม่ให้เปิดประตูระบายน้ำในฤดูฝน ทำให้กลุ่มชาวบ้านและสมาชิกคนจนเคลื่อนไหวเพื่อให้รัฐปฏิบัติตามมติ กรม. เดิม ในที่สุดด้วยการนำโดยรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ประสบความสำเร็จในการยุติประท้วงของชาวบ้าน ทั้งที่เขื่อนปากมูลและที่หน้าทำเนียบจึงได้เปิดประตูเขื่อนเพื่อให้ปลาขึ้นไปวางไข่เหมือนน้ำ

บทเรียนจากการต่อสู้ของชาวบ้านเขื่อนปากมูล เพื่อสิทธิการใช้ทรัพยากรสอนชาวบ้านว่าชาวบ้านต้องเคลื่อนไหว ตรวจสอบ และติดตามการปฏิบัติของรัฐต่อการจัดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติตลอดเวลา ขณะเดียวกันต้องสร้างเครือข่ายการต่อสู้ให้มีความเข้มแข็งเพื่อรักษาสิทธิของชาวบ้าน เพื่อให้รัฐบาลรักษาสิทธิของชาวบ้าน

๔. กรณีศึกษาภาคเหนือ

กรณีที่ ๔.๑ การคัดค้านการสร้างกระเช้าไฟฟ้าขึ้นดอยหลวงเชียงดาว

เอกสารที่เลือกใช้เป็นข้อมูลหลักในส่วนนี้คือ เอกสารเผยแพร่ของภาคีเพื่อดอยหลวงเชียงดาว เบนจวรรณ วงศ์คำ (บรรณาธิการ), ดอยหลวงเชียงดาว, (เชียงใหม่: วนิดาเพรส, ๒๕๔๗)

และ แพร่ จารุ (บรรณาธิการ) , เดือนเต็มดวงที่คอยหลวงเชียงดาว, (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์พิงคะ
นที, ๒๕๔๗)

‘คนเผ่าคนแก่เคยเล่าว่า คอยนี้ชื่อ‘เปียงดาว’ หมายถึง ภูเขาที่มีความสูง เสมอเพียงกับ
ดวงดาว ควบคู่ไปกับการบอกเล่าเรื่องราว ของเจ้าหลวงคำแดงและอ่างสูง’ (นิคม พุทธา, ๒๕๔๖
: ๒) เมื่อข่าวจากสื่อมวลชนพาดพิงถึงโครงการสร้างกระเช้าไฟฟ้าขึ้นคอยหลวง เริ่มถูกรับรู้ในต้น
ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ปราบฏการณ์ความเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้คัดค้านก็ได้เริ่มต้นขึ้นอย่างคึกคัก และ
สิ้นสุดลงเมื่อโครงการถูกตั้งระงับในต้นปี ๒๕๔๘ โดยประเด็นในการคัดค้านมีทั้ง ความเกรงจะ
กระทบระบบนิเวศ คุณค่าทางชีวภาพ และเกรงจะกระทบต่อศรัทธาผู้คน เกี่ยวกับประวัติศาสตร์
ตำนาน และความเชื่อ

กระเช้าไฟฟ้า/ Cable Car / ช้ายนตร์

ที่มาของโครงการสร้างกระเช้าไฟฟ้า (Cable Car) หรือที่ชาวล้านนาเรียกว่าช้ายนตร์ เกิด
จากรัฐบาลภายใต้การนำของทักษิณ ชินวัตร เสนอให้มีการพัฒนาการท่องเที่ยวคอยหลวงเชียงดาว
ด้วยการสร้างกระเช้าไฟฟ้าเพื่อเพิ่มมูลค่าทางด้านเศรษฐกิจ โดยมอบหมายให้ ปลอดภัย
สุรัสวดี ปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ (ภาคีเพื่อ
คอยหลวงเชียงดาว, ๒๕๔๕: คำนำ) ในฐานะประธานคณะกรรมการเพื่อศึกษาวางแผนและ
ดำเนินการ เกี่ยวกับการจัดตั้งสวนสัตว์กลางคืน จังหวัดเชียงใหม่ และกิจกรรมเกี่ยวข้องเพื่อส่งเสริม
การท่องเที่ยว (สสค.) (โครงการจัดการลุ่มน้ำปิงตอนบน, ๒๕๔๗: ๑๕) ขณะความก้าวหน้า
โครงการไปถึงช่วงรัฐมนตรีลงนามอนุมัติให้ว่าจ้างบริษัทสวิสแพลนนิ่ง ศึกษาความเป็นไปได้ทาง
วิศวกรรมในการสร้าง ปราบฏการณ์หนึ่งเกิดขึ้นเมื่อกลุ่มคนรักคอยหลวงออกมาเคลื่อนไหวให้
รัฐบาลทบทวนนโยบาย

สายหมอกดอกไม้ / ชุมชนคนเปียงดาว / ภาคีเพื่อคอยหลวง

พ.ศ. ๒๕๔๖ หลังจาก ๓๐ พฤษภาคม ซึ่งมีการเปิดเวทีเสวนาครั้งแรกในหัวข้อ ‘โครงการ
กระเช้าไฟฟ้าขึ้นคอยหลวงเชียงดาวกับความเหมาะสม ผลกระทบ ใครได้ ใครเสีย’ มี
แถลงการณ์และเอกสารคัดค้านจากกลุ่มปกป้องคุ้มครองคอยหลวงเชียงดาวออกมา และเกิดการ
ประชุมครั้งแรก ณ ร้านสายหมอกและดอกไม้ ได้ข้อสรุปให้เร่งเผยแพร่เรื่องราวสู่สาธารณะ
จากนั้นมีการนัดหมายประชุมประจำเดือน โดยย้ายสถานที่ไปตามย่านต่างๆ เพื่อสะดวกแก่ผู้สนใจ
จะเข้าร่วมคัดค้าน:

พ.ศ. ๒๕๔๗ จัดงานเชิญชวนสื่อมวลชนและนักเขียนลงพื้นที่รอบคอยหลวง ด้าน
เครือข่ายทางอินเทอร์เน็ตเกิดกลุ่มออนไลน์ ใช้ชื่อว่า ‘ชุมชนคนเปียงดาว’ รวมถึงเกิดเครือข่ายรัก
คอยหลวงเชียงดาว ซึ่งเน้นเผยแพร่ข่าวกิจกรรม ผ่านสื่อต่างๆ เมื่อถึงต้นฤดูฝนกลุ่มศิลปินจาก
เมืองหลวงเดินทางเพื่อไปเขียนรูปคอยหลวง และจัดแสดงภาพในต้นฤดูหนาว (ภาคีเพื่อคอยหลวง

เชียงใหม่, ๒๕๔๗: ๑) รวมถึงช่างภาพอิสระเดินทางไปถ่ายภาพข่าวคำ เพื่อแสดงนิทรรศการใน กรุงเทพฯ เป็นแห่งแรก และเชียงใหม่เป็นสถานที่ต่อไป

๑๓ กันยายน ๒๕๔๗ เปิดแถลงข่าวการรวมตัวอย่างเป็นทางการขององค์กรต่างๆ ในนาม ‘ภาคีเพื่อคอกยหลวงเชียงใหม่ ๔๔ องค์กร’ เช่น เครือข่ายพระสงฆ์เพื่อการพัฒนาล้านนา สถาบันโพธิยาลัย กลุ่มเสขิยธรรม ชมรมอนุรักษ์นกและธรรมชาติล้านนา ศูนย์ศึกษาปางแฟน โครงการเมืองยั่งยืน ภาคีความร่วมมือนักเขียน-ศิลปิน ชมรมนักดนตรีเชียงใหม่ เครือข่ายความร่วมมือด้านสิ่งแวดล้อมเชียงใหม่ ศูนย์สนับสนุนสื่อภาคประชาชน กองทุนสิ่งแวดล้อมล้านนา กลุ่มศรัทธาเจ้าหลวงคำแดง มูลนิธิสถาบันพัฒนาเมือง กลุ่มนักธุรกิจเพื่อสังคมภาคเหนือ ชมรมเพื่อนเชียงใหม่ คณะทำงานหอศิลป์สลาเลื่อง สมาคมนุรักษ์นัก สโมสรชาวแคมป์ trekkingthai.com โฮงเขียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา โครงการวิจัยท้องถิ่นเพื่อคอกยหลวง เชียงดาว มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน วิทยาลัยการจัดการทางสังคม ชมรมการจัดการมนุษย์-สิ่งแวดล้อม ชมรมทัวร์ป่า ภาคเหนือ เครือข่ายเยาวชนภาคเหนือ กลุ่มเด็กรักคอกยสุเทพ เยาวชนรักษ์ล้านนา ชมรมอนุรักษ์มหาวิทยาลัย เชียงใหม่ กลุ่มทะเลอ่อนฮักเชียงใหม่ ชมรมอนุรักษ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ชมรมอาสาพัฒนาและบำเพ็ญ ประโยชน์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มูลนิธิสืบาคเสถียร มูลนิธิโลกสีเขียว เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ เครือข่าย ดุ่มน้ำปิงคอนบน ชมชนคนรักป่า โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพันธุ์พืชในพระ บรมราชูปถัมภ์ เป็นต้น(ภาคีเพื่อคอกยหลวงเชียงใหม่,๒๕๔๗:หน้า๗)

ตุลาคม ๒๕๔๗ การรวมตัวของกลุ่มผู้คัดค้านบางส่วนเปิดสำนักพิมพ์ ฟิงคะนที พร้อม ออกหนังสือเล่มแรก เดือนเต็มดวงที่คอกยหลวงเชียงใหม่^{๓๓} ในรูปแบบหน้าปกอามันและรูปเล่มที่ สวยงาม หากพลิกผ่านจะเห็นภาพสีของคอกยหลวงในมุมต่างๆ แทรกตลอดทั้งเล่ม ส่วนเนื้อหามี นักเขียนเข้าร่วมเขียน ๑๒ คน และมีนักวิชาการ นักคิด นักกิจกรรมที่ร่วมแสดงความคิดเห็นอีก ๑๕ คน มีทั้งตำนาน งานวิชาการด้านวนศาสตร์ ข้อมูลจากการเสวนา บทกวี บันทึก และสารคดี

๓-๕ ธันวาคม ๒๕๔๗ จัดงานมหกรรมคอกยหลวงเชียงใหม่ ณ ลานชุมชนริมฝั่งน้ำแม่ปิง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ปาฐกถา นำ เรื่อง สิทธิชุมชนท้องถิ่นบนฐานทรัพยากร กรณีของ คอกยหลวงเชียงใหม่ โดย ศ.ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน เวทีสัมมนา คอกยหลวง เชียง ดาว: คุณค่าทางระบบนิเวศน์และวัฒนธรรมท้องถิ่น จากนักวิชาการและนักพัฒนาองค์กรเอกชน ต่างๆ การแสดงคอนเสิร์ตโดยศิลปินล้านนา ชุมกิจกรรมเชิงวัฒนธรรม ลานกิจกรรมให้ความรู้แก่ เยาวชน เผยแพร่วีซีดีสารคดีคอกยหลวง และเปิดตัวอัลบั้มเดือนเต็มดวงที่คอกยหลวงเชียงใหม่

เจ้าหลวงคำแดง / ล่ารายชื่อผี / อ่างสลุ / ภูมินิเวศทางวัฒนธรรม

นอกจากประเด็นทางชีวภาพและระบบนิเวศน์ ประเด็นทางวัฒนธรรมถูกนำมาใช้เป็นอีก คำอธิบายหนึ่งที่เผยแพร่ผ่านสื่อต่างๆ ในการเคลื่อนไหวให้หยุดโครงการ ได้แก่ ความเชื่อเรื่อง เจ้าหลวงคำแดง อ่างสลุ และภูมินิเวศทางวัฒนธรรม

เจ้าหลวงคำแดง

^{๓๓} แพรว จารุ (บรรณาธิการ). ๒๕๔๗. เดือนเต็มดวงที่คอกยหลวงเชียงใหม่. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ฟิงคะนที

เรื่องราวเกี่ยวกับเจ้าหลวงคำแดงถูกถ่ายทอดหลายแบบด้วยกัน แต่แก่นเรื่องราวคือ เจ้าหลวงคำแดงเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งขุนเขาและเป็น “เจ้าแห่งผีทั้งหลาย” หรือ “เก้าผีแห่งล้านนา” เนื่องด้วยเจ้าหลวงคำแดงเป็นปฐมกษัตริย์ล้านนา ผู้สร้างบ้านแปงเมือง ที่ตามกวางทองไปถึงถ้ำเชียงดาว และได้พบรักกับนางอินเหลา บุตรสาวยักษ์ซึ่งเฝ้าปากถ้ำ เจ้าหลวงคำแดงจึงใช้ชีวิตบั้นปลายที่ถ้ำเชียงดาว และเมื่อเสียชีวิตจึงกลายเป็น ‘เสื่อบ้านหรือเสื่อเมือง’ กล่าวคือได้รับการยกย่องเป็นผีเมืองหรือเทวดาอารักษ์ปกปักรักษาเมือง ดังนั้นวันพระคราใด ผีทุกผีในเมืองเชียงใหม่ จักต้องไปร่วมเฝ้าเจ้าหลวงคำแดงที่ถ้ำเชียงดาว เพื่อประชุมผีที่ห้องโถงถ้ำ เมื่อคอยหลวงเป็นที่สิงสถิตของเจ้าหลวงคำแดง ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็น ‘เก้า’ (ประธาน) ของผีทั้งหลายและปัจจุบันผู้คนมากมายยังคงยึดถือความเชื่อนี้ ทุกครั้งที่มิงงานพิธีกรรมต่างๆ จะบวงสรวงเช่นไหว้ บนมานศาลกล่าวดวงวิญญาณเจ้าหลวงคำแดงอยู่เสมอ โดยเฉพาะผู้นำในพิธีกรรม ไม่ว่าจะอยู่ที่ทิศของล้านนา ขณะทำพิธีจะหันหน้าไปทางคอยหลวง และเนื่องจากในอดีตเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางล้านนา และเจ้าหลวงคำแดงเป็นปฐมกษัตริย์ ทุกปีในช่วงเดือนเก้า ของทางเหนือ (ช่วงเวลาเมษายน – มิถุนายน) เมืองเชียงใหม่และเชียงดาว จึงมีพิธีสืบชะตาเมือง ไหว้สาอารักษ์ พร้อมกัน เพื่อเป็นการขอให้เมืองอยู่เย็นเป็นสุข ด้วยเหตุนี้การสร้างกระเช้าไฟฟ้าบริเวณหน้าถ้ำขึ้นไป จะเป็นการข้ามหัวเจ้าหลวงคำแดง ถือว่าเป็นการลบหลู่ดูหมิ่น ‘ถือเป็นการกระทำที่อับมงคล ท่านจะบันดาลให้ผู้ฝ่าฝืนมีอันเป็นไปถึงหายนะต่าง ๆ นานา และคนท้องถิ่นต้องมีการทำพิธีสาปแช่งคนที่ทำให้คอยหลวงเสื่อมเสื่อ’ (แพร จารุ(บก.), ๒๕๔๗: ๑๒๘-๑๓๒)

การล่าซื้อผีเจ้านาย

เมื่อผีเจ้านายผ่านร่างทรงถ่ายทอดความว่า ผีเจ้านายต่างๆ ล้วนไม่เห็นด้วยกับการสร้างกระเช้าขึ้นคอยหลวง เพราะจะข้ามสิริชะของเจ้าหลวงคำแดง ‘กลุ่มเยาวชนรักษ์ล้านนาจึงดำเนินการล่ารายซื้อผีเจ้านายได้จำนวนกว่า ๑๐๐ องค์’ (พลเมืองเหนือ, ๒๕๔๗) โดยจัดทำแบบฟอร์มเป็นตารางสามช่อง เพื่อเดินทางไปยังสำนักต่างๆ เชิญชวนให้ร่างทรงลงนามชื่อเจ้าพ่อความคิดเห็นต่อโครงการ และระบุตำแหน่งที่ประทับ

ภูมิเนเวศทางวัฒนธรรม

คอยหลวงมีมิติทางวัฒนธรรมแทรกอยู่ในระบบนิเวศ กล่าวคือ รูปทรงคอยหลวงเหมือนเจดีย์ทางธรรมชาติ ตามความเชื่อตำนานวิทยาถือว่าเป็นเจดีย์เชื่อมต่อสู่สวรรค์ และเปรียบเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองชาวบ้าน ‘คล้ายกับภูเขาศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ในโลก ที่มีคุณค่าทางจิตวิญญาณต่อชนพื้นเมือง เช่น เอเวอเรสต์ สำหรับชาวเซอร์ปา และ อูลูรู สำหรับชาวอะบอริจิน’ (เบญจวรรณ วงศ์ คำ (บก.), ๒๕๔๗: ๒๐-๒๑)

อ่างสรง

บริเวณคอยหลวงซึ่งเป็นการขุดตัวของผิวโลกลงไปมีลักษณะคล้ายอ่าง ชาวเชียงดาวเรียกกันว่า อ่างสรง หรืออ่างสรง และมีความเชื่อว่าเป็นสถานที่ซึ่งพระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาสรงน้ำ น้ำ

บริเวณอ่างสูงจึงเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ เมื่อมีการสืบชะตาเมือง ไหว้สาอารักษ์ มีการนำน้ำจากอ่างสูงไปประกอบพิธีกรรมดังกล่าว ดอยหลวงจึงเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์

กรณีที่ ๔.๒: การจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำดี

เนื้อหาส่วนนี้ได้ข้อมูลจาก โครงการฟื้นฟูประเพณีการแห่ช้างเผือกลุ่มน้ำแม่ดี พ.ศ. ๒๕๔๘, “ประเพณีแห่ช้างเผือกชีวิต จิต วิญญูณ แห่งลุ่มน้ำดี,” โครงการหนังสือเล่มเล็ก (วัฒนธรรมท้องถิ่น กับการจัดการทรัพยากร), ๒๕๔๘ และ กุศล พัทธ์ณีศักดิ์, “การศึกษาการแห่ช้างเผือก กับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำดี จังหวัดลำพูน,” โครงร่างงานวิจัยภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ในปีงบประมาณ ๒๕๔๘

ใช้น้ำร่วมสาย

สายน้ำ ‘ดี’ ไหลทางทิศตะวันตกผ่านอำเภอต่างๆ ก่อนลงสู่แม่น้ำปิง จากจุดเริ่มต้นที่เทือกเขาระหว่างเขตจังหวัดลำพูนกับลำปาง ประชาชนที่อาศัยอยู่ดีน้ำดีไหลลงมาต่างใช้น้ำในการเกษตร และประโยชน์อื่น มาเนิ่นนาน แม้ว่าผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำดี จะหลากหลายชาติพันธุ์ อาทิเช่น เขตต้นน้ำ เป็นพื้นที่ของชนเผ่ากระเหรี่ยง เขตตอนกลางเป็นอาณาของชาวไตพื้นราบ (ไตยวนหรือโยนก) และเมื่อถึงทางปลายน้ำ เป็นบริเวณตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนไตยอง แต่ในอดีตทุกคนเผ่าต่างร่วมใจกันจัดการน้ำแบบระบบเหมืองฝายอย่างเข้มแข็ง เป็นผลมาจากวิถีชีวิตและการเมืองภาคประชาชนที่มีครุบาต่างๆ เป็นผู้นำชุมชน โดยใช้ศาสนาเป็นสิ่งยึดโยงคนหลากหลายชาติพันธุ์เข้าด้วยกัน เกิดเป็นความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูล กันและกัน จากคนต้นน้ำไปถึงปลายน้ำ ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมคือหากปีใด ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล แม่น้ำลำธารแห้งขอด ชาวบ้านจะร่วมกันจัดพิธีแห่ช้างเผือกขอฝน^{๓๓} ทั้งนี้อยู่บนฐานความเชื่อว่าช้างเผือกเป็นช้างมงคลตามเวสสันดรชาดก

ในอดีตการแห่ช้างเผือกนั้น ชาวบ้านจะมาชุมนุมพร้อมเพรียงกันที่ริมน้ำ จากนั้นจัดทำพิธีให้ผู้สามารถดำเนินงานได้ นำไม้ไผ่มาจักสานเป็นร่างโครงตัวช้าง โดยขนาดกะเกณฑ์ให้ไม่เล็กหรือใหญ่จนเกินไป แล้วจึงใช้ผ้าขาวหุ้มกรูโครงไม้ พร้อมตกแต่งด้วยดอกฝ้ายให้งาม ต่อมาตั้งช้างบนคานหาม นิมนต์เหล่าพระสงฆ์ให้เจริญพระพุทธมนต์ ร่ายบทสวดขอฝน พึงธรรมชาติ และถวายทานช้างเผือก เป็นอันเสร็จพิธีทางศาสนา วันถัดมาชาวบ้านจึงเริ่มแห่ช้างจากหมู่บ้านต้นน้ำไปสู่ปลายน้ำ โดยพักช้างค้างคืนรอนแรมไปตามลำดับหมู่บ้าน เวลาว่างไปประมาณสองเดือนจึงเป็นอันครบทุกหมู่บ้าน จึงแล้วเสร็จสิ้นพิธี

^{๓๓} การทำพิธีขอฟ้าขอฝนของชาวลำพูนในอดีตหลายพิธีด้วยกัน ได้แก่ การแห่ช้างเผือก การพึงธรรมชาติปลาช่อน หรือที่เรียกว่า ปลาช่อน / ปลาหลิม และธรรมพญาคางคก หรือคางคก ทั้งนี้อาจทำพิธีใดพิธีหนึ่ง หรือบางครั้งอาจจัดรวมรวมกันไป (โครงการฟื้นฟูประเพณีการแห่ช้างเผือกลุ่มน้ำแม่ดี พ.ศ. ๒๕๔๘, ๒๕๔๘:๖)

แหล่งสร้างเครือข่าย

ประเพณีแห่ซ้างเผือกงดเว้นปฏิบัติไปกว่าสามสิบปี จนถึงยุคปัจจุบันเกิดปัญหาทรัพยากรลุ่มน้ำลี้ทั้ง ป่าไม้ ดิน และน้ำ กล่าวคือ ด้านป่าไม้ถูกตัดทำลายใช้สอยไปอย่างมาก ไม่ว่าจะจากกลุ่มนายทุนหรือความต้องการการใช้ไม้สร้างบ้านเรือน ด้านดินเกิดการขยายตัวของ การปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวประเภทต่างๆ ดินจึงเสื่อมโทรม และโดยเฉพาะด้านน้ำ ‘ระบบเหมืองฝาย’ ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ทำด้วยไม้ไผ่ ถูกรัฐเข้าแทรกแซงในการจัดการเปลี่ยนเป็นฝายคอนกรีต จนเกิดปัญหาต่างๆ เช่น การทับถมของทรายทำให้น้ำเหมืองดินเงินง่าย สัตว์น้ำไม่สามารถอยู่อาศัยได้ และกระแสน้ำไหลเปลี่ยนทิศทาง จากกลุ่มเหมืองฝายในลุ่มน้ำลี้ซึ่งมีมากกว่า ๔๐ กลุ่ม และต่างมีการจัดการการน้ำที่เอื้อประโยชน์ให้กับเครือข่ายและสมาชิกมาโดยตลอด ปัจจุบันบางพื้นที่จึงมีการแย่งชิงน้ำที่ใช้ในการเกษตร บ่มเพาะความไม่เข้าใจระหว่างคนใช้น้ำร่วมสายกัน

ท่ามกลางสภาวะดังกล่าวชาวบ้านในพื้นที่และองค์กรพัฒนาเอกชนจึงรื้อฟื้นประเพณีแห่ซ้างเผือกขึ้นมาอีกครั้ง โดยการแห่ซ้างเผือกครั้งนี้ไม่ได้มีเป้าประสงค์เพื่อขอฝน ทว่าต้องการให้ผู้คนจากต้นน้ำถึงปลายน้ำลี้ได้มีกิจกรรมร่วมกัน เกิดการสร้างเครือข่ายภาคประชาชนให้รวมกันได้ เตรียมพร้อมไว้เมื่อต้องเผชิญหน้ากับปัญหาความขัดแย้ง จากการจัดการทรัพยากรต่างๆ ในอนาคต อีกทั้งต้องการสร้างจิตสำนึกให้ผู้คนตระหนักถึงคุณค่าทรัพยากรธรรมชาติ และยึดมั่นในศาสนา ทางผู้ดำเนินงานจึงเห็นว่าควรมีการแห่ซ้างเช่นนี้เรื่อยไปทุกปี

นอกจากนี้ ในส่วนรายละเอียดปลีกย่อยของพิธีกรรมก็มีการเปลี่ยนแปลงไป เช่น การแห่จากต้นน้ำสู่ปลายน้ำ จากที่ใช้เวลาประมาณสองเดือน ลดลงเหลือเพียง ๑๔ วัน คือพักซ้างหมู่บ้านละหนึ่งคืน / การจัดกิจกรรมเมื่อซ้างไปถึงยังหมู่บ้านต่างๆ มีการเพิ่มนิทรรศการทางวิชาการและเสวนาทางวิชาการเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ซึ่งในอดีตมีเพียงการเฉลิมฉลองและงานมหรสพ / ในอดีตพระสงฆ์เป็นแกนนำหลักในการรวบรวมผู้คน แต่ปัจจุบันเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน ชาวบ้าน และหน่วยงานภาครัฐ^{๑๒}

การเดินทางของซ้าง

พ.ศ. ๒๕๔๗- ๒๕๔๘ สิบปีที่ผ่านมา ความคิดที่จะรื้อฟื้นประเพณีแห่ซ้างเผือกมีการพูดถึงมาโดยตลอด แต่เนื่องจากในอดีตพระสงฆ์จะเป็นผู้มีบทบาทมากในการขับเคลื่อนงาน โดยพระผู้

^{๑๒} เช่น กลุ่มชาวบ้านตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำรวม โครงการฟื้นฟูประเพณีการแห่ซ้างเผือกลุ่มน้ำแม่ลี้ พ.ศ. ๒๕๔๘/ ชุมชน / คณะสงฆ์จากหนึ่งชุมชน / องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) / เครือข่ายเหมืองฝายลุ่มน้ำลี้ / สถาบันเสริมสร้างพลังชุมชน / สมัชชาเหมืองฝายภาคเหนือ / ชีวิตสาธารณะท้องถิ่นน่าอยู่/ โครงการวิจัยไทย-เวียดนาม/ วิทยาลัยการจัดการสังคม(วจส.)/ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(พอช.)/ เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SEARIN)/ โครงการวิจัยสร้างเสริมสุขภาพแรงงานรับจ้างสตรีในภาคเกษตร จ.ลำพูน / คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคเหนือ (กป.อพช.) เป็นต้น

ที่ดำเนินการต้องเป็นผู้ที่มีบารมีเป็นครูบาที่ผู้คนให้ความเคารพนับถือ การรื้อฟื้นจึงขาดผู้นำและเจ้าภาพมาโดยตลอด กระทั่ง ๒๕๔๗ มีการประชุมร่วมระหว่างองค์กรในท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ และเอกชน ผลการประชุมสรุปให้มีโครงการความร่วมมือ การฟื้นฟูและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจังหวัดลำพูนร่วมกัน และหนึ่งในแผนงานหลัก คือ การรื้อฟื้นประเพณีการแห่ช้างเผือกในลุ่มน้ำลี้ และมีการนัดประชุมความคืบหน้าเรื่อยมา ถึงต้นปี ๒๕๔๘

๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ ประชุม ณ วัดคอยหลังลำ ตำบลศรีเตี้ย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ได้ข้อสรุปกำหนดวันแห่ช้างเผือก คือ ๑-๑๔ มิถุนายน ๒๕๔๘

มีนาคม - เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๘ ระดมทุนและปรึกษารูปแบบงานให้มีการจัดนิทรรศการเวทีเสวนาทางวิชาการ การแสดงศิลปะพื้นบ้าน ตามหมู่บ้านต่างๆที่ช้างถูกแห่ไปค้างคืน

๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ เป็นวันสร้างช้าง โดยรวมตัวกันที่วัดทุ่งโป่ง สามวันต่อมาช้างจึงเสร็จสมบูรณ์

๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ ในช่วงการทำช้างมีคนจากในท้องถิ่นมาดูการทำช้างกันอย่างคึกคักไม่ขาดสาย และมีทีมงานของ WE TV เข้าร่วมพิธีเพื่อถ่ายทำสารคดี

๑-๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๘ ช่วงเช้าวันที่ ๑ มิถุนายน ชาวบ้านได้ร่วมกันเตรียมเครื่องไทยทาน และติดดอกฝ้ายขาวบนตัวช้าง มีกิจกรรมสลับเปลี่ยนระหว่างแสดงวัฒนธรรมท้องถิ่น กับเวทีเสวนาวิชาการ ช้างเผือกหยุดพักตามวัดต่างๆ หนึ่งคืน จากท้ายน้ำถึงต้นน้ำ ได้แก่

๓ มิถุนายน ๒๕๔๘ บ้านศรีเตี้ย ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ่ง

๔ มิถุนายน ๒๕๔๘ วัดทุ่งโป่ง ต.เหล่ายาว อ.บ้านโฮ่ง จ.ลำพูน

๕ มิถุนายน ๒๕๔๘ วัดบ้านโฮ่งหลวง ต.บ้านโฮ่งอ.บ้านโฮ่ง จ.ลำพูน

๖ มิถุนายน ๒๕๔๘ วัดทุ่งม่าน ต.ป่าพลู อ.บ้านโฮ่ง จ.ลำพูน

๗ มิถุนายน ๒๕๔๘ วัดแม่ป้อก ต.ศรีวิชัย อ.ลี้ จ.ลำพูน

๘ มิถุนายน ๒๕๔๘ วัดแม่เทย ต.แม่ตืน อ.ลี้ จ.ลำพูน

๙ มิถุนายน ๒๕๔๘ วัดผาหนาม ต.ป่าไผ่ อ.ลี้ จ.ลำพูน

๑๐ มิถุนายน ๒๕๔๘ วัดลี้หลวง ต.ลี้ อ.ลี้ จ.ลำพูน

๑๑ มิถุนายน ๒๕๔๘ วัดคอนแก้ว ต.บ้านปวง อ.ทุ่งหัวช้าง จ.ลำพูน

๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๘ วัดห้วยห้า ต.ตะเคียนปม อ.ทุ่งหัวช้าง จ.ลำพูน

๑๓ มิถุนายน ๒๕๔๘ วัดดงเย็น ต.ตะเคียนปม จ.ลำพูน

เช้าวันสุดท้าย วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๔๘ เคลื่อนขบวนไปยัง วัดหนองหลัก ต.ตะเคียนปม อ.ทุ่งหัวช้าง และนำช้างไปถวายป่าขุนน้ำ ในเขตป่าชุมชนบ้านหนองหลัก ต.ตะเคียนปม อ.ทุ่งหัวช้าง

บทที่ ๓

ความเหมือนและความแตกต่างหลากหลาย ของกระบวนการนำประเด็นทางวัฒนธรรมมาใช้ในการเคลื่อนไหว

ในส่วนที่ ๒ ได้กล่าวถึง กรณีศึกษา ๕ กรณี และชี้ให้เห็นว่าภายในกระบวนการเคลื่อนไหว มีการนำประเด็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับ อัตลักษณ์ พิธีกรรม และความเชื่อ มาใช้ โดยลำดับ เหตุการณ์เคลื่อนไหวตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงต้นปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ซึ่งงานวิจัยนี้ทำการสำรวจเอกสาร

ส่วนที่ ๓ นี้จะอภิปรายถึง ความเหมือน และความแตกต่างหลากหลายของกระบวนการนำประเด็นทางวัฒนธรรมมาใช้ในการเคลื่อนไหว การนำเสนอในส่วนนี้แบ่งออกเป็น ๒ หัวเรื่องใหญ่ คือ ๓.๑. บริบทแวดล้อมกระบวนการเคลื่อนไหว วิเคราะห์เงื่อนไขทางการเมือง นโยบายรัฐ ประเด็นที่กำลังเป็นที่สนใจของสาธารณะ กระบวนการเคลื่อนไหวอื่นๆที่เกิดขึ้นในช่วงเวลา เดียวกัน และ ๓.๒. กระบวนการสร้างประเด็นทางวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เป็นประเด็นสาธารณะ โดย วิเคราะห์ถึง “ตัวละคร” สำคัญ และ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการหยิบยกประเด็นทางวัฒนธรรมมาใช้ ในการเคลื่อนไหว ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวเอง และพันธมิตรซึ่งได้แก่ นักพัฒนาจากองค์กร พัฒนาเอกชน นักวิชาการ สื่อ และ นักการเมือง เป็นต้น และศึกษา ผู้ที่คาดว่าจะน่าจะเป็น “คู่ สนทนา” ประเด็นวัฒนธรรม อาทิ ชาวบ้าน และ กลุ่มพันธมิตรด้วยตนเอง ชนชั้นกลางในเมือง และ นักการเมือง จากนั้นเพื่อให้เห็นถึงกระบวนการสร้างประเด็นทางวัฒนธรรมดังกล่าวจะ อภิปรายถึง รูปแบบ และ เนื้อหาของประเด็นวัฒนธรรมที่ถูกหยิบยกมาใช้

ตารางที่นำเสนอในส่วนต่อจากนี้มี ๒ ชุด ได้แก่

- ตารางที่ ๓.๑. แยกตามภาค และ เรียงข้อมูลเป็นรายกรณี เพื่อชี้ให้เห็นช่วงเคลื่อนไหว รัฐ/ผู้รับผิดชอบ แกนนำ/พันธมิตร และ ประเด็นตลอดจนกิจกรรมเคลื่อนไหวในช่วงต่างๆ โดยเน้นประเด็นทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น
- ตารางที่ ๓.๒. เรียง ข้อมูลตามลำดับก่อนหลัง เพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างช่วงเวลาเคลื่อนไหว ประเด็นเคลื่อนไหว และ รูปแบบการเคลื่อนไหว

กรณีศึกษาภาคใต้

กรณีศึกษา	ช่วงคดีอื่นในหัว	รัฐผู้รับผิดชอบ	แกนนำ/พันธมิตร	ประเด็น/กิจกรรมหลัก
ทอก๊าซไทย-มาเลเซีย	๔๑-๔๒ ก่อนประชาพิจารณ์	ชวน-มหาธีร์	สมัชชาศ.ภาคใต้, เครือข่ายพลเมืองสงขลา ๒๔ องค์การ, ชาวบ้าน ๕ อำเภอ, โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง, กลุ่มอนุรักษ์ปากพนัง, นักวิชาการ, กป.อพช-ใต้, สมัชชาคน.ได้	ทักท้วงเรื่องการไม่ทำ EIA และประชาพิจารณ์, ลอยเรือทะเลสาบสงขลา เสนอประชาพิจารณ์ทอก๊าซ โรงแยกก๊าซ
	๔๓ ประชาพิจารณ์	ชวน๒	อพช.เหนือ, นศ.๑๐ องค์การ, นักวิชาการ ๑๓๕๐ คน, เครือข่ายองค์กรชาวบ้าน	คัดค้านประชาพิจารณ์ ๒ ครั้ง — ประทศตำรวจ แกนนำตกจับ
	๔๓-๔๔ หลังประชาพิจารณ์	ทำเย็บ/ประชัช/สุริยะ	นักวิชาการภาคเหนือ, เกษตรกลางเลือก, อนุรักษ์	สร้างมรดกพิชัย ทอก๊าซที่ตินวักพ
โรงไฟฟ้าบ่อนอก	๔๐-๔๑	ชวน๒	อพช., ศร., ทนาย, ม.เที่ยงคืน, กลุ่มอนุรักษ์ท้องถิ่นบ่อนอก	คัดค้านศล EIA, อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
	๔๒	ทักษิณ/จาตุรนต์	นักวิชาการ, เครือข่ายองค์กรชาวบ้านอื่นๆ	คุณภาพสิ่งแวดล้อมในทะเล, ปิดด.เพชรเกษม
	๔๔-๔๕		สว.สายสิ่งแวดล้อม, สื่อ	ประชาพิจารณ์ — ชาวบ้านไม่ยอมรับ
			ชาวประมงในพื้นที่	พหาวบ้านดูโรงไฟฟ้าแม่เกาะ, ปิดจากบด (๔๗ ถูกเจริญ ถูกยิง ๔๕ ผู้ต้องหายในคุก)
ประมงพื้นบ้าน	๒๐	เกรียงศักดิ์, เปรม	นักวิชาการ มอ., มูลนิธิคุ้มครอง, สมาคมเอิร์ธโอแดนค์	ชิงเผาเรือพาณิชย์ — ได้กลับรุนแรง
	๓๕	อานันท์	สว., คนหนุ่ม, ศจ., สมาพันธ์ประมง, สื่อ	เพิ่มเรือปั่นไฟ, เรือคราด
	๓๕-๔๑	ชวลิต, ชวน๒		ทำให้เป็นเขตปลอดอวนรุน-ปากบึงเขตทำกิน
	๔๓	ชวน๒		เจรจาต่อรอง ศส., สว., รมต., กรรมการสิทธิมนุษยชนที่กระทรวงเกษตร, มุมมุขศาลากลาง

กรณีศึกษา กทม. ตะวันตก และ ตะวันออก

กรณีศึกษา	ช่วงเคลื่อนไหว	รัฐ/ผู้รับผิดชอบ	แกนนำ/พันธมิตร	ประเด็น/กิจกรรมหลัก
ป้อมมหากาฬ	๔๒-๔๓ ๔๖ ๔๘-๔๕	พิจิตร สมัคร อภิรักษ์	องค์กรในชุมชน มูลนิธิชุมชนไทย, Friend of Pom Mahakan, ศูนย์ที่อยู่อาศัยและการได้รื้อ COHRE, กรรมการสิทธิ UN, นักวิชาการไทย-ต่างประเทศ, ศศ., เครือข่ายชุมชนแออัด	ขอแบ่งเช่าพื้นที่ ๑ ไร่, ตั้งกลุ่มออมทรัพย์, พัฒนาล้างแวกล้อม “คนอยู่กับคลอง” [redacted] [redacted] ห้อง กทม. ออกคำสั่งไม่ชอบด้วย กม.- ศาลยกฟ้อง, ขึ้นหนังสือ UN, จัดเสวนา คัดกรองใช้พื้นที่อาศัย ๑ ไร่
หอพักไทย-พม่า	๓๕ ๔๐-๔๑	บรรหาร, ชวลิต ชวน๒	กลุ่มอนุรักษ์กาญจนาภิเษกกาญจน์, มูลนิธิคุ้มครอง, มูลนิธิสี่ปี สุตถิยณ์, พิกพ, กลุ่มสิทธิมนุษยชนในพม่า ๘๘ องค์กรชาวบ้าน, สนนท.	ให้เปิดเผยแนวท้อ, ดำรงความสมบูรณ์ของธรรมชาติ-พบบ้าง ค้างคาวกิตติ ปุราจินี, เผยแพร่ข้อมูลเสนอประชาชนพิจารณา สิทธิมนุษยชนในพม่า, [redacted] [redacted] [redacted] [redacted]
บ่อน้ำต้นน้ำเสียว	๔๑-๔๒ ๔๓ ๔๔	ชวน๒ ชวน๒/ทักษิณ ทักษิณ	ชาวบ้านในพื้นที่เป็นแกนนำ INGO, อพช. ๓๘ องค์กร, เครือข่ายองค์กรประชาชน, [redacted]	ขอข้อมูลจากรัฐ ทำงม.: บริษัทเอกชนเช่าตัดัญญาผูกขาด, โกงราคาที่ดิน, ใช้งบประมาณเกิน, [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] ให้ ADB ชุดเงินกู้, ร้องเรียน ปปช, ถวายฎีกาฟ้องนายก, รมต, วิทช์, กรมควบคุมมลพิษละเลยหน้าที่ เอื้อประโยชน์ให้เอกชน

กรณีศึกษาภาคอีสาน

กรณีศึกษา	ช่วงเคลื่อนไหว	รัฐผู้รับผิดชอบ	แกนนำ/พันธมิตร	ประเด็น/กิจกรรมหลัก
เขื่อนปากมูล	๓๒ ก่อนสร้าง	ชาติชาย	ทนาย นักวิชาการ ชาวบ้าน	จัดกลุ่มชุดชุดถึงผลกระทบของเขื่อน ๒๐๐๐ คนจาก ๕ อำเภอ
	๓๓-๓๗ ก่อสร้าง	ชาติชาย, อานันท์, สุจินดา, ชวน ๑	นักวิชาการ โบราณคดี, นักกฎหมาย, โครงการอนุรักษ์ลุ่มน้ำมูล, คปอศ., นักศึกษา	เรียกประชุมประชาชน ๓ ปี
	๓๗-๔๐	ชวน ๑, บรรหาร, ชวลิต	สมาชิกคนจน, เครือข่ายชาวบ้าน, อพช.	เข้า กทม. รัฐสัญญาว่าจะให้
	๔๒	ชวน ๒	เสมถึงชาติ, กลุ่มเพื่อนประชาชน, สื่อต่างประเทศ, โทรทัศน์ไทย	ทางสัญญา
	๔๓-๔๔	ชวน ๒	กรรมการเงื่อนไขโลก	ชุมนุม ๕๕ วัน (๒ หมื่นคน ๑๒๕ กรณีปัญหา)
	๔๕-๔๖	ทักษิณ		ตั้งหมู่บ้านชุมชน โรงเรียนบ้าน, นิทรรศการวิถีชีวิตคนยากจนโรงเรียนวิทยาลัย
	๔๖-๔๗	ทักษิณ		ขุดบ่อน้ำดื่มชุมชนคนยากจนโรงเรียนวิทยาลัย
				เข้า กทม. เติมนรงค์ ปิ่นทำเนียบ
				ทดลองเปิดประตูระบายน้ำ
				ต่อธงระยะเวลาเปิดประตูระบายน้ำ

กรณีศึกษา ภาคเหนือ

กรณีศึกษา	ช่วงเคลื่อนไหว	รัฐ/ผู้รับผิดชอบ	แกนนำ/พันธมิตร	ประเด็น/กิจกรรมหลัก
กรณีศึกษา ไฟฟ้าคองหวาง	๔๖	ทักษิณ/ปตท ประสพ ทักษิณ	กลุ่มคนรักคองหวาง ภักดิ์ ๔๔ องคกร, นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์, วนศาสตร์, กฎหมาย	ให้รัฐทบทวนนโยบายและผลกระทบ สิ่งแวดล้อม, บทเรียนคองหวาง, ความ ปลอดภัยของประชาชน, ความ ยุติธรรม, ความโปร่งใส, การละเมิด และ กฎหมายที่มีผลกระทบต่อชนชั้นกลาง ที่คนจนต้องเผชิญ, ความเหลื่อมล้ำ ในระบบเศรษฐกิจและสังคม, ๑๐๐ ปี ระงับโครงการ
แหล่งขุดถ่านหิน	๓๐ ปีก่อน ๔๘	ทักษิณ	พระชาวบ้าน ผู้นำพิธีกรรม พระ, อบจ., เครือข่ายเหมืองฝาย, วสจ., พอช., SEARIN, กป.อพช.	แหล่งขุดถ่านหิน จากค่านำถึง ทำน้ำ ใช้ เวลา ๒ เดือน แหล่งขุดถ่านหินเกี่ยวกับสุขภาพผลกระทบจาก โครงการขุดถ่านหิน, แก้ไขปัญหาความเดือดร้อน ในแหล่งขุดถ่านหิน, โครงการ, เจตเจตนา, งบประมาณ, ทรัพยากร ที่ดิน, ความ

ตารางแสดงการปรากฏตัวของประเด็นวัฒนธรรม

กรณีศึกษา	๒๕๓๑	๒๕๓๕	๒๕๔๐	๒๕๔๒	๒๕๔๔	๒๕๔๖	๒๕๔๘
เงื่อนไขกฎหมาย	ขอข้อมูลโครงการให้ทำ EIA ละเมิดกฎหมายอุทยาน	คำชดเชยสิทธิชุมชน	ให้ยกเลิกโครงการประสานเครือข่าย	ตั้งหมู่บ้าน			๒๕๔๘
ป้อมมหากาฬ		ยอมตามรัฐเตรียมไปทะเลาะ	ต่อรองรัฐขอพื้นที่ ๑ ไร่	“คนอยู่กับคลอง” พัฒนาสิ่งแวดล้อม		นับปี ๒๐๐๖ กับทางกับศิลปะ	๒๕๔๘
ประมงพื้นบ้าน	ตอบได้รุนแรง	เวทีเครือข่าย	สร้างชุดความรู้ชุมชนจัดเวที ตั้งชมรม			หนึ่งต้นตอคิดค้นแนวคิดแม่ข่ายโครงการ	ขออยู่อาศัย ๒ ไร่
ท้องถิ่นไทยพม่า			ขอข้อมูลโครงการสิทธิมนุษยชน, ทัศนียภาพ	สร้างเครือข่าย			
ท้องถิ่นไทย-มาเลย์			ถึงแวดล้อม	เรียกเรื่องประชาชนพิจารณา	คัดค้านประชาชนพิจารณา		

ตารางแสดงการปรากฏตัวของประเด็นวัฒนธรรม (ต่อ)

กรณีศึกษา	๒๕๓๑	๒๕๓๕	๒๕๔๐	๒๕๔๒	๒๕๔๔	๒๕๔๖	๒๕๔๘
โรงไฟฟ้าบ่อนอก		ให้ยกเลิกโครงการ	ตั้งกลุ่มอนุรักษ์ท้องถิ่น	ให้ยกเลิกโครงการ สร้างแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรม สร้างชุดความรู้ชุมชน	คัดค้านประชาพิจารณ์ เวทีเครือข่าย เวทีวิชาการ เวทีศึกษาระบบ เวทีวิชาการ เปิดเวที	แกนนำหญิง งานศพ ๑๕ วัน เวทีเดือนไหว นิทรรศการ เพลง เสื้อ จีดี	
บ่อน้ำบาดาลเสียด			ขอข้อมูลโครงการ, ร้องเรียน, ขอให้ตรวจבקก่อสร้าง ขอให้ตรวจแนวท่อ	เล่นการเมืองท้องถิ่น	ขอข้อมูลโครงการ, ร้องเรียน, ขอให้ตรวจבקก่อสร้าง ขอให้ตรวจแนวท่อ	ให้การสนับสนุน (ได้จัด) หนังสือเชิญนักเขียนให้ ตีพิมพ์การเกษตร ห้องเจ้าหน้าที่รัฐ	
กระเช้าไฟฟ้า				ให้รัฐทบทวนนโยบาย			
ลุ่มน้ำดี							ให้ช่างสร้างเครื่อง นิทรรศการจากทางจิต

๓.๑. บริบทแวดล้อมกระบวนการเคลื่อนไหว

ยุคเสพแนวคิด “สิทธิตามรัฐธรรมนูญ” (พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๔๓)

การลดลงของบทบาททหาร และเพิ่มขึ้นของบทบาทนักการเมืองอาชีพในระบบรัฐสภาเมื่อต้นทศวรรษ ๒๕๓๐ ของรัฐบาลที่นำโดยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มีการใช้อำนาจของฝ่ายบริหารโดยไม่มีการตรวจสอบถ่วงดุล หรือที่เรียกกันว่าเป็นยุคของ “เผด็จการรัฐสภา” (สมชาย ปรีชากุล, ๒๕๔๕ หน้า ๑๑๕-๑๒๗) มีข่าวการทุจริตและแสวงหาผลประโยชน์ของนักการเมืองอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

กระแสเรียกร้องการปฏิรูปทางการเมืองในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นผลนำไปสู่การแก้ไขรัฐธรรมนูญ และในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ มีสภาร่างรัฐธรรมนูญ จนเกิดรัฐธรรมนูญใหม่ ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญที่ถูกร่างขึ้นโดยการมีส่วนร่วมของผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายมหาชนถึง ๘ คน ผู้เชี่ยวชาญสาขาวิทยาศาสตร์ ๘ คน และ ผู้เชี่ยวชาญด้านการเมืองการบริหารราชการแผ่นดิน ๗ คน จำนวนของสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ (สสร.) มีจำนวน ๕๕ คน ในจำนวนนี้เป็นคณะกรรมการร่าง ๒๕ คน ทำหน้าที่กำหนดกรอบในการจัดทำร่าง

รัฐธรรมนูญปี ๔๐ ซึ่งใช้ในช่วงที่นายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรีครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๔๐-๔๔ นายชวนเป็นนายกครั้งแรกในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๓๕-๓๘) เปิดทางให้กับการต่อสู้ของชาวบ้านคนธรรมดาทั้งหลายอยู่หลายประการ อาทิมาตรา ๔๐ ให้คลื่นความถี่ที่ใช้ในการส่งวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และ วิทยุโทรคมนาคม เป็นทรัพยากรสื่อสารของชาติเพื่อประโยชน์สาธารณะ ให้มีองค์กรรัฐที่เป็นอิสระทำหน้าที่จัดสรรความถี่ เปิดทางให้ชาวบ้านสามารถมี “วิทยุชุมชน” เพื่อเป็นปากเป็นเสียงได้ นอกจากนี้ในหมวดว่าด้วยสิทธิประชาชนในการตรวจสอบการทำงานของภาครัฐยังกำหนดให้ประชาชน ๕ หมื่นคนขึ้นไปเข้าชื่อเสนอร่างกฎหมายสำคัญเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพ และแนวนโยบายพื้นฐานต่อรัฐสภาได้ หรือ ร้องขอให้ ป.ป.ป. สอบสวนการทุจริต ประพฤติมิชอบของนักการเมืองและข้าราชการระดับสูง เพื่อถอดถอนจากตำแหน่งโดยวุฒิสภาได้ ทั้งยังให้รัฐสามารถขอประชามติในประเด็นสำคัญได้ นอกจากนี้ รัฐธรรมนูญยังกำหนดให้รัฐต้องเปิดเผยข้อมูลต่อสาธารณะเมื่อมีการร้องขอ

การเคลื่อนไหวหลายกรณีที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ ได้อาศัยสิทธิตามรัฐธรรมนูญในการเรียกร้อง ร้องเรียน และ เคลื่อนไหว ไม่ว่าจะเป็นการขอค่าชดเชยความสูญเสียจากการไม่ได้ประกอบอาชีพประมงเป็นเวลา ๓ ปีช่วงที่มีการก่อสร้างเขื่อนปากมูล, การร้องขอให้รัฐเปิดเผยข้อมูลโครงการท่อก๊าซไทย-พม่าเมื่อปี ๒๕๓๕ และการต่อสู้ในประเด็นสิทธิมนุษยชน ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ในกรณีเดียวกัน, การเรียกร้องให้มีการทำประชาพิจารณ์ และ การประท้วงความไม่ชอบมาพากลของการทำประชาพิจารณ์ ในกรณีท่อก๊าซไทย-มาเลย์ เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๔๑-๔๓, การประท้วงการทำประชาพิจารณ์ ในกรณีโรงไฟฟ้าบ่อนอกในปี พ.ศ. ๒๕๔๓, กรณีบ่อน้ำบาดน้ำเสียคลองด่านใช้สิทธิตาม

พรบ.ข้อมูลข่าวสารขอทราบข้อมูลโครงการ และ ใช้สิทธิในการตรวจสอบร้องเรียนการทุจริตในการใช้งบประมาณก่อสร้าง และ การซื้อที่ดิน ของเจ้าหน้าที่รัฐ

ในยุคของรัฐบาลชวนมีการเคลื่อนไหวหลายครั้ง แต่ไม่มีการดำเนินการแก้ปัญหาโดยภาครัฐอย่างเป็นทางการนอกจากการตั้งคณะกรรมการขึ้นมาพิจารณาชุดแล้วชุดเล่า บางกรณีมีการสั่งการจากภาคการเมือง (กรม.) แต่ไม่มีการปฏิบัติจริง เนื่องจากยุคนั้นเป็นยุคที่ข้าราชการยังคงกุมอำนาจไว้อย่างสำคัญ นักการเมือง ผู้บริหารการเมืองไม่สามารถเข้าแทรกแซงการตัดสินใจได้อำนาจในการดำเนินการในพื้นที่จึงเป็นของหน่วยงานราชการ ปัญหาหลายปัญหาจึงคาราคาซังต่อมา การเคลื่อนไหวโดยใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญแม้ว่าจะเป็นประเด็นเปิดที่ดี แต่ก็ไม่มีพลังพอที่จะนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาได้

ยุคนักวิชาการธุรกิจการเมืองแบบสะดวกซื้อ (พ.ศ. ๒๕๔๔-๔๕)

นายทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรีช่วงแรกตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๕๔๔-๔๗ ซึ่งเป็นช่วงที่การเคลื่อนไหวทางสังคมของคนเล็กคนน้อย ใช้รูปแบบการต่อสู้ทางวัฒนธรรมอย่างชัดเจนที่สุดหลากหลายที่สุด และ มุ่งที่จะส่งสารวัฒนธรรมตรงไปยังสาธารณะ และคนชั้นกลางในเมืองมากที่สุดด้วย

ธีรยุทธ วิเคราะห์ว่า การเมืองระบบทักษิณ (Thaksinocracy) มี ๓ ลักษณะ คือ (ธีรยุทธ บุญมี, ๒๕๔๖)

๑. รวบอำนาจเบ็ดเสร็จโดยตัดคน ๔ กลุ่มออกไป ซึ่งได้แก่ ตัดคนกลางคือนักการเมืองเดิม อาศัยนโยบายต่อสายตรงสู่ชาวบ้านด้วยนโยบายประชานิยม ตัดเทคโนโลยีและตัดนักวิชาการอิสระที่เคยเป็นตัวกลางของความรู้และวิพากษ์นโยบายรัฐ โดยนายกทำตัวเป็นผู้รู้เสียเองแต่ความรู้ที่มีนั้นเป็นแบบสะดวกซื้อ (convenient store intellectual)หวังผลประโยชน์ มากกว่าจะเป็นการขบคิดลึกซึ้งเพื่อแก้ปัญหาระยะยาว และ ตัดองค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มเครือข่ายสังคม คนเหล่านี้จึงถูกกดดัน กีดกันและลดทอนความคิดลงเรื่อยๆ

๒. ภาคการเมืองใหญ่ขึ้น ส่วนภาคสังคม ภาคชุมชน กลุ่มองค์กร และ ภาคราชการ เล็กลง

๓. การตรวจสอบของสังคมลดลง บทบาทภาควิชาการ ปัญญาชนลดลง เพิ่มบทบาทมืออาชีพภาครัฐ มีการแทรกแซงสื่อ และ แทรกแซงองค์กรอิสระ โดยรัฐบาลและฝ่ายการเมือง

ในขณะที่เดียวกันกับที่ภาคการเมืองขยายมากขึ้นก็เกิดกระแสให้คุณค่าวัฒนธรรม ความเป็นไทย เนื่องจาก ๑. พระราโชบายเศรษฐกิจพอเพียง ๒. การชวนให้คุณค่าอดีต เช่น การรื้อฟื้นประเพณี ศิลปะ โบราณสถาน ภาพยนตร์ ละครประวัติศาสตร์ ๓. การให้คุณค่าท้องถิ่นและคนกลุ่มน้อย การอนุรักษ์เทศกาล ประเพณี สถาปัตยกรรม หัตถกรรม นิเวศท้องถิ่น ทำให้เกิดความเคารพคุณค่าความต่างทางวัฒนธรรม วิถีชีวิตของแต่ละภูมิภาค และ ชาติพันธุ์ ๔. เกิดกระแสนิยมความเป็นชาวบ้าน พื้นบ้าน ยกย่องเพลง ศิลปะพื้นบ้าน เป็นต้น ชนชั้นกลางสนใจวัฒนธรรมภูมิปัญญา

ชาวบ้าน และเข้าร่วมยุทธศาสตร์การรวมกลุ่มหรือเพิ่มทุนทางสังคม/ชุมชน (สร้างเครือข่ายข้าวสาร) เพื่อสร้างค่านาจัดอรรถางการเมืองของชาวบ้าน

ด้วยบริบทดังกล่าวข้างต้น ในช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๒-๔๖ กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีกระบวนการสร้างและทำให้ประเด็นทางวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นประเด็นสาธารณะ

๓.๒. กระบวนการสร้างประเด็นทางวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เป็นประเด็นสาธารณะ

ส่วนนี้วิเคราะห์ “ตัวละคร” สำคัญ ที่หยิบยกประเด็นทางวัฒนธรรมมาใช้ในการเคลื่อนไหว ตลอดจนรูปแบบ และ เนื้อหาของประเด็นวัฒนธรรมที่นำมาใช้

กลุ่มพันธมิตรและประเด็นเคลื่อนไหว

จากตารางที่ ๓.๑. จะเห็นถึงความหลากหลายของกลุ่มพันธมิตรในการเคลื่อนไหว ในทุกการเคลื่อนไหวนอกจากกลุ่มสำคัญคือผู้ที่ได้รับผลกระทบในพื้นที่แล้ว อีกกลุ่มหนึ่งคือ องค์กรพัฒนาเอกชน บางการเคลื่อนไหวมีทั้งองค์กรในประเทศ และ องค์กรระหว่างประเทศร่วมเป็นพันธมิตรสำคัญ อย่างไรก็ตามเป็นการยากที่จะกล่าวว่า ประเด็นเคลื่อนไหวเกิดขึ้นก่อนจากนั้นจึงระดมพันธมิตรที่มีแนวทางการต่อสู้ที่เหมือนกันเข้ามาร่วม หรือการเข้าร่วมของพันธมิตรเกิดขึ้นก่อนและชี้นำไปสู่ประเด็นเคลื่อนไหว เนื่องจากในหลายกรณีมีการจัดเวทีแลกเปลี่ยนข้อมูล ความเห็น และแนวทางการต่อสู้หลายครั้ง จนไม่อาจชี้ชัดได้ว่าความคิดแบบใดเกิดขึ้นจากกลุ่มใดเป็นการเฉพาะ แต่สามารถกล่าวได้ว่า การปรากฏตัวของพันธมิตรและการปรากฏตัวของประเด็นเคลื่อนไหวมีขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน

องค์กรระหว่างประเทศ

องค์กรระหว่างประเทศที่ร่วมเป็นพันธมิตรกับกลุ่มเคลื่อนไหว อาจแบ่งอย่างกว้างๆเป็น ๒ กลุ่มคือ องค์กรด้านสิทธิมนุษยชน และ องค์กรที่ต่อต้านการให้เงินกู้ขององค์กรการเงินเช่น ธนาคารโลก และ ธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย หรือ เอดีบี เป็นต้น

กรณีที่มีองค์กรระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสิทธิมนุษยชนเป็นพันธมิตร เช่น กรณีทอเกาะไทย-พม่า กลุ่มที่เข้ามามีบทบาทคือ กลุ่มสิทธิมนุษยชนและองค์กรณรงค์เพื่อประชาธิปไตยในสหภาพพม่า อีกกรณีหนึ่งคือ กรณีป้อมมหากาฬ องค์กรที่ร่วมเคลื่อนไหวคือ กรรมการสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ และ ศูนย์ที่อยู่อาศัยและการไล่รื้อ (COHRE) กรณีประมงพื้นบ้านมีพันธมิตรร่วมต่อสู้ในประเด็นสิทธิเขตทำกิน คือ สมาคม เอิร์ธไอแลนด์ (Earth Island Association)

ส่วนกรณีที่มีองค์กรระหว่างประเทศที่ต่อต้านธนาคารโลก และ เอดีบี เป็นพันธมิตรได้แก่ กรณีเขื่อนปากมูล องค์กรที่มีบทบาทสำคัญคือ คณะกรรมการเขื่อนโลก (World Commission on Dams) เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SEARIN) สำหรับกรณีบ่อน้ำบาดน้ำเสียคลองด่าน กลุ่มเคลื่อนไหวเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับกลุ่มต่อต้านการปล่อยเงินกู้ของเอดีบี

องค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศ

องค์กรพัฒนาเอกชนสายสิ่งแวดล้อมมีบทบาทในหลายกรณี เช่น มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่า มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร ในกรณีท่อก๊าซไทย-พม่า ส่วนโครงการอนุรักษ์ลุ่มน้ำมูล โครงการฟื้นฟูป่าทามมูล องค์กรฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ เป็นพันธมิตรของชาวปากมูล ในกรณีภาคใต้ มีโครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นพันธมิตร

ต่อมาในราวกลางทศวรรษ ๒๕๔๐ องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานในประเด็นที่ใกล้เคียงกัน มีการรวมกันเป็นเครือข่ายมากขึ้น (เป็นการรวมเครือข่ายตามประเด็น ซึ่งต่างจากการตั้งองค์กรประสานงานชื่อ คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน หรือ กป.อพช. ในภาคต่างๆ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๘ ซึ่งเป็นการรวมเครือข่ายตามพื้นที่ปฏิบัติงาน) การเข้ามาเป็นพันธมิตรเคลื่อนไหว จะมีในรูปของเครือข่ายขององค์กรพัฒนาเอกชนมากขึ้น เช่น เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน ๓๘ องค์กรร่วมเคลื่อนไหวกรณีบ่อน้ำบาดน้ำเสียดองค่าน เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๔๓, ภาคี ๔๔ องค์กรร่วมกันต่อต้านกระเช้าไฟฟ้าดอยหลวง ในปีพ.ศ. ๒๕๔๖, และ คณะกรรมการประสานงานองค์กรสาธารณสุขพื้นฐาน (คปอศ.) และ กลุ่มเพื่อนประชาชน ร่วมเคลื่อนไหวกรณีเขื่อนปากมูล เป็นต้น

นอกจากองค์กรด้านสิ่งแวดล้อมยังมีองค์กรด้านสิทธิอีกหลายองค์กร รวมถึงสหภาพความซึ่งส่งหมายเข้าร่วมหารือกับคนในพื้นที่ที่จะสร้างโรงไฟฟ้าบ่อนอก และ องค์กร เช่น เสริมสิขาลัย ร่วมสร้างมหาวิทยาลัยคนจนในพื้นที่เขื่อนปากมูลเมื่อครั้งตั้งหมู่บ้าน “แม่มน่มั่นยืน” ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒

คนในพื้นที่เอง

กรณีประมงพื้นบ้าน เขื่อนปากมูล และ กรณีบ่อน้ำบาดน้ำเสียดองค่าน เป็น ๓ กรณีที่มีความแตกต่างจากกรณีเคลื่อนไหวอื่นๆกล่าวคือ การเริ่มเคลื่อนไหวดำเนินไปโดยชาวบ้านในพื้นที่ นับตั้งแต่การถามข่าวว่าเกิดอะไรขึ้นในพื้นที่ และมีการตอบโต้ที่ไม่ได้มีการรวมกลุ่มมากนัก

กรณีให้เห็นชัดเจนคือประมงพื้นบ้าน ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ชาวประมงที่ปิดตาดูเห็นว่ามีการประมงแบบติดอวนรุนเข้ามาจับปลาในบริเวณที่เป็นที่หาปลาของชาวบ้าน ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่ออาชีพจึงตอบโต้ด้วยการไล่ให้ออกไป การขับไล่ไม่ได้มีการรวมกลุ่มแต่เป็นการตอบโต้หลายวิธีและการไล่ยิง เผาเรือ ก็เป็นวิธีการหนึ่งด้วย

กรณีเขื่อนปากมูล ตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นการก่อสร้างประมาณ ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ชาวบ้านสงสัยว่าเหตุใดจึงมีเครื่องจักรเข้ามาในพื้นที่และไถที่กินชาวบ้าน โดยที่ชาวบ้านไม่รู้เรื่อง จากการถามข่าวคราวก็เป็นการสืบข้อมูลผ่านทางสายเครือญาติ ก่อนที่จะมีนายความและนักวิชาการเข้ามาช่วยหาข้อมูลด้วยในอีกเกือบปีหนึ่งต่อมา

อาจกล่าวได้ว่า กรณีบ่อน้ำบาดน้ำเสียดองค่านเป็นการต่อสู้ที่คนในพื้นที่เป็นตัวขับเคลื่อนสำคัญตั้งแต่การทำจดหมายขอข้อมูลเกี่ยวกับโครงการ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๑ การชี้แจงข้อมูลจากพื้นที่

การร้องเรียนขอความชัดเจน และ แจ้งความไม่ชอบมาพากลของการดำเนินงานต่อหน่วยงานภาครัฐ ก่อนที่จะมีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาร่วมถึงเกือบ ๒ ปี

ในช่วงประมาณ ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ช่วงเดียวกับที่องค์กรพัฒนาเอกชนมีการรวมกันเป็นเครือข่าย องค์กรชาวบ้านก็มีการรวมเครือข่ายเช่นเดียวกัน และมีการหนุนช่วยกันในการเคลื่อนไหว กรณีต่างๆอย่างต่อเนื่อง เช่น เครือข่ายชุมชนแออัดร่วมต่อสู้กรณีป้อมมหากาฬ ๘๘ องค์กรชาวบ้าน และกลุ่มอนุรักษ์กาญจน์ ในกรณีท่อก๊าซไทย-พม่า, เครือข่ายองค์กรประชาชน ในกรณีบ่อน้ำบาดน้ำเสียน้ำ, และเครือข่ายเหมืองฝายในภาคเหนือ เป็นต้น ในยุคที่มีการยกประเด็น “ประชาคม” ขึ้นมาเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๕-๔๖ มี “กลุ่มเรารัก.....” เกิดขึ้นจำนวนมาก กลุ่มคนรักคอกยหลวง เป็นกรณีตัวอย่างกรณีหนึ่ง

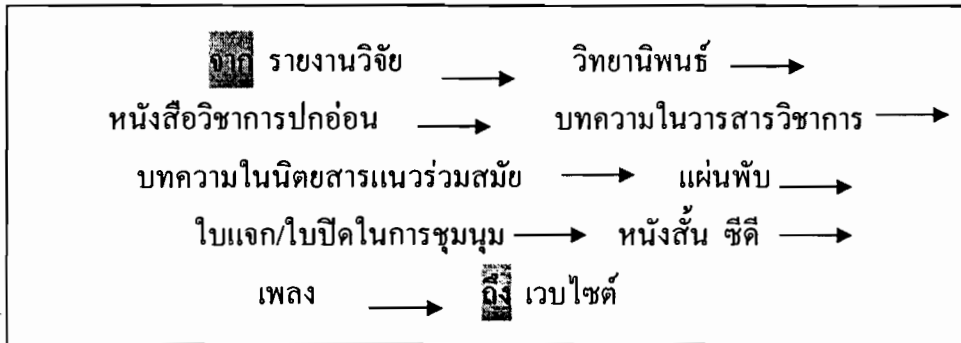
ประเด็นวัฒนธรรมและกิจกรรมหลักในการเคลื่อนไหว

กรณีศึกษาทั้ง ๑๐ กรณีที่ยกมานี้ ส่วนใหญ่เปิดประเด็นในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ด้วยเรื่องสิทธิการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร และ โครงการพัฒนาของรัฐ เป็นเบื้องต้น และ ขยับขยายประเด็นมาสู่เรื่องสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศในอีกประมาณ ๒ ปีต่อมา และมีประเด็นภูมินิเวศวัฒนธรรม จนประมาณ ปี พ.ศ. ๒๕๔๖-๔๘ ประเด็นการต่อสู้จะเน้นไปที่การปกป้องรักษาวิถีชีวิต วัฒนธรรม ชุมชน ความเชื่อ และ อัตลักษณ์

ส่วนรูปแบบการต่อสู้ หลายกรณีเริ่มจากการขอข้อมูล ด้วยการทำหนังสือถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และเข้ายื่นหนังสือต่อผู้มีอำนาจในระดับที่เหนือขึ้นไปจากเดิมเมื่อไม่ได้รับทราบข้อมูลที่ร้องขอ จนถึงการยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี และ การถวายฎีกา มีการไปชุมนุมเรียกร้องให้มีการเปิดเผยข้อมูล และที่ศาลากลางจังหวัดเป็นที่ผู้เรียกร้องมักจะใช้เป็นชุมนุมเนื่องจากเห็นว่าเป็นศูนย์กลางการประสานงานของทางราชการ บางกรณีมีการปิดถนน เพื่อให้ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจหันมาฟังเสียงชาวบ้าน

เป็นที่สังเกตว่าในช่วง ๓-๔ ปีมานี้มีการนำประเด็นทางวัฒนธรรมมาใช้ในการต่อสู้มากขึ้น อย่างเห็นได้ชัด รูปแบบการต่อสู้เปลี่ยนแปลงไปด้วย กระบวนการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเปลี่ยนไป จากเดิมซึ่งมักเป็นเอกสารวิชาการที่เขียนโดยนักวิชาการ ในรูปของรายงานการวิจัย เอกสารประกอบการสัมมนา เท่านั้น มาเป็นเอกสารที่ทำขึ้นเพื่อให้อ่านง่าย ชัดเจน ใช้เวลาไม่มากนัก สำหรับผู้อ่านที่จะใช้เวลาเพียง ๑๐ นาทีก็สามารถติดตามการเคลื่อนไหวได้ ไม่มีรายละเอียดที่ยืดยาว แต่สรุปเฉพาะสาระสำคัญ กลุ่มที่เอกสารต้องการให้เข้าถึงข้อมูลคือ สาธารณะ โดยเน้นที่คนชั้นกลางในเมือง

รูปแบบและเนื้อหาของสื่อนำเสนอประเด็นวัฒนธรรม



เอกสารที่มีประเด็นวัฒนธรรมในกรณีเคลื่อนไหวต่างๆ ค่อยๆ เปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอ จากการเสนอในรูปแบบของรายงานการวิจัย มาเป็นวิทยานิพนธ์ ซึ่งล้วนถูกกำหนดโดย “ขอบ” ของ การเขียน การแบ่งบท การเรียบเรียง การลำดับเรื่อง ภาษาที่ใช้ การอ้างอิง ขอบดังกล่าวนี้มีส่วน กำหนดขอบเขตของผู้อ่านงานว่าอยู่เฉพาะในวงวิชาการ ต่อมางานวิจัยเริ่มเปลี่ยนรูปแบบการ นำเสนอไม่ว่าจะเป็นชื่อเรื่อง แนวการเขียน ให้ออกไปพ้นจากขอบทางวิชาการที่แน่นอนหา วิทยานิพนธ์บางฉบับได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ ก็ถูกตั้งชื่อใหม่ให้มีความหวือหวาขึ้นเพื่อประโยชน์ ในทางการตลาดเป็นสำคัญ และตัดบทอภิปรายว่าด้วย “ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง” ออกไป โดยเพิ่มหน้ากระดาษให้กับ เรื่องราว คำพูด และ รูปภาพ กรณีศึกษา อีกรูปแบบหนึ่งของการแปลง สารทางวัฒนธรรมให้สามารถเสพได้ง่ายขึ้น คือ การนำงานวิจัยมาเขียนเป็นบทความขนาดประมาณ ๒๐ หน้าในวารสารทางวิชาการ การทำเช่นนี้ก็สามารถขยายฐานคนอ่านได้มากขึ้น แต่ก็ยังคงอยู่ใน หมู่คนที่ทำงานวิชาการเป็นส่วนใหญ่

จากวารสารวิชาการ มีการขยับออกไปสู่สาธารณะมากขึ้นคืออยู่ในวารสารแนวท่องเที่ยว เพื่อให้ประเด็นสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมท้องถิ่น ถูกนับเป็นประเด็นร่วมของสาธารณะ ไม่ใช่ประเด็น เฉพาะของคนในพื้นที่ เช่น นิตยสารท่องเที่ยว และมีบทความในหนังสือแนววิเคราะห์สถานการณ์ ทางสังคม เช่น สารคดี ฉบับกุมภาพันธ์ ๒๕๕๑ เรื่อง “โครงการท่อก๊าซไทย-พม่า: ๗๐๐ กิโลเมตร บนความขัดแย้ง”, วารสารนิเวศวิทยา เดือน พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๑ เรื่อง “กลุ่มรักษ์กาญจน์” , Open ฉบับเดือนสิงหาคม ๒๕๕๗ เรื่อง “เจริญ วัดอักษร คนไทยไม่ลืมคุณ”, A Day, และ ศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบข้อมูลในเวบไซต์ต่างๆ เช่น Talay Thai, และเวบไซต์ของ กิจกรรมท่องเที่ยวต่างๆ รวมทั้งเวบไซต์ของหนังสือพิมพ์

ข้อมูลอีกส่วนหนึ่งปรากฏอยู่ในวารสาร และ เวบไซต์ขององค์กรพัฒนาเอกชน ตัวอย่าง บทความในวารสารที่จัดทำโดยองค์กรพัฒนาเอกชน ได้แก่ วารสารชุมชนไท, ปาจารย์สาร, จุลสาร ดอกดีวป่า ธันวาคม ๒๕๓๗ เรื่อง “ความหลากหลายทางชีวภาพของป่าบุงป่าทาม”, วารสาร โลกสี่

เขียว เดือน มีนาคม-เมษายน ๒๕๔๑ เรื่อง “ท่อก๊าซไทย-พม่า อนาคตที่มีคมนหรือหนทางที่โชติช่วง”, เอกสารที่พิมพ์โดยองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น “บ่อน้ำบาดน้ำเสียคลองด่าน โครงการผลาญชาติ” โดย กลุ่มศึกษาและรณรงค์มลภาวะอุตสาหกรรม และ TERRA ปี พ.ศ. ๒๕๔๕

ตัวอย่างของเว็บไซต์ที่จัดทำโดยองค์กรพัฒนาเอกชนได้แก่

เดินสวนกระแสงานชิ้นโบว์แดงคลองด่าน จาก www.board.dserver.org/e/econ

สอบสวนคดีคลองด่านชีวิตคนจริง จาก www.board.dserver.org/e/econ

เปิดโรงงานอภิมหาโคตร โกงคลองด่าน จาก www.dmr.go.th/news

และเว็บไซต์ของ Chumchon Thai, Friend of the People เป็นต้น

ภาพยนตร์สั้นเรื่อง Urban Paradise เป็นภาพยนตร์สั้นชนะ ๓ รางวัลมูลนิธิหนังไทยปี พ.ศ. ๒๕๔๖ นอกจากภาพยนตร์แล้วยังมีที่อยู่ในรูปของวีซีดี เช่น “เมื่อคนหาปลาเป็นกบฏ” และ “Rebel with a Real Cause”, “งานวิจัยไต้หวัน”, “มุดท่อก๊าซไทย-มาเลย์”

ซีดีเพลง “บทเพลงแห่งชีวิตคนล้ามน” เป็นซีดีที่ผลิตและจำหน่ายโดย เครือข่ายองค์กรชุมชนลุ่มน้ำมูน สนับสนุนโดยกองทุนเพื่อสังคม และโครงการธรรมชาติขาดราเพื่อแม่น้ำมูน, ออกจำหน่าย ปีพ.ศ. ๒๕๔๕ ราคา ๑๕๐ บาท รายได้สมทบกองทุนฟื้นฟูแม่น้ำมูน, รายการโทรทัศน์ “คนค้นคน” ตอน “ธาตุทรงง” ที่วีบุรพา, ๒๕๔๖

เนื้อหาเอกสาร และ สื่อ ที่นำเสนอประเด็นวัฒนธรรม

ดังได้กล่าวแล้วว่าในช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๖ ประเด็นทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับ อัตลักษณ์ พิธีกรรม ความเชื่อ และ วิถีชีวิต ได้รับการหยิบยกมากล่าวถึงในการเคลื่อนไหวเกือบทุกกรณี

ในส่วนนี้จะวิเคราะห์เนื้อหาของเอกสาร และ สื่อต่างๆ เพื่อเป็นกรณีศึกษา ดังนี้

- Behind the Wall หลังกำแพงมีชีวิต เรื่องราวจากชุมชนหลังกำแพง ชุมชนป้อมมหากาฬ กรุงเทพฯ ประเทศไทย, ๒๕๔๖ (หนังสือ)
- บทเพลงแห่งชีวิตคนล้ามน ผู้ผลิตและจำหน่าย เครือข่ายองค์กรชุมชนลุ่มน้ำมูน สนับสนุนโดยกองทุนเพื่อสังคม และโครงการธรรมชาติขาดราเพื่อแม่น้ำมูน, ๒๕๔๕ (ซีดีเพลง)
- Rebel with a Real Cause: The story of the fight for truth over the controversy of Pak Moon Dam, Produced by Assembly of the Poor, (วีซีดี)
- มุดท่อก๊าซไทย-มาเลย์ (วีซีดี)
- เดือนเต็มดวงที่คอยหลวงเชียงดาว, สำนักพิมพ์ฟังกะนที, ตุลาคม ๒๕๔๗
- งานวิจัยไต้หวัน (วีซีดี)
- “เจริญ วัคข์กร คนไทยไม่ลืมคุณ” Open ๔๔, สิงหาคม ๒๕๔๗

บทที่ ๓ ได้ตอบคำถามวิจัย ๒ ข้อ คือ

๑. กระบวนการที่กลุ่มเคลื่อนไหวใช้ในการต่อสู้โดยใช้ประเด็นทางวัฒนธรรม

ในกระบวนการเคลื่อนไหวช่วงแรก ราวต้นทศวรรษ ๒๕๔๐ กลุ่มเคลื่อนไหวส่วนใหญ่เริ่มประเด็นสิทธิมนุษยชน สิทธิในที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย และ สิทธิชุมชน จากนั้นกลุ่มเคลื่อนไหวมาสู่ประเด็นสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศ ในช่วงนี้หลายกรณีเสนอให้มีการทำประชาพิจารณ์ ส่วนประเด็นทางวัฒนธรรมถูกนำมาใช้ราว ปี พ.ศ.๒๕๔๒-๔๖

บริบททางการเมืองในยุคที่รัฐบาลพรรคเดียวเป็นผู้กำหนดนโยบายและแนวทางการดำเนินงานก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่หลายโครงการนั้น กลุ่มเคลื่อนไหวไม่สามารถสร้างผลกระทบต่อนโยบายได้ หลังจากที่ได้ใช้กระบวนการหลายอย่าง

๒. กระบวนการสร้างประเด็นวัฒนธรรมให้เป็นประเด็นสาธารณะ

ประเด็นทางวัฒนธรรมถูกหยิบยกมาใช้ในการต่อสู้ที่เป็นประเด็นที่สาธารณะหันมาให้ความสนใจ ในช่วงประมาณ ๕ ปี (พ.ศ.๒๕๔๒-๔๖) เป็นช่วงที่มีการปรากฏตัวของกลุ่มพันธมิตรที่หลากหลายกว่ากลุ่มนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน คือ กลุ่มคนที่อยู่ในแวดวงสื่อ ซึ่งนับเป็นตัวแสดงสำคัญในช่วงนั้น เป้าหมายของข้อมูลข่าวสาร และ ความรู้ที่ผลิตขึ้นคือชนชั้นกลางในเมือง รูปแบบการนำเสนอคือ ความกระชับ ตรงเป้า และ ทำให้เห็นภาพได้ชัดเจน สามารถเข้าร่วมเคลื่อนไหวด้วยการได้ตอบแสดงความคิดเห็นได้อย่างรวดเร็ว ฉับพลัน รูปแบบที่พบมีทั้ง เอกสารวิชาการเล่มเล็ก หนังสือ ซีดี เพลง และเว็บไซต์ เป็นต้น ทั้งนี้เนื้อหา และ รูปแบบ ในการนำเสนอสามารถเข้าถึงชนชั้นกลางในเมืองเนื่องจากสอดคล้องกับวัฒนธรรมการบริโภคข่าวสารของคนกลุ่มนี้ในยุคสมัย “ทางด่วนข้อมูล” ที่มีการบริโภคความรู้แบบด่วน กระชับ ฉับไว เข้าใจง่าย (และอาจลืมเลือนได้ง่ายด้วย)

บทที่ ๔

วิเคราะห์ว่าทฤษฎีวิวัฒนาการท้องถิ่นในการเคลื่อนไหวทางสังคม

บทที่ ๔ นี้ ตอบคำถามสุดท้ายของงานวิจัยคือ วิเคราะห์ความสามารถในการใช้ทฤษฎีวิวัฒนาการเพื่อฝ่าฟันล้อมและสร้างผลกระทบทางวิชาการ การพัฒนา และการเมือง ประเด็นวิเคราะห์มี ๓ ประเด็น คือ

- ๔.๑. โครงสร้างของสนามวิวัฒนาการท้องถิ่นในสนามอำนาจ
- ๔.๒. ตำแหน่งแห่งที่ของผู้ผลิต ตัวกลาง และผู้บริโภคนิยามวิวัฒนาการในโครงสร้างอำนาจ
- ๔.๓. การสร้างอำนาจนำ

๔.๑. โครงสร้างของสนามวิวัฒนาการท้องถิ่นในสนามอำนาจ

ในบทความเรื่อง “กระบวนการแข่งขันอำนาจในการนิยาม “วัฒนธรรม” ของ กษัตริย์ รัฐ ทุน และ ท้องถิ่น” Connors (Ministering Culture, 2000?) วิเคราะห์ว่าการตั้งกระทรวงวัฒนธรรมในสมัย ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นการสร้างและสานต่อระบบอุปถัมภ์ของ กษัตริย์ (kingship) ด้วยการสถาปนาพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรม มีความพยายาม ในการสร้างความจงรักภักดี และการ commit ต่อชาติ สร้างภาษาทางการเมืองที่เหมือนกันเพื่อ กีดกันคนที่ไม่เห็นด้วยออกไป สร้างความ unique ของวัฒนธรรมผ่าน มารยาท ใน ชีวิตประจำวัน ทั้งในที่สาธารณะและที่ส่วนตัว เช่น ครอบครัว สร้างและเน้นสัญลักษณ์ วัฒนธรรมสังคมและวัฒนธรรมการเมือง เช่น ธงชาติ เพลง ละคร อนุสาวรีย์ หนังสือ รูปของ ราชวงศ์ การกระทำของรัฐเช่นนี้นับว่าเป็น “การลงทุน” ที่ถูก (low-cost investment) ที่จะ จัดการกับผู้ที่มีความคิดแตกต่างทางการเมือง

ยุกติ มุกดาวิจิตร (๒๕๔๘, หน้า ๘๒-๑๐๒) อภิปรายถึงว่าทฤษฎีวิวัฒนาการในสังคมไทย เมื่อครั้งรัฐบาล จอมพล ป.พิบูลสงครามว่า วัฒนธรรมในยุคนั้นถูกสร้างให้เป็นส่วนสำคัญใน การสร้างชาติให้เป็นอารยะ ด้านหนึ่งรื้อฟื้น อนุรักษ์ อีกด้านหนึ่งยกเลิกธรรมเนียมปฏิบัติและ เปลี่ยนแปลงหลายอย่าง อาทิ การแต่งกาย การกินอยู่ ประเพณี พิธีกรรม และ ภาษา ปราบปรามการนี้เกิดขึ้นในช่วงที่ไทยเข้าร่วมสงครามโลกกับญี่ปุ่น และในช่วงใกล้กันนั้นเอง ทศวรรษ ๒๔๕๐-ปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ ว่าทฤษฎีวิวัฒนาการแบบมาร์กซิสต์ก็ปรากฏขึ้นด้วย งานเขียนหลายชิ้นในวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ วิพากษ์แนวนโยบายวัฒนธรรมของรัฐ และ วัฒนธรรมตะวันตก พร้อมทั้งนำเสนอวัฒนธรรมแบบตะวันออก ด้านหนึ่งแสดงถึงความ พยายามของปัญญาชนไทยที่จะลดการครอบงำผูกขาดในการนิยามวัฒนธรรมแบบรัฐ ยุกติ กล่าวว่ “กระบวนการให้ความหมาย วัฒนธรรม เป็นส่วนหนึ่งของการก่อตัวของชนชั้นกลาง ผ่านการช่วงชิงการนำว่าทฤษฎีกับชนชั้นนำทางอำนาจเดิม” (หน้า ๑๐๒)

หลังจากที่จอมพล ป. ถูกโค่นอำนาจในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ และเข้าสู่ยุคเผด็จการทหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีการล้มกระทรวงวัฒนธรรมและสภาวัฒนธรรมแห่งชาติที่ตั้งขึ้นในสมัยจอมพล ป. (Connors, 200?) อย่างไรก็ตามการเมืองเรื่องวัฒนธรรมไม่ได้หายไป หากแต่พัฒนาขึ้นในรูปแบบที่มีความซับซ้อน ความเป็นไทยถูกผูกโยงเข้ากับสถาบันกษัตริย์ และศาสนาพุทธ อย่างแน่นแฟ้นขึ้นด้วยการรื้อฟื้นประเพณีที่เกี่ยวกับกษัตริย์ การจัดให้มีวันหยุดวันสำคัญของชาติ การสร้างรูปเคารพ และ ตั้งกฎให้มีการแสดงความเคารพสถาบันทั้ง ๒ ด้าน เป็นรูปธรรมที่แสดงถึงความพยายามในการสร้างวัฒนธรรมแบบประเพณีนิยมใหม่ (Neo Traditional) ส่วนมิติทางวัฒนธรรมว่าด้วยความเป็นพลเมืองหายไป ในขณะที่แนวคิดเรื่องการพัฒนาได้ขึ้นมาแทนที่

การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมของภาคประชาชน ยุคดิ เสนอว่า (หน้า ๑๔-๑๗) “แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเกิดในสังคมไทยเมื่อราวทศวรรษ ๒๕๒๐ และปรากฏชัดเป็นระบบใน พ.ศ. ๒๕๒๔ ปีที่มีการจัดสัมมนาเรื่อง “วัฒนธรรมไทยกับงานพัฒนา” ที่สวทศนิเวศ หลังจากนั้นข้อเขียนของนักพัฒนาและนักวิชาการที่เสนอในการประชุมสัมมนาพิมพ์เผยแพร่ ที่สำคัญคือ วารสารสังคมพัฒนา เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการนำเสนอประสบการณ์ทำงานพัฒนา และข้อมูลรายละเอียดของประเพณี พิธีกรรมของชาวชนบท แต่ยังไม่ได้แสดงให้เห็นถึงแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอย่างเป็นระบบ

ส่วนการเคลื่อนไหวของภาครัฐ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ มีการตั้งสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ เป้าหมายคือการสร้างเอกภาพของวัฒนธรรมไทย และอีก ๑ ปีต่อมาเกิดสำนักงานอัตลักษณ์แห่งชาติ ทั้ง ๒ องค์กรนี้อยู่ภายใต้กระทรวงศึกษาธิการ วัฒนธรรมถูกทำให้เป็นรูปธรรมที่จับต้องได้ ในทศวรรษ ๒๕๒๐ วัฒนธรรมยังคงอยู่ได้ร่มของประเพณีชั้นสูง และศาสนาพุทธ

เมื่อเกือบ ๒๐ ปีก่อน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา อ้างถึงคำบรรยายเมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๑ เรื่องแนวคิดเรื่องการศึกษาประเพณีและวัฒนธรรมว่า (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา , ๒๕๓๘, หน้า ๓-๑๒)

๑. การศึกษาวัฒนธรรมในสังคมไทยที่ผ่านมามักจะเกี่ยวข้องกับรัฐหรือพระมหากษัตริย์ หรือข้าราชการ
๒. วัฒนธรรมพื้นบ้านดำรงอยู่แต่ยังไม่มีการศึกษาอย่างเป็นระบบ
๓. ยังไม่มีการศึกษาวัฒนธรรมต่างประเทศส่วนที่ก้าวหน้าอย่างลึกซึ้งจนถึงขั้นเอามาประสานกับวัฒนธรรมพื้นเมือง
๔. วัฒนธรรมพื้นบ้านมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ

ในส่วนของการนำเสนอประเด็นที่ ๒ ที่ว่าวัฒนธรรมพื้นบ้านดำรงอยู่แต่ยังไม่มีการศึกษาอย่างเป็นระบบนั้น ฉัตรทิพย์เสนอว่า “การศึกษาวัฒนธรรมที่ผ่านมามีได้โยงวัฒนธรรมกับวิถี

การผลิต หรือ การก่อรูปทางสังคม ก่อนข้างมองวัฒนธรรมแบบหยุดนิ่ง ปัญหาอีกประการหนึ่งคือมีความสนใจน้อยในเรื่องวัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อย หรือ ชนชาติไทยที่อยู่นอกประเทศ เพราะไม่ได้เกี่ยวข้องกับรัฐ ชนกลุ่มน้อยไกลเหลือเกินจากรัฐ” (เพ็งอ้าง หน้า ๕) และ “เงื่อนไขความสำเร็จของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอยู่ที่ความสามารถที่จะเชื่อมวัฒนธรรมแห่งชุมชนหมู่บ้านกับวัฒนธรรมของโลก คือสามารถรับส่วนที่ก้าวหน้า เช่น เทคโนโลยี แนวคิดเรื่องประสิทธิผล และ ความคิดริเริ่ม ซึ่งเป็นของสากลเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชน ความสำเร็จของกระบวนการประสานวัฒนธรรมจะทำให้วัฒนธรรมเดิมแห่งหมู่บ้านไทยมีพลังพลวัตมากขึ้น” (หน้า๒๐๔-๒๐๕)

จนถึงปลายทศวรรษ ๒๕๓๐ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกลายเป็นกระแสความตื่นตัวต่อพลังชุมชน (ยุคติ มุกดาวิจิตร, อ้างแล้ว, ๒๕๔๘, หน้า๑๔-๑๗) มีนักวิชาการเข้าร่วมมากขึ้น นักวิชาการเหล่านี้ได้แก่ เสน่ห์ จามริก(๒๕๒๗) ยศ สันตสมบัติ (๒๕๓๔) นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๓๑, ๓๒) และ ประเวศ วะสี (๒๕๓๐, ๓๓) เป็นต้น

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ นี้เองที่รูปธรรมของการ hi-jack วัฒนธรรมโดยทุนนิยมโลกาภิวัตน์ปรากฏอย่างชัดเจน เมื่อรัฐประกาศปีนี้เป็นปีแห่งการท่องเที่ยว วัฒนธรรมไทยที่เป็นประเพณี วัฒนธรรม(ประดิษฐ์) และ/หรือ พิธีกรรม(ประดิษฐ์) มีส่วนอย่างสำคัญในการส่งเสริมให้เกิดการบริโภคผ่านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว นับเป็นยุคสมัยที่เกิดมูลค่าแลกเปลี่ยนของวัฒนธรรมอย่างเป็นทางการ

มาถึงทศวรรษ ๒๕๔๐ เมื่อกระแสสากลนำโดยองค์การยูเนสโก ประกาศ Universal Declaration on Cultural Diversity กระบวนการ localize วัฒนธรรมไทยได้ก่อตัวอย่างเป็นทางการจากภาครัฐมากขึ้น ด้วยการหันมาให้ความสนใจกับแพทย์แผนไทย เกษตรพื้นบ้าน และ ภูมิปัญญาไทย เป็นต้น ยุคสมัยของการนำประเทศเข้าสู่เวทีการค้าโลกในสมัยกลางทศวรรษ ๒๕๔๐ รัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าผ่านการท่องเที่ยว การส่งเสริมการลงทุน และการผลิตวัฒนธรรมเป็นสินค้า OTOP

งานศึกษาของสุริชัย หวันแก้ว เรื่อง การเผชิญโลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรม พุถึงการเมืองเรื่องวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ (๒๕๔๗, หน้า ๕) ว่า วัฒนธรรมถูกนำเสนอ/ถูกใช้ใน ๒ รูปแบบ

๑. ลัทธิชนชั้นนำทางวัฒนธรรม มองว่าวัฒนธรรมสวยงาม ถูกต้อง มีเพียงชนกลุ่มน้อยในสังคมที่รู้ความต่างระหว่างดี-ชั่ว และชนกลุ่มนี้เป็นผู้กำหนดนโยบายวัฒนธรรมทั้งที่เป็นมาตรฐาน และ ข้อห้ามทางวัฒนธรรม
๒. ลัทธิประชานิยมทางวัฒนธรรม เน้นวัฒนธรรมของสามัญชน หรือ วัฒนธรรมชาวบ้าน ซึ่งเพิ่งเริ่มให้ความสนใจเมื่อประมาณ ๒ ทศวรรษที่ผ่านมา

ในประเด็นนี้ Connors วิเคราะห์ว่า ลัทธิประชานิยมทางวัฒนธรรมนี้เป็น กระแสที่พยายามลดความสำคัญของ ๓ เสาหลักของวัฒนธรรมอันได้แก่ ชาติ ศาสนา และ พระมหากษัตริย์ หันมาส่งเสริมชีวิตท้องถิ่น ชีวิตของคนเล็กคน น้อย และ เสนอว่า ความรู้ท้องถิ่นทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ และ ชีวิตวัฒนธรรม ท้องถิ่นนี่คือสิ่งที่ manifest ความเป็นไทย

ปฏิริยาต่อกระแสโลกาภิวัตน์ทั้ง ๒ แนวนี้ สุริชัยเห็นว่าจำเป็นแต่ไม่เพียงพอ รูปแบบที่ เขาเสนอคือ การสร้างสรรวัฒนธรรม หมายถึงการสร้าง และ/หรือ ส่งเสริมการมองจากเบื้อง ล่างขึ้นไป เพื่อชี้ให้เห็นถึงความหลากหลาย และ พหุลักษณะทางวัฒนธรรม โดยชุมชนและ องค์กรซึ่งไม่จำเป็นต้องทำงานในระดับชาติ แนวทางที่สามนี้เองที่สุริชัยมองว่าจะสามารถต่อสู้ และตอบโต้กับโลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรมได้แต่เราก็ไม่เคยมาถึงขั้นตอนนี้อย่างจริงจัง

แม้ว่ารัฐและทุนจะมีอำนาจนำในการนิยามวัฒนธรรม แต่อำนาจนั้นก็ไม่ได้เป็นอำนาจที่ เบ็ดเสร็จเด็ดขาด เราเห็นถึงความพยายามของท้องถิ่นที่จะตั้งคำถามต่อความไม่ลงรอยกันของ วัฒนธรรมและการพัฒนาของภาครัฐ และได้หยิบยกเอาวัฒนธรรมท้องถิ่นขึ้นมาเป็นศูนย์กลาง ของวาทกรรมทางการเมือง องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) หลายองค์กรที่ทำงานในช่วง ทศวรรษ ๒๕๓๐ หันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาชุมชนท้องถิ่นอย่างจริงจัง จนกล่าวได้ว่า เป็นยุคของกระแสวัฒนธรรมชุมชน (การอภิปรายในประเด็นนี้ดู ยุคติ มุกดาวิจิตร, ๒๕๔๘) และอีกประมาณเกือบ ๑๐ ปีต่อมารัฐบาลจึงหันนโยบายเศรษฐกิจพอเพียง ทางสายกลางของใน หลวง การพึ่งตนเองแบบไทย ประชาสังคมแบบไทย ในขณะที่องค์กรพัฒนาเอกชนและ ชุมชนท้องถิ่นร่วมกับนักวิชาการท้องถิ่นสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่น ทำความเข้าใจกับความคิด ความเชื่อ วิถีชีวิต อัตลักษณ์ของท้องถิ่น

ในยุคโลกาภิวัตน์เข้มข้นเช่นปัจจุบันนี้เราเห็นถึงการไหลไปมาของ ทุน สินค้า ผู้คน ความคิด และ วัฒนธรรม ในแง่รูปธรรมคือ การเปิดการค้าเสรีข้ามพรมแดนประเทศ การอพยพ เดินทางของผู้คนข้ามพรมแดนประเทศ ตลอดจนความขัดแย้ง การปะทะกันตามรอยต่อของ เขตประเทศ งานวิชาการในยุคหลังนี้จึงหันมาให้ความสำคัญกับ border study (ดูเอกสาร สัมมนา ม. อุบล)

ไม่เพียงแต่สถานการณ์สากล เช่น ความล้มเหลวในการพัฒนา ความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม ศาสนา เชื้อชาติ และชาติพันธุ์ แนวคิดขององค์กร โลกบาลเรื่อง localism & culture of peace แล้ว สถานการณ์ภายในประเทศไทยเองก็มีส่วนอย่างสำคัญในการก่อรูปงานศึกษาทาง วัฒนธรรม เช่น การต่อสู้ของคนบนที่สูงเพื่อยืนยันวิถีชีวิตท้องถิ่น ธรรมชาติ ระบบนิเวศ การ เรียกร้องของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาและก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ การ เคลื่อนไหวของผู้คนระดับรากหญ้า ซึ่งต่อต้านการไหลบ่าของวัฒนธรรม การปรากฏตัวของ กลุ่มคนในสังคมที่ถูกกดทับให้อยู่ในหลืบมุม เช่น กลุ่มผู้ติดเชื้อ กลุ่มคนรักเพศเดียวกัน ผู้มี

อาชีพพิเศษ ผู้พิการ และ คนจนในเมืองอีกหลายกลุ่ม เป็นต้น รวมถึงคนชั้นกลางที่ตกอยู่ในสถานะของผู้บริโภค

งานทางวัฒนธรรมที่เห็นในช่วง ๑๐ ปีมานี้ เป็นงานที่อยู่ในกระบวนการสร้างความหมาย การปะทะกับอัตลักษณ์ร่วม และ อัตลักษณ์ของปัจเจกที่สร้างโดยชุมชน และ ชนชั้นนำทางการเมือง (hegemonic politics)

๔.๒. ตำแหน่งแห่งที่ของผู้ผลิต ตัวกลาง และผู้บริโภคงานวัฒนธรรมในโครงสร้างอำนาจ

บูคิเยอร์ กล่าวว่าโครงสร้างของสนามแต่ละสนามกำหนดโดย agent ที่อยู่ในสนาม เมื่อมีการเปลี่ยนตำแหน่งของ agent โครงสร้างของสนามก็เปลี่ยนไปด้วย ในสนามวัฒนธรรมทุนมี ๒ รูปแบบ คือ ทุนทางสัญลักษณ์ คือ ความเป็นที่รู้จัก และการได้รับการยอมรับ ทุนในรูปแบบที่ ๒ คือ ทุนเชิงวัฒนธรรม การมีความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม และมีรหัสทางวัฒนธรรมที่สามารถตีความกับงานวัฒนธรรมได้

ในกรณีศึกษาที่ agent สำคัญมี ๓ กลุ่มคือ

๑. ผู้ผลิตวัฒนธรรม - ชาวบ้านในพื้นที่
๒. ตัวกลาง คือ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และ สื่อ
๓. ผู้บริโภคงานวัฒนธรรม ได้แก่ คนชั้นกลางในเมือง

๑. ผู้ผลิตวัฒนธรรม - ชาวบ้านในพื้นที่

สปิวัก (Spivak) วิเคราะห์ กลุ่มที่ตกเป็นเบี้ยล่าง ในบทความเรื่อง “Can the Subaltern Speak” (Nelson and Grossberg, 1998, pp.271-313) ตั้งคำถามว่าผู้ที่ตกเป็นเบี้ยล่างสามารถที่จะพูดแสดงเจตจำนงของตนเองได้หรือไม่ หรือว่าเขา/เธอ ต้องมีคนทีพูดแทน (speak for) หรือ เป็นตัวแทนพูดให้ (representation) โดยสปิวักอภิปรายถึงข้อเสนอของนักคิดสำคัญในค่ายมาร์กซิส และมีประเด็นที่น่าจะใช้ช่วยในการทำความเข้าใจเรื่องการเคลื่อนไหวประเด็นวัฒนธรรมของผู้คนที่ตกเป็นเบี้ยล่างของการพัฒนาทุนนิยมในไทย

มาร์กซ์ และเลนิน มักถูกอ้างถึงเสมอๆเมื่อมีการพูดถึง การกดขี่ การครอบงำ และการต่อสู้เพื่อการปลดปล่อย เขาเชื่อว่าต้องมีคนพูดแทนผู้ที่ถูกกดขี่ เมื่อมาร์กซ์กล่าวถึงสำนึกชนชั้น เขาบอกว่ามันไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองแบบสัญชาตญาณ แต่ในกลุ่มครอบครัวยุโรปเป็นล้านๆครอบครัวยุโรปที่อยู่ในสถานการณ์ที่ยากลำบากในเชิงเศรษฐกิจ คนเหล่านี้มีผลประโยชน์ร่วมกันในการทำลายโครงสร้างที่ก่อให้เกิดความยากลำบากนั้น แต่ด้วยการครอบงำที่รัดแน่น การถูกแบ่งแยก และการที่ถูกทำให้เป็นปัจเจกที่แปลกแยกออกจาก งาน เพื่อนร่วมงาน และ สังคม ทำให้คนกลุ่มนี้

ไม่สามารถเห็นถึงหนทางในการต่อสู้เพื่อล้มล้างระบบ ขาดสำนึกร่วม จำเป็นที่ต้องมีการชี้แนะจากกลุ่มอื่นเพื่อปกป้องจากการกดขี่ของชนชั้นปกครอง

ฟูโก้ และ เดอเลอซ (Foucault and Deleuze) กลับมีความเห็นแตกต่างจากมาร์กซ์ และเสนอว่า ผู้ที่ตกเป็นเบี้ยล่างสามารถพูดแสดงเจตจำนงของตนเองได้ เนื่องจากความเป็นตัวตนของคนมี ๒ ระดับ คือ

ระดับที่ ๑ ตัวตนที่เกิดจากการถูกกดขี่ (subject of oppressed) และ

ระดับที่ ๒ ตัวตนที่เกิดขึ้นจากความปรารถนาและอำนาจ (subject of desire and power)

ตัวตนในระดับที่ ๑ อาจถูกกดไว้จนไม่สามารถโง่หัวขึ้นได้ ในแง่นี้ทั้งฟูโก้ และ เดอเลอซ เห็นด้วยกับมาร์กซ์ แต่ตัวตนในระดับที่ ๒ ซึ่งเกิดจากอำนาจคนละแบบ สามารถที่จะต่อรองกับระบบได้

การสืบทอดแรงงานไม่ได้ทำได้ด้วยทักษะ และการสร้างโซ่ตรวนมาเกาะยึดแรงงานเท่านั้น หากแต่การสืบทอดเกิดขึ้นด้วยการผนึกความยินยอมจำนน ความคิดว่าตนและกลุ่มของตนไร้ประสิทธิภาพในการจัดการกับอำนาจ ส่วนนี้ต่างหากที่เป็นเงื่อนไขสำคัญของการสืบทอด และเป็นส่วนที่อยู่ในระนาบของอำนาจที่ต่างกับการสืบทอดในส่วนแรก

เงื่อนไขอีกประการหนึ่งที่ทำให้ผู้ถูกกดขี่สามารถต่อรองกับอำนาจได้คือ ความหลากหลายของผู้ถูกกดขี่มีสูงมาก ทั้งในเรื่องของ เพศ เชื้อชาติ อายุ และอื่นๆ ในบางกรณีแรงงานที่ถูกกดขี่ก็กลับเป็นผู้กดขี่เสียเองในอีกสถานการณ์หนึ่ง การกดขี่จึงไม่สิ่งที่เด็ดขาด

สปีว์ค เห็นด้วยกับความคิดของ ฟูโก้ และ เดอเลอซ ว่าอำนาจมีหลายระนาบ แต่ก็เห็นว่า ผู้ที่ตกเป็นเบี้ยล่างไม่สามารถพูดแสดงเจตจำนงได้ สปีว์ควิจารณ์ฟูโก้ และ เดอเลอซ ว่าทั้ง ๒ อภิปรายโดยใช้ประสบการณ์ของโลกที่หนึ่ง ซึ่งไม่สามารถอธิบายสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศโลกที่สามได้ ในประเทศโลกที่สาม (และโดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเป็นประเทศอดีตอาณานิคม ด้วย) ผู้ถูกกดขี่เป็นเบี้ยล่างไม่มีประวัติศาสตร์ และ ไม่สามารถพูดแสดงเจตจำนงของตนเองได้ (ยังเป็นผู้หญิงที่ยังสิ้นหวังเลย)

เมื่อมาพิจารณา การเคลื่อนไหวทั้ง ๕ กรณี จะเห็นถึงความหลากหลายของ “เจ้าของวัฒนธรรม” คือชาวมุสลิมที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายรัฐเราเห็นได้ถึงการถูกกดขี่ใน ๒ ด้านพร้อมกัน ด้านหนึ่งคือ การกดขี่ เอาเปรียบทางเศรษฐกิจ-การเมือง (exploitation) อีกด้านหนึ่งคือ การกดขี่ (oppression) ในทางวัฒนธรรม โดยสร้างภาพประทับให้กับผู้ที่อยู่ใต้อำนาจ สร้างวัฒนธรรมศูนย์กลาง สร้าง “อารยธรรมแห่งความทันสมัย” แบ่งแยกคนจาก เชื้อชาติ ศาสนา เพศสภาพ เพศวิถี รสนิยม และ วัฒนธรรม (สุริชัย, ๒๕๔๖, หน้า ๑๘-๓๐) ผู้ที่ถูกกดขี่ ถูกเพิกเฉย ถูกทำให้คือยคำ ถูกทำให้มองไม่เห็น ไม่เป็นที่ได้ยิน เลือกปฏิบัติ ถูกทำให้เป็นคนอื่น และ เป็นคนนอก

แต่การถูกกดขี่ และ กดทับ ก็ไม่ได้เป็นไปอย่างเหนียวแน่น ชาวบ้านมีช่องทางที่จะตอบโต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่กระแสวัฒนธรรมท้องถิ่นมาแรง และได้กลายเป็นวาทกรรมของรัฐ ภายใต้การส่งเสริมความเป็นไทยที่แท้ คั้งเดิม ในจังหวะนี้ชาวบ้าน (จะด้วยแรงผลักดันจากภายในเอง หรือ ด้วยแรงขับเคลื่อนจากพันธมิตรจากภายนอกก็ตาม) ได้แสดงตัวตน ตำแหน่ง แห่หนและวัฒนธรรมท้องถิ่นมาต่อสู้กับวัฒนธรรมศูนย์กลาง แต่มีการปรับวัฒนธรรมท้องถิ่นบางประการ รวมถึงการสร้างอัตลักษณ์ที่ผสมผสานทั้งคั้งเดิมและทันสมัย ทำให้เส้นแบ่งระหว่างท้องถิ่นกับศูนย์กลางคลุมเครือ ปฏิเสธที่จะหยุดนิ่ง หรือ ลงหลักปักฐานกับอัตลักษณ์ใดๆอย่างตายตัว

๒. ตัวกลาง คือ นักวิชาการ นักพัฒนา และ สื่อสารมวลชน

ในขณะที่เลินินเชื่อว่าผู้ถูกกดขี่ต้องพึ่ง “ตัวกลาง” ในการต่อสู้กับชนชั้นปกครอง โดยเฉพาะใน “cultural dimensions of the struggle for hegemony” กรัมสกี (Gramsci, 1977, pp.181-182 และ Mouffe, 1988 pp.99) เสนอว่าต้องมี organic intellectuals/ideologies เพื่อร่วมกับชนชั้นล่างทำสงครามแย่งชิงตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม (war of position)

๒.๑. นักวิชาการ

เดอลูซ เห็นว่า นักวิชาการไม่สามารถพูดแทน (represent) ผู้ถูกกดขี่ได้ แต่พูดถึงได้ (re-present) เช่นพูดถึงในงานศิลปะ วิเคราะห์ผู้ถูกกดขี่ในปรัชญา และวิเคราะห์ในเชิงทฤษฎีได้ ตัวตนของนักวิชาการไม่ได้เข้าข่ายในทั้ง ๒ ระดับ จึงสามารถที่จะทำหน้าที่เขียน หรือ พูดถึง (ไม่ใช่พูดแทน) ผู้ที่ถูกกดทับได้ ในฐานะที่คล้ายกับการเป็นผู้พิพากษา พยาน หรือ กรรมการ แต่นักวิชาการก็มีอยู่ในทั้ง ๒ ฝ่ายคือ ฝ่ายผู้กดขี่ และ ฝ่ายผู้ถูกกดขี่

เราสามารถเห็นประเด็นเหล่านี้จากกรณีศึกษาที่ยกมา ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนตัวอย่างหนึ่งคือ กรณีเขื่อนปากมูล มิงงานวิจัยหลายชิ้นที่ศึกษาผลกระทบของเขื่อน ซึ่งทำโดยนักวิชาการต่างค่าย มีผลการศึกษาที่ต่างกันอย่างเห็นได้ชัด (รายละเอียดของข้อค้นพบจากงานวิจัยเขื่อนปากมูลหลายฉบับ ดูใน ชยันต์ วรรธนะภูติ, ๒๕๔๔), กรณีท่อก๊าซไทย-มาเลย์ บทบาทของนักวิชาการภาคเหนือกับประเด็นและรูปแบบการต่อสู้เปลี่ยนแปลงไปในช่วงประมาณ ปี พ.ศ.๒๕๔๓ หลังเหตุการณ์ประชาพิจารณ์เลือดมีนักวิชาการและนักศึกษาจากภาคเหนือเดินทางมาร่วมในที่ชุมนุมหลายครั้ง และ การสร้างมหาวิทยาลัยชาวบ้านที่ลานหอยเสียบก็เกิดขึ้น ต่อมามีการสร้างมัชยิดซาฟารี และการทวงคืนที่ดิน “วากัฟ”, กรณีป้อมมหากาฬ และอีกหลายกรณีเคลื่อนไหว จะเห็นได้ว่ามีนักศึกษาปริญญาโทจากหลายสถาบันทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับประเด็นวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็น อัตลักษณ์ท้องถิ่น พิธีกรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิตโดยรวม (ดูบรรณานุกรมท้ายเล่มแยกรายกรณีศึกษา) เนื่องจากกระบวนการทำวิทยานิพนธ์อาจยาวนานกว่า ๑ ปี กลุ่มนักศึกษาเหล่านี้จะเข้าร่วมการเคลื่อนไหว และร่วมนำเสนอประเด็นสนใจกับสาธารณะในเวที

เคลื่อนไหวด้วย กรณีป้อมมหากาฬ เห็นได้อย่างชัดเจนว่ามีวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องเกือบ ๑๐ เล่ม และมีกลุ่มนักศึกษาร่วมกับขบคิด ถกเถียงในประเด็นต่างๆ ในช่วง พ.ศ. ๒๕๔๒-๔๖ หลายครั้ง

๒.๒. นักพัฒนา

ยาน นีเดอร์วิน ปีเตอร์ส (Jan Nederveen Pieterse, 2001, pp.155-156) กล่าวถึงนักพัฒนาว่ามีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้ประสานระหว่างรัฐ และ ชุมชน เนื่องจากมีคุณสมบัติในการสื่อสารกับภาครัฐ สามารถประสานองค์การระหว่างประเทศได้ ด้วยเงื่อนไขเหล่านี้ นักพัฒนาจึงได้เปรียบในการเข้ามาเป็นตัวกลาง องค์กรพัฒนาเอกชนที่เป็นพันธมิตรของชุมชนที่เคลื่อนไหวมีทั้งที่เป็นองค์กรในพื้นที่เอง เช่น โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง, กบ.อพช.ได้ ในกรณีทอผ้าไท-มาเลย์ และ องค์กรที่ทำงานในประเด็นสิ่งแวดล้อม เช่น มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่า กรณีประมงพื้นบ้าน และ กรณีทอผ้าไท-พม่า, มูลนิธิชุมชนไทย กรณีป้อมมหากาฬ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีองค์กรระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นแนวร่วมสำคัญอีกกลุ่มหนึ่ง ในช่วงนั้นเองที่รัฐบาลทักษิณออกมาประกาศว่า “เอนจีโอ รับเงินต่างชาติ” และ ต้องการแสดง “ผลงาน” เพื่อให้ได้รับการสนับสนุนทางการเงินต่อไป

๒.๓. สื่อสารมวลชน

กลุ่มสำคัญกลุ่มที่สามคือ สื่อสารมวลชน ในยุคที่เรียกว่า Hyper communication สื่อมีบทบาทสำคัญและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอย่างมาก ชาวบ้านกรณีปากมูลเคยบอกว่า “หากเราสามารถทำให้เรื่องของเราเป็นพาดหัวได้ ๓ วันต่อเนื่อง ก็จะได้หรือถ้าไม่เป็นเรื่องพาดหัวก็เป็นข่าวหน้าหนึ่งก็ยิ่งดี” (นลินี ดันธุนิษฐ์ และ คณะ, ๒๕๔๕ หน้า ๑๘๒-๒๔๐) เนื่องจากกลุ่มเคลื่อนไหวตระหนักดีว่า การได้รับความเข้าใจจากสาธารณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นกลางในเมืองอาจมีส่วนช่วยเป็นพลังหนึ่งที่น่าไปสู่การเปลี่ยนแปลง หรือ อย่างน้อยก็ลดปฏิบัติการต่อต้านจากคนในเมืองได้

๓. ผู้บริโภคงานวัฒนธรรม ได้แก่ คนชั้นกลางในเมือง

ธเนศ วงศ์ยานนาวา (๒๕๔๘ หน้า ๒๖) เสนอว่าชนชั้นกลางเป็นชนชั้นจินตนาการ เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองมากกว่าจะมีโครงสร้างที่ชัดเจน ชนชั้นกลางถูกเรียกร้องให้มีอุดมการณ์เพื่อสังคม ต่อต้านเผด็จการ ส่งเสียง และแสดงความเห็นของตนในฐานะความเห็นสาธารณะ ชนชั้นนี้ใช้ปากเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ ชนชั้นกลางหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเชื่อมโยงสร้างพันธมิตรกับชนชั้นอื่นๆ โดยเฉพาะชนชั้นสูง

กล่าวในด้านการเข้าร่วมเคลื่อนไหวทางสังคมของชนชั้นกลางที่สนใจปัญหาสังคม ประชาสังคมเป็นพื้นที่ที่ชนชั้นกลางจะแสดงตัวตนที่มีจิตสำนึกข้ามชนชั้น (ฉันทนา, ๒๕๔๘, หน้า ๓-๔) แต่จากงานศึกษาของฉันทนาพบว่า ชนชั้นกลางมีอุดมการณ์ที่อ่อนปวกเปียก ในขณะที่กลุ่มรากหญ้าจะมีสำนึกเรื่องการเมืองและประชาธิปไตยมากกว่า

ในแง่ของวิถีชีวิต ชนชั้นกลางต้องการการยอมรับ และต้องการที่จะมีอิทธิพลต่อสิ่งต่างๆ (ธเนศ, ๒๕๔๘, อ้างแล้ว, หน้า ๙) มีเป้าหมาย และ ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อจะเป็นอิสระ ให้ ความสำคัญกับการศึกษา เพราะการศึกษาทำให้คนเหล่านี้สื่อสารกันได้ และสามารถเข้าถึง ศิลปะ วรรณคดี และ ดนตรี สามารถมีทรัพยากรทางวัตถุ และ วัฒนธรรม

๔.๓. การสร้างอำนาจนำ

จากการอ่านงานวิจัยที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางสังคม ๕ กรณีที่ขยับขึ้นมาเป็นตัวอย่างในการศึกษาค้นคว้า พบว่าการนำประเด็นทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ ความเป็นชาย ขอบ พิธีกรรม ความเชื่อ มาใช้ในกระบวนการเคลื่อนไหวสร้างผลกระทบในหลายด้านดังนี้

การฝ่าวงล้อมของวิชาการ

สนามวิชาการแบบประเพณี ซึ่งมีขอบของกระบวนการศึกษาและการนำเสนองานวิจัยถูก ทำลายด้วยการสร้างประเพณีของการศึกษาแบบใหม่ จะเห็นได้ว่างานศึกษาวัฒนธรรมในช่วง ๑๐ ปีที่ผ่านมาได้มีการเปลี่ยนทั้งตัวผู้ที่ถูกศึกษา ผู้ศึกษา กรอบแนวคิดในการศึกษา วิธีการศึกษา และ วิธีการนำเสนอ

ผู้ที่ถูกศึกษามีความหลากหลายขึ้นไม่ได้จำกัดอยู่เพียงกลุ่มคนที่อยู่ห่างไกล ส่วนผู้ศึกษามี ทั้งนักวิชาการ นักพัฒนา และเจ้าของวัฒนธรรมเอง มุมมองต่อวัฒนธรรมมีลักษณะของการ ประทะประสานมากขึ้นแทนการเน้นย้ำ ความต่าง ความโดดเด่น ความเป็นหนึ่งเดียว ความจริง แท้ และ ความเก่าแก่ของวัฒนธรรม จุดเน้นเคลื่อนออกจากการศึกษารูปแบบของพิธีกรรม ชุด ของความเชื่อ มาเป็น ความเข้าใจในวิถีชีวิตของผู้สร้างพิธีกรรม ความเชื่อ

ด้วยการเคลื่อนของจุดเน้นในการศึกษานี้เองทำให้กระบวนการศึกษาต้องมีการปรับจาก การรวบรวมจัดประเภทพิธีกรรม และ ชุดความเชื่อมาเป็นการวิเคราะห์เชื่อมโยงตำแหน่งแห่งที่ และบริบทของการสร้างพิธีกรรมและความเชื่อแทน

นอกจากงานเขียนที่อยู่ในรูปแบบของวิทยานิพนธ์แล้ว เราเห็นงานเขียนที่มุ่งตอบสนอง ผู้อ่านที่ไม่ใช่ นักวิชาการ แต่เป็นนักปฏิบัติที่อยู่ในท้องถิ่น เป็นสาธารณะที่เสพงานวิจัย วัฒนธรรมผ่านสื่ออื่นๆ

ดูเหมือนว่า งานวิจัยวัฒนธรรมในช่วงหลังสามารถฝ่าวงล้อมทางวิชาการได้ในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ของการเคลื่อนไหวต่อสู้กับอำนาจรัฐ ที่กลุ่มเคลื่อนไหว ต้องการพันธมิตรข้ามชนชั้น และมีคนชั้นกลางเป็นเป้าหมายในการเผยแพร่ข้อมูล-ข่าวสาร รสนิยมของคนชั้นกลางอาจไม่ได้ต่างจากรสนิยมในการบริโภคสินค้าอย่างอื่น กล่าวคือ ต้องการบริโภคเพื่อแสดงตัวตน แสดงความแตกต่างจากกลุ่มคนที่อยู่เหนือกว่า และ คนที่อยู่ ล่างกว่า สื่อที่คนชั้นกลางเข้าถึงเป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น เว็บไซต์ หนังสือ ซีดี และเพลง หากเป็น งานเขียนก็ต้องอยู่ในนิตยสาร วารสารที่ “in trend” กว่าหนังสือข่าวรายสัปดาห์ สื่อร่วมสมัย

เหล่านี้เป็นแหล่งรวม “งานวิชาการ” นอกกระแสที่สำคัญ เป็นสื่อกลางที่หลุดพ้นจากชนบที่นำ
 อีตอัคของวิชาการ

การฝ่าฝืนล้อมทางการพัฒนา/เศรษฐกิจ

นโยบายของภาครัฐมักจะวางสนามเศรษฐกิจแบบทุนนิยม กับ สนามการพัฒนาไว้ด้วยกัน
 ความเติบโตทางเศรษฐกิจถูกทำให้เป็นเครื่องชี้วัดของการพัฒนาหลายยุคหลายสมัย จวบจน
 ปัจจุบัน งานศึกษาหลายฉบับได้กล่าวถึงความล้มเหลวของการพัฒนาและผลกระทบต่อชุมชน
 ท้องถิ่นอย่างมากมาย ซึ่งจะไม่กล่าวซ้ำอีกในที่นี้ คำถามคือ งานศึกษาวัฒนธรรมที่ผ่านมามี
 ส่วนอย่างไร หรือไม่ เพียงใดในการปรับทิศทางการพัฒนา

งานวัฒนธรรมที่นำเสนอภายใต้สถานการณ์เคลื่อนไหวทางสังคมนี้แบ่งอย่างกว้างๆ ได้ ๒
 กลุ่มคือ

๑. งานที่เน้นเรื่องการสร้างองค์ความรู้ หรือไม่ก็การนำเสนอข้อเสนอเชิงนโยบายในระดับ
 ท้องถิ่นในสถานการณ์เฉพาะ เช่น การศึกษาชีวิตชาวประมงพื้นบ้านในภาคใต้ การศึกษา
 วิถีชีวิต/อัตลักษณ์ของชาวประมง ผู้นำมูลตอล่าง การวิจัยความเป็นอยู่ การผลิตของ
 กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆตลอดจนพิธีกรรมความเชื่อที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันของคน และระบบ
 นิเวศ การศึกษาวิถีชีวิตชาวไทยมุสลิมในภาคใต้ อัตลักษณ์ของคนกลุ่มต่างๆไม่ว่าจะเป็น
 วัยรุ่น คนรักเพศเดียวกัน และ คนชายขอบกลุ่มอื่นๆ คุณูปการที่เห็นได้ชัดของงานส่วน
 ใหญ่คือทำให้เกิดความเข้าใจของผู้คนในสังคมถึงความแตกต่างหลากหลายและวิถีชีวิต
 ทางเลือกของผู้คน ส่วนที่ว่าผลการศึกษามีนัยทางนโยบายหรือไม่ให้เป็นเรื่องของผู้
 กำหนดนโยบายว่าจะเอาไปใช้หรือไม่เพียงใด
๒. งานส่วนหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นท่ามกลางการเคลื่อนไหวเพื่อแย่งชิง และ/หรือรักษาทรัพยากรของ
 ชุมชน ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ที่อยู่อาศัย แหล่งน้ำ และป่าไม้ งานทางวัฒนธรรมเหล่านี้มี
 เป้าหมายเพื่อการเปลี่ยนนโยบายทางการพัฒนาอย่างชัดเจน เช่น เพื่อให้ยกเลิกโครงการท่อ
 ก๊าซไทย-มาเลย์ ที่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศ และชีวิตความเป็นอยู่ เพื่อให้
 ยกเลิกการใช้เขื่อนปากมูล เนื่องจากเขื่อนทำลายระบบนิเวศและนั่นหมายถึงการทำลายวิถี
 ชีวิตท้องถิ่น เพื่อให้ชาวชุมชนป้อมมหากาฬสามารถรักษาชุมชนไว้ได้ กทม.ต้องเลิก
 นโยบายไล่รื้อ เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาและรูปแบบการนำเสนอานเหล่านี้ (ได้วิเคราะห์ไว้แล้ว
 ในบทที่ ๓) จะเห็นได้อย่างชัดเจนถึงเป้าหมายของชิ้นงาน ส่วนพลังของชิ้นงานที่มีต่อการ
 ตัดสินใจของรัฐในการเปลี่ยนนโยบายและทิศทางการพัฒนานั้นไม่ชัดเจน จะมีก็กรณี
 กระเช้าลอยฟ้าขึ้นคอยหลวงที่เห็นได้ว่า งานวัฒนธรรมมีส่วนสำคัญในการสร้างพันธมิตร
 คนชั้นกลางผู้รักและหวงแหนธรรมชาติและต้องการสงวนไว้เพื่อการท่องเที่ยวพักผ่อน จน
 สามารถฝ่าฝืนล้อมทางเศรษฐกิจออกมาได้และโครงการยกเลิกไปในที่สุด

เหตุไฉนที่นำเสนอประเด็นวัฒนธรรมบางชิ้นจึงสามารถสร้างอำนาจนำได้ คือสามารถฝ่าวงล้อมทางการพัฒนา/เศรษฐกิจ ในขณะที่บางงานไม่สามารถทำได้ คำตอบว่าจะได้จากกรณีวิเคราะห์ใน ๓ ประเด็นคือ

๑. ช่วงเวลาที่นำเสนอประเด็นวัฒนธรรม

- หากนำเสนอในช่วงที่มีการก่อสร้างไปแล้ว เช่น เชื้อนปากมุล และ ท่อก๊าซไทย-พม่า หรือมีการดำเนินการไปแล้ว เช่น กรณีป้อมมหากาฬ ประเด็นทางวัฒนธรรมที่สร้างและนำเสนอขึ้นมาทำได้ก็เพียงการสร้างพันธมิตร (ชั่วคราว) ในการต่อสู้ พันธมิตรส่วนใหญ่เป็นนักวิชาการ นักศึกษา มากกว่าเป็นสาธารณะชนทั่วไป
- หากนำเสนอในระหว่างการดำเนินการในช่วงแรก หรือ การเตรียมดำเนินการ เช่น กรณีโรงไฟฟ้าบ่อนอก ช่วงที่มีการนำเสนอประเด็นทางวัฒนธรรมเริ่มเตรียมกำหนดพื้นที่ก่อสร้างและวางแนวไว้แล้ว การนำเสนอประเด็นวัฒนธรรมในช่วงนั้นไม่สามารถสร้างอำนาจนำได้ กระบวนการได้ผลกว่าคือการผนวกประเด็นวัฒนธรรมเข้ากับประเด็นที่เป็นที่สนใจของสาธารณะอยู่ก่อนแล้วคือ ผนวกเข้ากับประเด็นการท่องเที่ยว
- หากโครงการของรัฐยังอยู่ในขั้นการสำรวจความเป็นไปได้ในเบื้องต้น การนำเสนอประเด็นวัฒนธรรมช่วงนี้ได้ผลมากที่สุด เช่น กรณีกระเช้าไฟฟ้าดอยหลวง เป็นต้น

๒. ประเด็นที่นำเสนอต่อสาธารณะควบคู่ไปกับประเด็นวัฒนธรรม

กระบวนการนำเสนอที่เห็น ได้ชัดเจนในเกือบทุกกรณีคือการผนวกประเด็นที่เป็นที่สนใจของสาธารณะเข้าไปกับประเด็นวัฒนธรรมและวิถีชีวิต ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือกรณีบ่อน้ำบาดน้ำเสียดองค่าน กรณีบ่อนอก และ กรณีกระเช้าไฟฟ้า

ในกรณีบ่อน้ำบาดน้ำเสียดองค่าน ประเด็นที่กลุ่มเคลื่อนไหวหิบบกมานำเสนอพร้อมๆกับประเด็นวัฒนธรรมคือ เรื่อง การทุจริตของเจ้าหน้าที่ ความไม่ชอบมาพากลของเปลี่ยนแปลงที่ตั้งโครงการ การซื้อที่ดินในราคาแพง ในกรณีนี้ผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าทุจริตเป็นนักการเมืองฝ่ายตรงข้ามกับรัฐบาลทักษิณ ทำให้การดำเนินงานตรวจสอบของฝ่ายรัฐเร่งทำงานในเรื่องนี้ จนยกเลิกโครงการและนำตัวผู้ทุจริตมาลงโทษ

กรณีบ่อนอกการนำเสนอประเด็นวัฒนธรรมผูกโยงเข้ากับประเด็นการท่องเที่ยวในช่วงจังหวะที่พบปลาวาฬบรูด้า นับเป็นการโยงที่สามารถสร้างความสนใจให้กับสาธารณะได้ในช่วงหนึ่ง กลุ่มพันธมิตรคนชั้นกลางที่ทำงานในสื่อต่างๆทั้งที่เป็นเรื่องสิ่งแวดล้อมและเว็บไซต์เกี่ยวกับการท่องเที่ยวต่างนำเรื่องนี้เผยแพร่ในสื่อของตนเองอย่างต่อเนื่อง

อีกกรณีที่คล้ายคลึงกันคือเรื่องกระเช้าไฟฟ้าการเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อท้องถิ่นกับการท่องเที่ยว การรักษาทัศนียภาพแบบธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยว กระบวนการนี้สร้างให้เกิดพันธมิตรคนชั้นกลางที่รวมกลุ่มกันเพื่อต่อต้านกระเช้าไฟฟ้าเป็นการเฉพาะ

อย่างไรก็ตามคงได้วิเคราะห์ไว้แล้วในหัวข้อ ๔.๑. ว่าโครงสร้างของสนามวัฒนธรรมในสนามอำนาจขยายตัวขึ้นในช่วงทศวรรษ ๒๕๔๐ เนื่องจากการเกิดขึ้นของปรากฏการณ์หลายอย่าง กล่าวคือ

- ๑) รูปธรรมความล้มเหลวในการพัฒนา
- ๒) กระแสต่อต้านโลกาภิวัตน์ซึ่งมีทั้งกระแสสากลและกระแสท้องถิ่น
- ๓) การเกิดขึ้นของกลุ่มคนชั้นกลางในนามขององค์กรพัฒนาเอกชน

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้สอดคล้องกับการขยายพื้นที่ของประเด็นวัฒนธรรม กล่าวคือประเด็นทางวัฒนธรรมทั้งสร้างและใช้พื้นที่สาธารณะ

๓. ความสามารถในการใช้และสร้างสื่อที่มีประสิทธิภาพ

สื่อ เป็นพื้นที่สาธารณะที่มีประสิทธิภาพในการรองรับประเด็นเฉพาะสำหรับคนชั้นกลาง และสามารถสร้างกระแสสาธารณะได้ นอกจากตำแหน่งแห่งที่ และ สถานะของกลุ่มเคลื่อนไหวในโครงสร้างอำนาจซึ่งได้วิเคราะห์ไว้แล้วในหัวข้อ ๔.๒. นักพัฒนาหลายคนฝึกทักษะในการใช้เครื่องมือสื่อสารประเภทต่างๆ และผลิตสื่อ หรือร่วมกับองค์กรสื่อผลิตสื่อนำเสนอเรื่องราวข่าวสารของกลุ่มเคลื่อนไหวในรูปแบบที่หลากหลาย การสร้างเว็บไซต์ เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนอันหนึ่งของการเผยแพร่ข่าวสารถึงสาธารณะได้อย่างรวดเร็วในช่วงไม่กี่ปีมานี้เราได้เห็นชาวบ้าน ผู้นำการเคลื่อนไหวทางจอโทรทัศน์ ปกหนังสือ และสื่ออื่น

แต่การสร้างข่าว การเผยแพร่ข้อมูล และ นิสัยการบริโภคข่าวในยุคสมัยนี้ เป็นไปอย่างฉาบฉวย ข่าวคราวต่างๆจึงไม่สามารถสร้างความสนใจ ความตระหนักอย่างต่อเนื่องยาวนานได้ แม้กระนั้นในหลายการเคลื่อนไหวการสร้างกระแสข่าวก็มีผลต่อการขยายวงพันธมิตร และ แสดงให้ภาครัฐเห็นว่าการกระทำของรัฐเป็นที่จับตามองของสาธารณะ

ส่วนที่สาม: บทสรุปวาทกรรมวัฒนธรรม: การเมืองวัฒนธรรม

ส่วนที่ ๓

บทสรุปวาทกรรมวัฒนธรรม : การเมืองของวัฒนธรรม

จากฐานข้อมูลบรรณนิทรรศน์งานวิจัยเรื่อง “ วาทกรรมวัฒนธรรม : การเมืองของวาทกรรมด้านสังคมวัฒนธรรม” ซึ่งเป็นงานวิจัยในระยะที่ ๑ ของโครงการ ประกอบด้วยสิ่งพิมพ์ภาษาไทย ๒๗๐ รายการ และ ภาษาอังกฤษ ๗ รายการ ซึ่งงานวิจัยในระยะที่ ๒ นี้ใช้เป็นแหล่งอ้างอิงในการวิเคราะห์ และเพิ่มเติมงานวิจัย ตลอดจนข้อมูลและสื่อประเภทอื่นๆอีกหลายรายการ เพื่อให้เห็นชัดเจนขึ้นถึงประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ สื่อสารมวลชน ศิลปะ บริโณคนิยม อัตลักษณ์ ความเชื่อ และ วิถีชีวิตท้องถิ่น ตลอดจนงานที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ช่วยในการวิเคราะห์อีกจำนวนหนึ่ง แม้จะไม่สามารถเป็นตัวแทนขององค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมได้ทั้งหมด แต่จากการศึกษานี้มีข้อค้นพบหลักดังนี้

วาทกรรมวัฒนธรรมในบริบทวิชาการ

๑. ประเภทของงานศึกษาวัฒนธรรม ๔ กลุ่ม

งานศึกษาวัฒนธรรมแบ่งออกได้เป็น ๔ กลุ่มใหญ่ๆคือ

- ๑) งานที่ยึดสถานที่หรือชุมชน นิยามวัฒนธรรมโดยอิงกับสถานที่ และนักวิจัยใช้วิธีการ “จุ่มตัว” ในบริบทของวัฒนธรรมอื่นที่ไม่ใช่ของผู้วิจัย ผ่านการแปลงตัวตนให้กลายเป็นคนใน เป็นกลุ่มงานที่พบมากที่สุด และตั้งคำถามกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เป็นผลจากการปะทะกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่กระทำต่อท้องถิ่น
- ๒) อิงกับความเป็นรัฐชาติและสถาบันกษัตริย์ มีทั้งสายตอกษ์อำนาจการณที่ศึกษาพัฒนาการของวัฒนธรรมรัฐ และสถาบันกษัตริย์ในยุคต่างๆ และงานที่วิพากษ์ซึ่งเผยให้เห็นถึงกระบวนการสร้างความเก่าแก่ ความยาวนาน และ ความขียนงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของวัฒนธรรมรัฐ และ สถาบันกษัตริย์ ว่าล้วนเป็นประดิษฐกรรมทางการเมืองทั้งสิ้น
- ๓) วัฒนธรรมในฐานะที่เป็นผลผลิตของยุคอุตสาหกรรม เป็นการสะท้อนกระแสโลกาภิวัตน์ และ ภาวะหลังสมัยใหม่ในเชิงปฏิบัติการ งานส่วนหนึ่งเปิดโปงปฏิบัติการเชิงอำนาจ อีกส่วนหนึ่งวิเคราะห์กระบวนการตอบโต้อุตสาหกรรมวัฒนธรรม
- ๔) วัฒนธรรมในเชิงสื่อเทคนิควิทยาเพื่อประยุกต์ใช้ในระดับปฏิบัติการ งานในกลุ่มนี้พบมากในสาขาการแพทย์ เป็นงานศึกษาว่าศิลปะสามารถใช้เพื่อฟื้นฟู

จิตใจผู้ป่วยได้อย่างไร และมีผลกระทบเล็กน้อยเพียงใด นอกจากนี้ยังพบงานกลุ่มนี้ในการศึกษาวิจัยสาขาการศึกษา และ บริหารธุรกิจ

๒. บทบาทหลักของการวิจัย : กระแสโลกาภิวัตน์ และ ภาวะหลังสมัยใหม่

งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมนี้มีบทบาทหลักคือ กระแสโลกาภิวัตน์ และ ภาวะหลังสมัยใหม่ งานวิจัยจำนวนมากระบุถึงกระแสโลกาภิวัตน์ว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่กระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม งานศึกษาจึงมักตั้งโจทย์เกี่ยวกับการปะทะกันของวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมโลก การไหลเชิงวัฒนธรรม และ การเชื่อมประสาน ตลอดจน การตอบโต้ทางวัฒนธรรม ส่วนภาวะหลังสมัยใหม่ถูกอ้างถึงในแง่ที่ส่งอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยเฉพาะในทางวัฒนธรรมและการสื่อสาร ประเด็นวิจัยจะเป็นเรื่องวัฒนธรรมที่สลายเส้นแบ่งลำดับสูงต่ำ มีลักษณะข้ามชาติ ข้ามสโตน และ วัฒนธรรมบริโกล

๓. แหล่งทุนและนักวิชาการในฐานะตัวกลางในการผลิตความรู้

ในกลางทศวรรษ ๒๕๔๐ องค์กรที่ให้ทุนวิจัยที่มีบทบาทในการกำหนดประเด็นวิจัยทางวัฒนธรรม ๓ องค์กร ได้แก่ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) และ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

กลุ่มงานวิจัยที่แหล่งทุนให้การสนับสนุน สามารถแบ่งได้เป็น ๔ กลุ่ม คือ

- ๑) ประเด็นที่เชื่อมโยงกับประเด็นทางสังคมอื่นๆ เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนา การอนุรักษ์ ครอบครัวยุคใหม่ และ ประชาธิปไตย
- ๒) ในช่วง ๓-๔ ปีมานี้มีประเด็นที่เกี่ยวกับ การเฝ้าระวังทางวัฒนธรรม จาก “วัฒนธรรมอื่น”
- ๓) ประเด็น การบริหารจัดการวัฒนธรรม พยายามให้หาข้อเสนอที่จะบริหารจัดการและจัดการวัฒนธรรม ให้วัฒนธรรมท้องถิ่น (วัฒนธรรมไทย) คงอยู่ และมีศักยภาพในการจัดการกับวัฒนธรรมอื่น
- ๔) ประเด็นทางวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นทุนที่มีศักยภาพเชิงรุก ที่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มได้อย่างไม่จำกัด

นอกจากแหล่งทุนแล้ว โครงสร้างของวงวิชาการเองก็มีส่วนกำหนดทิศทางของการผลิตองค์ความรู้ นับตั้งแต่ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ ของสถาบันการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยที่อยู่ในพื้นที่ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายมีแนวโน้มจะศึกษาวัฒนธรรมชุมชนในอาณาบริเวณของตน เป็นต้น หากพิจารณาวิทยานิพนธ์ยังเห็นได้อย่างชัดเจนถึงอิทธิพลของอาจารย์ และนักวิชาการ ที่มีต่อการกำหนดประเด็น และ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๔. แนวคิดหลักคือ ทฤษฎีทางมานุษยวิทยา และสื่อสารมวลชน

ทฤษฎีและแนวคิดที่ใช้ในการวิจัยมากที่สุดคือ แนวมานุษยวิทยา และ วิธีวิทยาแบบชาติพันธุ์วรรณนา ตัวอย่างของนักคิดหนึ่งที่เป็นที่กล่าวถึงคือ เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ ซึ่งเสนอประเด็นหลักว่า วัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต และ วัฒนธรรมก็ต้องการวัตถุในการผลิต ตัวกลางสำคัญในการสร้างสำนักบริโคโนนิซึม คือ ระบบสื่อสารขนาดใหญ่ ทฤษฎีสื่อสารมวลชนก็ถูกนำมาใช้ในงานวิจัยหลายชิ้น อีกกลุ่มทฤษฎีหนึ่งคือ ทฤษฎีหลังโครงสร้างนิคม และ หลังสมัยใหม่ ซึ่งหันมามองถึงการรับมือกับบริโคโนนิซึม และ การทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า

๕. ระเบียบวิธีวิจัย ๓ แบบ : ชาติพันธุ์วรรณนา วิจัยเชิงปริมาณ และ วิจัยเชิงทดลอง

ระเบียบวิธีวิจัยที่พบมี ๓ แบบ คือ

- ๑) ชาติพันธุ์วรรณนา ซึ่งมักจะวิจัยโดยใช้สถานที่ หรือ ชุมชน เป็นศูนย์กลาง
- ๒) วิจัยเชิงปริมาณ ใช้ข้อมูลข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรม และพรมแดนรัฐชาติ
- ๓) วิจัยเชิงทดลอง พบมากในงานกลุ่มที่ ๔ (ดูการแบ่งกลุ่มงานในข้อ ๑) คือ กลุ่มที่ศึกษาศิลปะ และสื่อในเชิงเทคนิควิทยา เพื่อใช้ในปฏิบัติการของสาขาวิชาด้านการแพทย์ การศึกษา และ บริการชุมชน

ในขณะที่งานวิจัยในวงวิชาการพยายามตั้งรับกับ “โลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรม” ภายใต้อิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ และ ภาวะหลังสมัยใหม่ ที่ทำนายว่ารัฐจะเล็กลง และการกดขี่จะไม่รุนแรงเท่ากับการครอบงำโดยเฉพาะอย่างยิ่งการครอบงำทางวัฒนธรรม แต่เรากลับเห็นปรากฏการณ์ของการขยายตัวของอำนาจรัฐไทยที่เชื่อมโยงพรมแดนแบบข้ามรัฐ ไปยังรัฐที่ดูจะห่างไกลกว่า เช่น ประเทศเพื่อนบ้าน และการกดขี่ก็ยังคงดำเนินไปอย่างเข้มข้น รวมทั้งการใช้ความรุนแรงทางตรง (ไม่ได้ผ่านสัญลักษณ์ แบบที่น่าจะเป็นในภาวะหลังสมัยใหม่) ไม่ว่าจะเป็นการสังหารหมู่อย่างโหดเหี้ยมทารุณ การอุ้มฆ่า การลอบฆ่า จับขังคุก และ การเผาทำลายสถานที่อันเป็นที่เคารพของชุมชน คำถามคือ นักวิชาการวัฒนธรรมจะเผชิญหน้ากับปรากฏการณ์นี้อย่างไร

วาทกรรมวัฒนธรรมในบริบทของการเคลื่อนไหวทางสังคม

๑. ประเด็นวัฒนธรรม ไม่ใช่ประเด็นเริ่มต้น และ ไม่ใช่ประเด็นสุดท้าย

จากการศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ๕ กรณีที่เกิดขึ้นในทศวรรษ ๒๕๔๐ จะเห็นได้ว่าประเด็นเคลื่อนไหวในช่วงแรกจะเป็นเรื่อง สิทธิมนุษยชน สิทธิในที่ทำงาน และที่อยู่อาศัย ต่อมาเป็นเรื่อง การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ และ ระบบนิเวศ ในช่วง พ.ศ.๒๕๔๒-๔๖ ประเด็นวัฒนธรรม ปรากฏตัวขึ้น ในบริบททางการเมืองแบบเผด็จการทุนนิยม ที่ภาคการเมืองใหญ่ขึ้น ภาคธุรกิจใหญ่ขึ้น ส่วนสื่อและภาคสังคมหดตัวลง ประกอบกับประเด็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมได้กลายมาเป็นประเด็นสากล

ในขณะที่รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันเปิดทางให้ภาคประชาสังคมเข้ามามีบทบาทในการตรวจสอบ

ในกรณีที่เกิดกลุ่มเคลื่อนไหวได้รับชัยชนะ เช่น มีการยกเลิกโครงการก่อสร้างขนาดใหญ่ ประเด็นที่ดูเหมือนจะเป็นประเด็นซึ่งขาดกลับไม่ใช่ประเด็นทางวัฒนธรรม แต่เป็นประเด็นอื่น เช่น การตรวจพบการทุจริตในกลุ่มข้าราชการและนักการเมือง เป็นต้น

๒. ขับเคลื่อนพร้อมการเข้ามาของพันธมิตร นักวิชาการ และ สื่อ

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกันคือ การนำประเด็นวัฒนธรรมมาใช้เป็นประเด็นหลักในการเคลื่อนไหว กับ การเข้ามาของกลุ่มพันธมิตรทั้งนักวิชาการ และสื่อ เป็นการยากที่จะกล่าวว่า กลุ่มพันธมิตรเกิดขึ้นก่อนแล้วจึงเกิดประเด็นเคลื่อนไหว หรือ ในทางตรงกันข้าม เนื่องจากในหลายการเคลื่อนไหวมีการสนทนา พูดคุย แลกเปลี่ยนกันตลอดจนไม่อาจสรุปแบบฟันธงได้ว่าใครนำความคิดใด และทำก่อนหรือหลังอย่างไร

ผู้ที่มีบทบาทในการเคลื่อนไหวประเด็นวัฒนธรรม ๔ กลุ่มที่เห็นได้ชัดเจนคือ

- ๑) ชาวบ้านในพื้นที่ นำเสนอประเด็นเกี่ยวกับวิถีชีวิตดั้งเดิมก่อนมีโครงการแสดงตัวตนในฐานะผู้นุรักษ์ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม มีกระบวนการจัดการของตนเองและชุมชน มีศิลปะ วัฒนธรรมพื้นบ้านที่เหมาะสมและสอดคล้องกับภูมินิเวศ และ ความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งสามารถดำเนินชีวิตชุมชนต่อไปได้หากไม่มีโครงการที่มาบ่อนทำลาย ชาวบ้านเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญในฐานะ “ผู้ให้การ” เนื่องจากเป็นผู้มีประสบการณ์ตรง
- ๒) นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาในประเทศและองค์กรสากล ทำหน้าที่เป็น “พยาน” และ “คนกลาง” ประสานใน ๒ ระดับ คือ ระดับแรก คือระดับในประเทศ /ท้องถิ่น ประสานชาวบ้านกลุ่มอื่นเพื่อเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายทั้งในวัฒนธรรมเดียวกัน และ ต่างวัฒนธรรมแต่เคลื่อนไหวในประเด็นที่เหมือนกัน อีกระดับหนึ่งคือ ประสานองค์กรในประเทศกับองค์กรสากลที่ทำงานในประเด็นเดียวกัน
- ๓) นักวิชาการ ทำหน้าที่เสมือน “ล่ามทางวัฒนธรรม” ที่แปลสารไปยังฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐ และ กลุ่มนักวิชาการด้วยกันในภาษาที่สามารถสื่อสารได้ในกลุ่ม
- ๔) สื่อ ทำหน้าที่ล่าม เช่นเดียวกับนักวิชาการ แต่เป็นล่ามที่สื่อสารกับสาธารณะด้วยภาษา ลีลา และขนบการทำงานที่ต่างจากนักวิชาการ ประกอบกับมีเทคนิคการสื่อสาร ที่ช่วยให้สามารถแปลสารได้ถูกกับบริบทของการบริโภคของคนชั้นกลาง

๓. ความรู้วัฒนธรรมออกไปเจริญงอกงามนอกวงวิชาการด้วยรูปแบบที่หลากหลาย

จากการศึกษาสื่อ และ สิ่งพิมพ์ที่ผลิตออกมาในช่วงการเคลื่อนไหวพบว่า ช่วงประมาณ ปี พ.ศ.๒๕๔๒-๔๖ มีสิ่งพิมพ์ที่สร้างขึ้นในรูปแบบที่อยู่นอกขอบของสิ่งพิมพ์ “ทางวิชาการ” ดังนี้

- ๑) รูปแบบของงานเขียน เอกสารวิชาการเล่มเล็กที่บรรจุเนื้อหาที่สั้นกระชับ ตรงประเด็น สามารถอ่านและเข้าใจได้ง่าย
- ๒) การเขียนเป็นบทความขนาดสั้นที่มีภาพประกอบ มีบทสัมภาษณ์ชาวบ้าน เป็นการยืนยันว่านี่คือคำพูดของ “คนใน” บทความลักษณะนี้พบได้ทั้งในหนังสือพิมพ์ เช่น ผู้จัดการ และ The Nation รวมถึงหนังสือพิมพ์หัวสี อย่าง ไทยรัฐ เดลินิวส์ และข่าวสด นอกจากนี้บทความในลักษณะนี้ กระจายอยู่ในนิตยสาร วารสารที่มีลักษณะกึ่งวิชาการและการเมือง เช่น ศิลปวัฒนธรรม, สารคดี, ฟาเคียวกัน, Open, และ A Day และวารสารที่ดำเนินการโดยองค์กรพัฒนาเอกชนอย่าง ปรากฏสาร และ โลกสีเขียว เป็นต้น
- ๓) ที่สำคัญคือการใช้สื่ออื่นที่ไม่ใช่ตัวหนังสือ เช่น ภาพยนตร์สั้น นิทรรศการ ภาพถ่าย และ รายการโทรทัศน์ การใช้สื่อประเภทนี้มีมากในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ กรณีป้อมมหากาฬ
- ๔) นอกจากนี้ยังมีเว็บไซต์ที่ผู้อ่านสามารถเข้าไปดู และโต้ตอบแสดงความคิดเห็นได้ทันที มีทั้งเว็บไซต์ที่สร้างขึ้นเฉพาะการเคลื่อนไหว แต่ส่วนใหญ่จะเป็นเว็บไซต์ขององค์กรพัฒนาเอกชน เช่น Thai NGO.COM และเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้อง เช่น เรื่องท่องเที่ยว เป็นต้น นอกจากนี้มีการเชื่อมโยงเว็บไซต์ของหนังสือพิมพ์ต่างๆกับเว็บไซต์ขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยคัดสรรข่าวในหนังสือพิมพ์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นทำงานขององค์กร พัฒนาเอาไว้ในเว็บไซต์ขององค์กร

๔. ความรู้วัฒนธรรมสร้างอำนาจได้ในบางมุมของสนามแบบชั่วคราว

สนามวัฒนธรรมเป็นสนามหนึ่งในโครงสร้างอำนาจที่มีการแข่งขันแย่งชิงกันอย่างมาก ในช่วงพ.ศ. ๒๕๔๒ ถึง พ.ศ.๒๕๔๖ ในด้านของรัฐและทุนคือการผนวกสนามวัฒนธรรมเข้ากับสนามเศรษฐกิจ ส่วนในด้านของชุมชนซึ่งมีทุนทางวัฒนธรรม มีความรู้ และมีรหัสทางวัฒนธรรมที่ผ่านการสั่งสมมานาน สามารถใช้ทุนนี้ขยายสนามวัฒนธรรมของตนให้กว้างขวางออกโดยปรับวัฒนธรรมท้องถิ่นบางอย่าง รวมถึงการสร้างอัตลักษณ์ที่ผสมผสานความเป็นของเก่าดั้งเดิมกับความทันสมัย และไม่หลงลักกับภูมิกำกับอัตลักษณ์ ใดอย่างตายตัว

แม้สนามวัฒนธรรมจะมีลักษณะอิสระส่วนหนึ่ง คือสามารถสืบทอดตัวเอง และ ไม่อยู่ใต้การครอบงำของสนามอื่นอย่างเบ็ดเสร็จ จึงสามารถช่วงชิงพื้นที่อำนาจได้ บางส่วน แต่ไม่สามารถสร้างอำนาจนำภายใต้โครงสร้างอำนาจได้ ส่วนที่สนาม วัฒนธรรมสามารถช่วงชิงได้คือการขยายฐานพันธมิตร ด้วยการประสานประเด็น วัฒนธรรมเข้ากับประเด็นอื่นที่เป็นที่สนใจของสาธารณะ และมีฐานอื่นรองรับอยู่ก่อนแล้ว เช่น ประเด็นสิทธิมนุษยชนในกรณีทอก๊าซไทย-พม่า, ประเด็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อ การท่องเที่ยว กรณีโรงไฟฟ้าบ่อนอก และกระเช้าไฟฟ้าคอกหลวง, ความงามและศิลปะ ไทย กรณี บ้าน ๒๐๐ ปี ในชุมชนป้อมมหากาฬ, ความต่างทางศาสนากรณีทอก๊าซไทย- มาเลเซีย ประเด็นสิทธิพลเมือง สิทธิการได้รับข้อมูลข่าวสาร และ สิทธิในการตรวจสอบการ ทำงานของภาครัฐ ที่เปิดโดยรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันในกรณีบ่อน้ำคั้นน้ำเสียมลพิษค่าน เป็นต้น

การประสานประเด็นเหล่านี้ทำให้กลุ่มเคลื่อนไหว สามารถรุกเข้าไปในสนาม อำนาจได้บางส่วน สิ่งที่เอื้ออำนวยในการรุกรานนี้คือ การใช้สื่อในช่วงเวลาและรูปแบบที่ เหมาะสม แต่ปัญหาที่ทำให้ชัยชนะอาจเป็นชัยชนะแบบชั่วคราว คือความฉาบฉวยของคน ชั้นกลางอย่างนักวิชาการ นักพัฒนา และสื่อ ที่เป็นความหวังในการเป็นพันธมิตรกับ กลุ่มเคลื่อนไหว กลับเป็นกลุ่มคนที่มีอุดมการณ์และสำนึกทางการเมืองน้อยกว่ากลุ่ม รากหญ้าเสียดีก

บรรณานุกรม

ส่วนที่หนึ่ง: วาทกรรมวัฒนธรรมในบริบททางวิชาการ

เอกสารภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, “สื่อบันเทิง: อำนาจแห่งความรู้สึกระ”. กรุงเทพฯ : ออกลอเบ้าท์พรีนท์, ๒๕๔๕.

กาญจนา แก้วเทพ, “ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา”. กรุงเทพฯ : เอคิสันเพรสโปรดักส์, ๒๕๔๔.

ข้อมูลการวิจัย, ฝ่าย ศูนย์ข้อเสนอเทศการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, “ทำเนียบโครงการวิจัยด้านสังคมศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๓๗-๒๕๔๐”. กรุงเทพฯ : _____, ๒๕๔๐.

ฉัตร (ขมะวรรณ) มุกดาวิจิตร, “แนวคิดของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ในวัฒนธรรมศึกษาและการวิเคราะห์วัฒนธรรมบริโกล”. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัย (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.

จิราภรณ์ เจริญเดช (บรรณาธิการ), “รำลึกรัตน โกสินทร์ ๒๒๒ ปี”. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ, ๒๕๐๐.

จันทิมา ศรีทองอินทร์, “การศึกษาพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวประเภทบทความในหนังสือพิมพ์”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต(ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒.

ฉันทนา บรรพศิริโชติ หวันแก้ว และ นฤมล กิจไพศาลรัตนา, “บรรณานิตสำนักงานวิจัยเรื่องไชยรัตน์ เจริญสินธุ์ไอสาร, “สัญญาวิทยา, โครงสร้างนิยม และหลัง โครงสร้างนิยม กับการศึกษารัฐศาสตร์”. กรุงเทพฯ ฯ : วิชาษา, ๒๕๔๕.

ชนิดา ตั้งถาวรศิริกุล, “ลวดลายผ้า: สื่อสัญลักษณ์ของลาวเวียง (จันทร์)”. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘.

จูนันต์ศักดิ์ เวียงสารวิน, “जूด้าเอาะ : ความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับอาหารและพฤติกรรมกรบริโกลของชาวกะเหรี่ยง กรณีศึกษาชุมชนบ้านกล้วย อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต(มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑.

ณรงค์ฤทธิ์ อุปรานุเคราะห์, “การเมืองเรื่องเหล่าพื้นบ้าน: กรณีศึกษาบ้านม่อนป่ายาง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย”. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

ธิดารัตน์ รัชประยูร, “การเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นผ่านสื่อในประเทศไทย”. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตร์มหาบัณฑิต (การสื่อสารมวลชน) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

- นพวรรณ สุทธศิลป์, “วิถีชีวิตหนุ่มเจ้าสำอาง”. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัย บัณฑิต (สังคมวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.
- นพพร ประชากุล (บทนำและบรรณาธิการแปล), “มายาคติ”. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๔.
- นพพร ประชากุล, “แนะนำนักคิดฝรั่งเศส: มิเชล ฟูโกต์ ฌาคส์ แคริกา และ โรล็องก์ บาร์ต”. กรุงเทพฯ: สำนักขุดวัฒนธรรมฝรั่งเศส, XXXX.
- นันทวัฒน์ ฉัตรอุทัย, “ร้าน Saxophone Pub & Restaurant”. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.
- ปรีดดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล (บรรณาธิการ), “คนใน: ประสบการณ์ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย”. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๕.
- ปรีดดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล . “จารีตและวรรณศิลป์ในงานชาติพันธุ์วรรณา” ใน ไทยคดีศึกษา ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ เดือนตุลาคม ๒๕๓๔.
- พัฒนา กิติอาษา, “คนพันธุ์ป๊อป: ตัวตนคนไทยในวัฒนธรรมสมัยนิยม”. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๔๖.
- พัฒนา กิติอาษา, “ท้องถิ่นนิยม”. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๖.
- แพรว ศิริศักดิ์คำเกิง, เอกกรินทร์ พึ่งประชา, กุลศิริ อรุณภาคย์ และพรพรรณ ทองทองศักดิ์, “บรรณนิทัศน์รายงานผลการศึกษารื่อง ศิลปวัฒนธรรม เขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล”. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๔๙.
- ยุคิ มุกดาวิจิตร. “วัฒนธรรมชุมชน. วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนววัฒนธรรมชุมชน”. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.
- เขาวนุช เวศร์ภาดา, “วาทกรรมความรู้ในการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น กรณีศึกษา อุทยานการศึกษา-หมู่บ้านวัฒนธรรมเขาขุนศรี ตำบลบ้านเกาะ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช”. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.
- วิชาการ,กรม กระทรวงศึกษาธิการ. ธนบุรีศรีมหาสมุทร. กรุงเทพฯ: คุรุสภา ลาดพร้าว.๗, ๒๕๔๔.
- วิภาณี กาญจนานิกุล, “ขนมไทยและวัฒนธรรมการบริโภค: กรณีศึกษาตลาดดอนหวาย”. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

- ศิลปกิจ ตี๋ขันติกุล, “หุ่นน้ำ: พัฒนาการของโรงหุ่นแห่งชาติและศิลปะทางการของประเทศ เวียดนาม”. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑.
- ศิริพร ศรีสินธุไธ และอุษณีย์ พรหมสุวรรณ, “พลวัตและความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น: กรณีศึกษาพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม”. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓.
- สรัญญา จิตรภายย์, “ข้าว: วัฒนธรรมการผลิตและการเปลี่ยนแปลง”. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.
- สิริกมล ศรีเดช, “ตลาดคอนฮวาย: พื้นที่แห่งการท่องเที่ยวและการบริโภค”. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.
- สันติ เล็กสุขุม. “จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: เรื่องราวกับลักษณะและการแสดงออก” ดำรงวิชาการ วารสารรวมบทความทางวิชาการคณะโบราณคดี ๔, หน้า ๕๕-๑๑๑.
- สุมณฑา สักดิ์ชัยสมบูรณ์. “เพลงไทยสากลตามนโยบายของจอมพลป. พิบูลสงคราม พ.ศ.๒๔๘๑-๒๔๘๗”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐.
- สิริรัตน์ พุ่มเกิด. ““อัสวพาหุ” กับการใช้วรรณกรรมเพื่อเผยแพร่แนวความคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต(ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- สุนิสา ฉันทรัตน์ โยธิน, ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อชุมชน : กรณีศึกษาหมู่บ้านคอยปุย ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.
- สิรินยา วัฒนสุขชัย, “ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าบ้านกับผู้มาเยือน : กรณีศึกษาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านทรงไทยปลายโพรงหาง อ.อัมพวา จ.สมุทรสาคร”. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.
- สมสุข หินวิมาน. “บันทึกจากห้องนั่งเล่น” ใน โลกของสื่อ วัฒนธรรมสื่อสารเพื่อสานสร้าง. ปีที่ ๑ ลำดับที่ ๒ (มิถุนายน ๒๕๔๑). หน้า๑๓๘-๑๖๗.
- สุดาวรรณ เตชะวิบูลย์วงศ์. “กระบวนการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ผ่านสื่อมวลชนในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวยุคหลังสมัยใหม่ในโครงการ Amazing Thailand”. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต (สื่อสารมวลชน) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สนับสนุนการวิจัย, สำนักงาน, “รายงานประจำปี ๒๕๔๕”. กรุงเทพฯ : _____, ๒๕๔๕.

สนับสนุนการวิจัย, สำนักงาน, “รายงานประจำปี ๒๕๔๖”. กรุงเทพฯ : _____, ๒๕๔๖.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Appadurai, Arjun, “Modernity at Large : Cultural Dimension of Globalization”.

Minneapolis, London : U. of Minnesota Press ๑๙๙๐: ๕-๖ ๑๙๙๕

Bauman, Zygmunt. “Is there a postmodern Sociology?” in *Theory, Culture and Society*

(Mike Featherstones, ed.) Vol.๕, No ๒-๓, June, ๑๙๘๘, p.p. xxx-xxx.

George E. Marcus, “Ethnography in/of the World System: the Emergence of Multi-sited

Ethography”. *Annual Review of Anthropology*, ๑๙๙๕, p.๒๔,๙๕-๑๑๗.

Netnapiit Tasakorn, “An Investigation in Thailand’s History of Communication: The

Interplay of Orality and Literacy”. Paper presented at the ๗th International

conference on Thai Studies (๔-๘ July, ๑๙๙๙), University of Amsterdam, the

Netherlands.

Pierre Baudier, “Reproduction in Education: Society and Culture” in *Theory, Culture*

and Society Series, Sage, ๑๙๙๐, with Jean-Claude Passeron (in French: La

Reproduction. Éléments pour une théorie du système d’enseignement), Minuit, ๑๙๗๐).

Strauth, George and Bryan S. Turner. “Nostalgia, Postmodernism and the Critique of

Mass Culture” in *Theory, Culture and Society* (Mike Featherstones, ed.) Vol.๕,

No ๒-๓, June, ๑๙๘๘, p.p. ๕๐๙-๕๒๖.

Thanes Wongyannava, “The Localization of Chinese haute Cuisine in Bangkok’s Chinese

Restaurant: A Preliminary Study”. Paper presented at the ๗th International

conference on Thai Studies (๔-๘ July, ๑๙๙๙), University of Amsterdam, the

Netherlands.

ส่วนที่สอง: วาทกรรมวัฒนธรรมในบริบทของการเคลื่อนไหวทางสังคม

ภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, ประชุมบทแห่งองค์ความรู้เรื่องสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข, (กรุงเทพฯ:

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), ๒๕๔๙)

เกษม เพ็ญภินันท์, “สู่พรมแดนความรู้ เรื่องวัฒนธรรมบริโภค: ความเป็นปกติวิสัยของการบริโภค

วัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน” (บทความนำเสนอในการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา

ครั้งที่ ๕,) ๒๙-๓๑ มีนาคม พ.ศ.๒๕๔๙

ชยันต์ วรรณฤดี และคณะ, “องค์ความรู้เรื่องเขื่อนปากมูล,” คณะกรรมการฟื้นฟูวิถีชีวิตและระบบนิเวศเขื่อนปากมูล, ๒๕๔๔

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘)

ฉันทนา บรรพศิริโชติ, “พลังของชนชั้นกลางในการเปลี่ยนแปลง,” บทความนำเสนอในการสัมมนาเรื่อง “คนชั้นกลาง,” จัดโดยคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กันยายน ๒๕๔๘

ชเนศ วงศ์ยานนาวา, “วิถัจกรทฤษฎีและประวัติศาสตร์ของชนชั้นกลาง: จากการปฏิวัติฝรั่งเศสสู่พฤษภามิฬ บทความนำเสนอในการสัมมนาเรื่อง “คนชั้นกลาง,” จัดโดยคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กันยายน ๒๕๔๘

ธีรยุทธ บุญมี, “การประเมินภาพรวม เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองไทย หลังวิกฤตเศรษฐกิจ,” บทความนำเสนอ ณ อนุสรณ์สถาน ๑๔ ตุลาคม, ๕ มกราคม พ.ศ.๒๕๔๖

ยุกติ มุกดาวิจิตร, อ่านวัฒนธรรมชุมชน: วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนววัฒนธรรมชุมชน, สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน, ๒๕๔๕

สมสุข หินวิมาน, “โฆษณาเกี่ยวกับวัฒนธรรมบริโภคพร้อมสมัย: ไม่วิเคราะห์ไม่ได้แล้ว,” ใน อุณาโลม จันทร์รุ่งมณีกุล และคณะ, เปิดประตูการเรียนรู้เท่าทันสื่อ: แนวคิดทฤษฎีและประสบการณ์รู้เท่าทันสื่อเพื่อสุขภาพ, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), ๒๕๔๕, หน้า ๑๑๕-๑๖๘

สุริชัย หวันแก้ว, กระบวนการกลายเป็นคนชายขอบ, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ,) ๒๕๔๖

สุริชัย หวันแก้ว, “การเผชิญโลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรม,” ๒๕๔๗

ภาษาอังกฤษ

Bourdieu, Pierre, The Field of Cultural Production, Randal Johnson (ed.), New York: Columbia University Press, 1993.

Connors, Michale Kelly, “Ministering Culture: Hegemony and the Political of Culture and Identity in Thailand,” in Critical Asian Studies. Forth Coming, Routledge.

Gramsci, Antonio, Prison Notebooks: Selections, trans. Quintin Hoare and Geoffrey N. Smith, New York: International Publisher, 1977

Mouffe, Chantal, “Hegemony and New Political Subjects: Toward a New Concept of Democracy,” translated by Stanley Gray, in Cary Nelson and Lawrence Grossberg. (eds.), Marxism and the Interpretation of Culture, Macmillan Education, 1988, pp.89-104

Pieterse, Jan Nederveen, Development Theory: Deconstruction / Reconstructions, SAGE
Publication, 2001

Spivak, Gayati Chakravarty, "Can the Subaltern Speak," in Cary Nelson and Lawrence
Grossberg. (eds.), Marxism and the Interpretation of Culture, Macmillan Education,
1988, pp.271-313

ท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, "ข้อเสนอจากคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ
ต่อรัฐบาล กรณีโครงการโรงไฟฟ้าพลังงานความร้อนจากถ่านหิน หินกรูด-บ่อนอก และ
โครงการท่อส่งก๊าซและโรงแยกก๊าซธรรมชาติไทย-มาเลเซีย" (อัคราเนา)

โครงการค้าศึกษาปัญหาท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย, "บันทึกความคิด ความรู้สึก และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น
ในคืนสลายการชุมนุม วันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๔๕," (เอกสารเอกสารเล่มเล็ก), ๒๕๔๕.

"ใครล้มท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย," ผู้จัดการรายสัปดาห์ ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๗๒๖

ชาคริต โภชะเรือง, จะนะในฤดูกาลแห่งลมมอก, (กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๔๖)

"ท่อก๊าซ-ภัยเงียบใต้ดิน" ปารยสาร ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑

ภณิกัร เพชรเขียว เทพภาพ, "การเคลื่อนไหวท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย," รายงานวิชา

สังคมวิทยาประเทศกำลังพัฒนา ภาคเรียนที่ ๑ ปีการศึกษา ๒๕๔๖ คณะสังคมวิทยา และ
มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยชาวบ้านลานหอยเสียบ, "คืนความสงบสุขสู่ชุมชน," (บัตรงานเลี้ยงน้ำชา), ๒๕๔๕.

มหาวิทยาลัยชาวบ้านลานหอยเสียบ, "ประชาพิจารณ์เลือด," (ป้ายไม้กระดานอัด), ๒๕๔๕.

มหาวิทยาลัยชาวบ้านลานหอยเสียบ, "มิ่งสร้างกุฎา," (ป้ายไม้กระดานอัด), ๒๕๔๕.

มหาวิทยาลัยชาวบ้านลานหอยเสียบ, "ไม่เอาท่อ," (บทเพลง), ๒๕๔๕.

มหาวิทยาลัยชาวบ้านลานหอยเสียบ, "สลักลาย คนชั่ว โคตรมั่ว," (จารึกบนลานซีเมนต์

ชื่อคณะจัดทำแผนกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA), ๒๕๔๕.

มหาวิทยาลัยชาวบ้านลานหอยเสียบ, "สามัญชนจนตรอก (บอกที่เราผู้ตาย),"

(เกียรติบัตรจากชาวจะนะแก่ชาวบ้านกรูด), ๒๕๔๕.

"ข้อร่อยประชาพิจารณ์เลือด ท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย," หนังสือพิมพ์คมชัดลึก

ฉบับวันอาทิตย์ ที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๕

สมพงษ์ พรหมสะอาด, "ความรุนแรงที่ไม่หยุดยั้งใน โครงการท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย,"

โลกสีเขียว ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๖ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖)

อสมมา พิทักษ์ถิ่นไทย, “วิถีวัฒนธรรมกับการต่อสู้ของคนจะนะ: กรณีโครงการท่อก๊าซธรรมชาติ และโรงแยกก๊าซธรรมชาติไทย-มาเลเซีย.” ราชบัณฑิตยสถาน คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (สาขามานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

โรงไฟฟ้าบ่อนอก

เครือข่ายพลังงานยั่งยืนแห่งประเทศไทย, “ทางเลือกในการพัฒนาพลังงานที่ยั่งยืน

กรณีโรงไฟฟ้าหินกรูด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ กรณีศึกษาวิเคราะห์ในด้านพลังงาน สิ่งแวดล้อม และต้นทุนผลประโยชน์ทางเศรษฐศาสตร์” (เอกสารประกอบการสัมมนา ๓๑ สิงหาคม ๒๕๔๒)

“เจริญ วัดอักษร คนไทยไม่ลืมคุณ.” นิตยสาร open สิงหาคม ๒๕๔๗.

เชรัด สุขกำเนิด และสุวรรณา ชาวบ้านเกาะ. “กรณีโรงไฟฟ้าประจวบคีรีขันธ์กับทางเลือกในการพัฒนา.” คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (เอกสารเผยแพร่กลุ่มต้นกล้าเพื่อการศึกษาเศรษฐศาสตร์ทางเลือก)

“บทสรุปท้าย โรงไฟฟ้าบ่อนอก-หินกรูด ถึงเวลาที่รัฐจะต้องเลือก,” <http://www.thaipost.net>

“ปลาวาฬบลูดำ,” <http://www.talaythai.com>

“โรงไฟฟ้าบ่อนอก-หินกรูด,” <http://www.rakbankerd.com/>

“สถานการณ์ ความเคลื่อนไหว – โรงไฟฟ้าบ่อนอก-หินกรูด,” <http://www.thaingo.org> สถาบันประมงน้ำจืดแห่งชาติ, “การศึกษาสภาพนิเวศวิทยาบริเวณปากแม่น้ำบางปะกงและผลกระทบจากโรงไฟฟ้าพลังความร้อนบางปะกง (ระยะที่๒),” (เอกสารทางวิชาการ ฉบับที่ ๗๔), ๒๕๓๐.

“เหตุเกิดที่ประจวบคีรีขันธ์วันที่ “โรงไฟฟ้า” มาเยือน,” <http://sarakadee.net/>

อัมชา ก. บัวเกษร, “บทวิเคราะห์ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทางด้านธรณีฐานวิทยาชายฝั่งทะเล กรณีโครงการท่าเทียบเรือขนถ่ายถ่านหิน ตำบลบ่อนอก อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์,” สมัชชาองค์กรเอกชนด้านการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (สคส.) (เอกสารเผยแพร่)

ประมงพื้นบ้านปัตตานี

ชุกกรี หะยีสามแม และคณะ, “สถานะทางเศรษฐกิจและการจัดการประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านในจังหวัดปัตตานี,” โครงการจัดตั้งสมุทรรัฐแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, ๒๕๔๒.

ปิยะ กิจถาวร และคณะ, “บทบาทของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเลและการบังคับใช้กฎหมายในพื้นที่รอบอ่าวปัตตานี: ศึกษากรณีบ้านตันหยงเปาว์

หมู่ที่ ๔ ตำบลท่ากำชำ อำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี” (เอกสารรายงานการวิจัยเสนอ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย), ๒๕๔๓.

เลิศชาย ศิริชัย, “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชนในเขตจังหวัดภาคใต้
จากความรุนแรงสู่สันติวิธี: ศึกษากรณีของชุมชนประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานี” ใน
ความรู้กับการแก้ปัญหา ความขัดแย้ง กรณีวิกฤตการณ์ชายแดนภาคใต้,
(กรุงเทพฯ:เอดิชั่น เพรสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘)

เลิศชาย ศิริชัย และคณะ, “เรือปั่นไฟปลากะตักกับผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อทะเลและชุมชนประมง
พื้นบ้าน” (เอกสารรายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์), ๒๕๔๒.

วัฒนา สุกันต์ศิลป์, “ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำชายฝั่งทะเลในภาคใต้.” ใน
พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย, หน้า ๕๔๑-๖๐๓.
(กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๔)

สมาคมขยายผล, “องค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่งเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน”
ใน เอกสารประกอบการสัมมนาการประชุมสมัชชาประจำปีเรื่อง “สิทธิชุมชน: การกระจาย
อำนาจการจัดการทรัพยากร”, (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๖)

สุวิมล หิริธนาลัย, “ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ: ศึกษากรณีชุมชนประมง
พื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี,” ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๖.

ท่อก๊าซไทย-พม่า

“กลุ่มอนุรักษ์กาญจน์,” วารสารนิเวศวิทยา ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๔๑
“โครงการท่อส่งก๊าซไทย-พม่า: ๗๐๐ กิโลเมตรบนความขัดแย้ง,” สารคดี ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑๕๖
กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑

“ท่อก๊าซไทย-พม่า อนาคตที่มีดมน หรือหนทางโชติช่วง,” โลกสีเขียว ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑
มีนาคม-เมษายน ๒๕๔๑

ระวีวรรณ ธรณี, “โครงการท่อส่งก๊าซไทย-พม่า” รายงานวิชาสังคมวิทยาประเทศกำลังพัฒนา คณะ
สังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อม,
รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม๒๕๔๐, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิฑูรย์การปก,
๒๕๔๒)

บ่อน้ำมันเสียมสมุทรปราการ

กรุงเทพธุรกิจ ฉบับวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๔๒

กลุ่มพิทักษ์รักรักษ์ท้องถิ่นคลองด่าน กลุ่มศึกษาและรณรงค์มลภาวะอุตสาหกรรม ทีมข่าวพิเศษ
หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ และ TERRA, “บ่อน้ำบาดน้ำเสียดองด่าน
โครงการผลาญชาติ,” ๒๕๔๕ (เอกสารเผยแพร่)

“เดินสวนกระแสงานชิ้นโบว์แดงคลองด่าน,” www.board.dserver.org/e/econ

“เปิดโรงงานอภิมหาโคตร โกงคลองด่าน,” www.dmr.go.th/news

ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๔๒ หน้า ๑,๒

ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๔๒ หน้า ๑,๒

ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ.๒๕๔๕ หน้า ๓

ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ.๒๕๔๕ หน้า ๑,๒

ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ.๒๕๔๕ หน้า ๑,๒

ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๕ หน้า ๑,๒

มติชนรายวัน ฉบับวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ.๒๕๔๕ หน้า ๑๕

มติชนรายวัน ฉบับวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ.๒๕๔๕ หน้า ๑๓

มติชนรายวัน ฉบับวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๕ หน้า ๑๕

สภาทพ อวสวัตต์, “การเคลื่อนไหวภาคประชาสังคม: กรณีโครงการบ่อน้ำบาดน้ำเสียดองด่าน
จ.สมุทรปราการ,” รายงานวิชาสังคมวิทยาประเทศกำลังพัฒนา ภาคเรียนที่ ๑ ปีการศึกษา
๒๕๔๖ คณะสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

“สอบสวนคดีคลองด่านพัฒนาผิดจริง,” www.board.dserver.org/e/econ

สุกรานต์ โรจนไพรวงศ์ (บก.), “โครงการบ่อน้ำบาดน้ำเสียดองด่านสมุทรปราการ ตั้งเป้าที่อนุรักษ์
แต่ลงมือที่ทำลาย” ใน สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทยปี๒๕๔๒-๒๕๔๓,

(กรุงเทพฯ: มูลนิธิลูกโลกสีเขียว, ๒๕๔๔)

ป้อมมหากาฬ

กฤตยพร ตั่งทอง, “ชุมชนป้อมมหากาฬ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร,”

รายงานการศึกษาประกอบวิชาการฝึกปฏิบัติ ๒ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.

กรุงเทพธุรกิจ ฉบับวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๔๖

กองบรรณาธิการ, “แนวรบด้านป้อมมหากาฬ เหตุการณ์กำลังเปลี่ยนแปลง,” ชุมชนไท, ๒

(พฤษภาคม-มิถุนายน, ๒๕๔๖)

“กินลมชมเมือง ความงามที่ถูกกลบเกลาย,” เคลนิวิสต์, ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๓.

“กทม.ลุยรื้อบ้านในป้อมมหากาฬคดีเคเอ็นเอ็นหลังยึดเขื่อนมานานสิบปี,” เคลนิวิสต์, ๓ มกราคม
๒๕๔๖.

ข่าวสด ฉบับวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๔๖

- โครงการวิจัยชุมชนบ้านไม้โบราณ “ป้อมมหากาฬ”, “คำแถลงข่าวของผู้ว่าราชการ
กรุงเทพมหานครในงานเปิดตัวโครงการชุมชนบ้านไม้โบราณป้อมมหากาฬ,”
สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, (อัคราเนนา)
- จิราวรรณ พิเศษสกุลกิจ, “ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการจัดการสภาพแวดล้อมบริเวณ
โบราณสถาน: ศึกษากรณีป้อมมหากาฬ จังหวัดกรุงเทพมหานคร,” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล ๒๕๓๔.
- ชาติรี ประภิตนทการ, “รักษาซากไร้ชีวิต แต่ไม่รักษาชีวิตที่อยู่ในซาก ป้อมมหากาฬ: “อนุรักษ์”
หรือ “ทำลาย”ประวัติศาสตร์?,” ศิลปวัฒนธรรม, ๒๔ (มิถุนายน, ๒๕๔๖).
- “ชุมชนป้อมมหากาฬ,” รายงานการฉบับร่าง โครงการออกแบบและพัฒนาเกี่ยวกับชุมชน
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี, ๒๕๔๖.
- เคลนิวิสต์ ฉบับวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๔๖
- เคลนิวิสต์ ฉบับวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ.๒๕๔๖
- “เตรียมปรับปรุงป้อมมหากาฬปลูกไม้เพิ่มปอด,” แนวหน้า, ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๔๒
- “ทัศนคติของคนในชุมชนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่อยู่อาศัยบริเวณรอบป้อมมหากาฬให้เป็น
สวนสาธารณะ,” รายงานการศึกษาประกอบวิชาชีพวิจัยเชิงคุณภาพ
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๖.
- ทีวีบุรพา, “ธาตุทรง,” คนค้นคน, ๒๕๔๖ (สารคดี)
- ไทยรัฐ ฉบับวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๖
- “นั่งรถไฟเลียบพระนครย้อนอดีตรัตนโกสินทร์,” สยามรัฐ, ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๔๑.
- ปิ่นหทัย หนูนวน, “การต่อสู้หลังกำแพง: การก่อสร้างทางประวัติศาสตร์เพื่อพิทักษ์สิทธิชุมชนป้อม
มหากาฬ,” รายงานการศึกษา หลักสูตรพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,
๒๕๔๖.
- “ผังเมืองสรุป ๒๐ โครงการรัตนโกสินทร์,” ไทยโพสต์, ๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๔.
- พุ่ม พงศ์ระพีพร, “องค์กรธุรกิจในกระบวนการนโยบาย: องค์กรบริษัทที่ปรึกษาโครงการของรัฐ
ในกรณีป้อมมหากาฬ,” รายงานการศึกษา ภาควิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๔๖.
- ภูริทัต ไชยเศรษฐ์, “ชุมชนป้อมมหากาฬ: การสร้างและต่อรองความหมายในพื้นที่ทางสังคม,”
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต หลักสูตรพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๔๗.
- ภาวิณี ไชยภาค, “ชีวิตประจำวันกับการสร้างความรู้ของผู้หญิง: ศึกษากรณีการต่อสู้ไล่รื้อพื้นที่หลัง
กำแพงป้อมมหากาฬ,” รายงานการศึกษาประกอบวิชาชีพปฏิบัติในประเด็นสตรีศึกษา
หลักสูตรสตรีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

ไมเคิล เอิร์ชเฟลด์, “การสร้างความชอบธรรมให้กระบวนการประชาธิปไตยในชุมชน,”

(อัครา) ม.ป.ท., ม.ป.ป.

เมธี พยอมยงค์, “ลักษณะการขยายตัวของชุมชนแออัดในเขตพระนคร กรุงเทพมหานคร,”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

๒๕๓๓.

“ย้ายหม่อมมาชนปีหน้าชุมชนป้อมมหากาฬ,” *เดลินิวส์*, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๔๑.

“รื้อชุมชนป้อมมหากาฬรอศาลฯ ฟันธง กทม.ลุย,” *สยามรัฐ*, ๒๓ เมษายน ๒๕๔๖.

“รื้อบ้านในป้อมมหากาฬ ๑ เม.ย.นี้,” *เดลินิวส์*, ๒๘ มีนาคม ๒๕๔๑.

รุ่งนภา เทพภาพ, “ชุมชนหลังกำแพง: ชุมชนป้อมมหากาฬ,” รายงานวิชาสังคมวิทยาประเทศ

กำลังพัฒนา ภาคเรียนที่ ๑ ปีการศึกษา ๒๕๔๖ คณะสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ศรีศักร วัลลิโภดม, “เมืองประวัติศาสตร์กรุงเทพมหานครกับป้อมมหากาฬและสงกรานต์ กิจใหม่
ทำมา,” *ศิลปวัฒนธรรม*, ๒๔ (มิถุนายน, ๒๕๔๖)

ศักดิ์ชัย บุญมา และชุมพล ลิมตระกูล, “ป้อมมหากาฬ,” (อัครา), ๒๕๔๘

“หมดเวลาป้อมมหากาฬ กทม.ตั้งวันไถ่รื้อชุมชน,” *สยามรัฐ*, ๒๒ เมษายน ๒๕๔๖.

อภิวัฒน์ แสงพิทธีมา. “Urban Paradise,” (ภาพยนตร์สั้นชนะ ๓ รางวัลมูลนิธิหนังไทย),

๒๕๔๖.

ภาควิชาการปกครอง และศูนย์ศึกษาพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

“สิทธิชุมชนป้อมมหากาฬกับการเมืองเรื่องการท่องเที่ยว: อนาคตตัวแสดงนอกภาครัฐใน
กระบวนการนโยบายสาธารณะ,” (เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ)

Behind the Wall, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.)

เงื่อนไขปากมูล

กองเลขาสมัชชาคนจน, “ความจำเป็นที่สมัชชาคนจนต้องเข้าทำเนียบรัฐบาล,”

๒๒ กรกฎาคม ๒๕๔๓.

คณะกรรมการกลางเพื่อแก้ปัญหาสมัชชาคนจน, “ข้อเสนอกรณีเงื่อนไขปากมูลและ ๑๖ กรณีปัญหา
สมัชชา คนจน,” ๖ กรกฎาคม ๒๕๔๓

คณะทำงานชาวบ้าน นักศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อติดตามผลกระทบจากกรณีเงื่อนไขปากมูล,

“หมายเหตุเงื่อนไขปากมูล ลำดับเหตุการณ์เงื่อนไขปากมูลเอกสารหมายเลข ๑๒,” ม.ป.ป.

คณะทำงานติดตามผลกระทบกรณีเงื่อนไขปากมูล, “สรุปสถานการณ์กรณีเงื่อนไขปากมูล ๑๘ เมษายน

๒๕๓๖ ครอบคลุม ๑ เดือน,” ๒๕๓๖.

ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, “บทสรุปสำหรับผู้บริหารกรณีศึกษาเขื่อนปากมูล โดยคณะกรรมการ
เขื่อนโลก (World Commission on Dams,)” เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
จังหวัดเชียงใหม่, ๑๓ เมษายน ๒๕๔๓

นุชิตา สังข์แก้ว, “วัฒนธรรมปลาและจุดจบตำนานพรานปลาแม่น้ำมูล,”
คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา, ๒๕๔๐.

ประกาศ ปิ่นตบแต่ง, การเมืองบนท้องถนน ๕๕ วันสมัชชาคนจน และประวัติศาสตร์
การเดินทาง ชุมชนประท้วงในสังคมไทย, (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา
มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๔๑)

ประสิทธิ์ คุณรัตน์, “ความหลากหลายทางชีวภาพของป่าบุ่งป่าทาม,” จุลสารคอกควัว ปีที่๗,
ฉบับที่ ๓ (ธันวาคม ๒๕๓๗)

“รายงานสถานการณ์เขื่อนปากมูลจากพื้นที่ วันที่ ๒/๓/๓๖,” ม.ป.ป..

“ลำดับเหตุการณ์การคัดค้านเขื่อนปากมูล (เมษายน ๒๕๓๒-สิงหาคม๒๕๓๔),” ม.ป.ป..

“ลำดับเหตุการณ์การคัดค้านเขื่อนปากมูล (ตุลาคม ๒๕๓๔- สิงหาคม ๒๕๓๕),” ม.ป.ป..

วราภรณ์ แซ่มสนิท, “นักกิจกรรมผู้หญิงชาวบ้าน: วิธีความคิดและประเด็นการต่อสู้,” ใน
สินิทธิ์ สิทธิรักษ์, บรรณาธิการ, เท่าหลังย่างก้าว, โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑.

สมัชชาคนจน, “คู่มือวิชาการเมืองชาวบ้าน,” โรงเรียนการเมือง บ้านแม่มนม้นขึ้น
ริมสันเขื่อนปากมูล อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ม.ป.ป..

เสมสิกขาลัย และกลุ่มเพื่อนประชาชน, “สรุปโครงการการศึกษาทางเลือกเพื่อการพึ่งตนเอง
ของสมัชชาคนจน ๕ มิถุนายน – ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๔๒ ณ หมู่บ้านแม่มนม้นขึ้น
(สันเขื่อน ปากมูล) อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี”

สุภาวดี บุญเจือ, “ข้อมูลพื้นฐานหมู่บ้านแม่มนม้นขึ้น ๑,” ๒๐ มีนาคม ๒๕๔๓.

หมู่บ้านแม่มนม้นขึ้น, “การจัดระเบียบหมู่บ้าน สรุปกิจกรรม ๑ ปี หมู่บ้านแม่มนม้นขึ้น
ข้อเรียกร้องเสนอต่อรัฐบาล,” พฤษภาคม ๒๕๔๓.

“เอกสารหมายเลข ๑: ประเด็นในการชี้แจงกรมการศึกา,” มีนาคม ๒๕๒๖.

“เอกสารหมายเลข ๒: เหตุการณ์ก่อนและวันที่ ๖ มีนาคม ๒๕๒๖”

“เอกสารหมายเลข ๓: ประเด็นการชี้แจงกรมการศึกาสหิทธิมนุษยชน,” มีนาคม ๒๕๒๖.

กระเช้าไฟฟ้าดอยหลวง

“ความเป็นมาของภาคีเพื่อคอยหลวงเชียงดาว,” ภาคีเพื่อคอยหลวงเชียงดาว,
(เอกสารอัดสำเนา), ๒๕๔๗.

“คอยหลวง ม้าเทวดา เคื่องศรีเชียงดาว และกระเช้าไฟฟ้า,” หนังสือเล่มเล็ก , โครงการจัดการ
 กลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน, ๒๕๔๗

“ตำนานถ้ำเชียงดาว,” ต้นฉบับวัดอภัย อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน

เบญจวรรณ วงศ์คำ (บรรณาธิการ), คอยหลวงเชียงดาว, (เชียงใหม่: วนิดาเพรส, ๒๕๔๗)

แพร จารุ (บรรณาธิการ), เดือนเต็มดวงที่คอยหลวงเชียงดาว, (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์
 ฟิงคะนที, ๒๕๔๗)

ภาคีเพื่อคอยหลวงเชียงดาว ๔๔ องค์กร และพันธมิตร, “รายงานเวทีวิชาการ งานมหกรรม
 คอยหลวงเชียงดาว,” ๒๕๔๕.

ภาคีเพื่อคอยหลวงเชียงดาว ๔๔ องค์กร และพันธมิตร, “เดือนเต็มดวงที่คอยหลวงเชียงดาว,”
 (อัลบั้มเพลง), ๒๕๔๕

ภาคีเพื่อคอยหลวงเชียงดาว ๔๔ องค์กร และพันธมิตร, “งานมหกรรมคอยหลวงเชียงดาว” (วีซีดี),
 ๒๕๔๕

“ล่าผีเจ้าชาย ด้านซ้ายนคร” ใน หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น พลเมืองเหนือ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑๒๘ ประจำ
 วันที่ ๓- ๕ พฤษภาคม ๒๕๔๗

สมหมาย เปรมจิตต์ (ปริวรรต), “ตำนานเมืองล้านนาเชียงใหม่” คณะสังคมศาสตร์
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๔

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด ้วยอาจ (ปริวรรต) ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่,
 (เชียงใหม่: ซิลค์วอร์มบุ๊กส์, ๒๕๔๓)

แหล่งเผือกกลุ่มน้ำลี่

“ประเพณีแหล่งเผือกชีวิต จิต วิญญาณ แห่งลุ่มน้ำลี่,” โครงการหนังสือเล่มเล็ก (วัฒนธรรม
 ท้องถิ่น กับการจัดการทรัพยากร), โครงการฟื้นฟูประเพณีการแหล่งเผือกกลุ่มน้ำแม่ลี่ พ.ศ.
 ๒๕๔๘

กุศล พัดม์สัก, “การศึกษาการแหล่งเผือก กับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำลี่ จังหวัดลำพูน,”
 โครงร่างงานวิจัยภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ใน
 ปีงบประมาณ ๒๕๔๘